BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
LVIII
D
40
NAPOLI

LVIII
D
40

Alfonsi Alois.

IVSTI LIPSI
ADMIRANDA,
ſiue,
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBRI QVATTVOR.

AD SERENISSIMVM PRINCIPEM
ALBERTVM AVSTRIVM.



ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.
Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

Bibliot. dom. Prof. Neap. Soc. Jes.
Catal. inscript.

SER^{mo} PRINCIPI

ALBERTO AVSTRIO

IMPERATORIS FILIO,

NEPOTI, FRATRI,

S.R.E. CARDINALI,

BELGICÆ SVPREMO GVBERNATORI,

I. LIPSIVS *dedicat conſecrátque.*

INTER Hiſtoriarum fructus, SER^{me} PRINCEPS, ego illum eximium habeo, qui ad Sapientiam & rerum in orbe ADMIRANDARVM cognitionem ducit. Quis enim paullò altior & attentior eas legit, qui non diuina illa opera obſeruet, magna imperia ſtabilita, aut diruta: & in iis imaginem quamdam Prouidentiæ ſimul & Potentiæ diuinæ? Ita profectò ſe res habet. ſicut vnus in ſuperis Deus eſt, qui machinam hanc totam moderatur & temperat: ſic in terris velut Curatores & Vicarios quoſdam ſuos conſtituit, qui in partibus eam tueantur & adminiſtrent. Atque horum quoſdam creſcere voluit in magnas opes, copias, opera:

* 2 quid

quid niſi in imagine oſtendens, cæleſtem illam & ſine fine ac modo potentiam, quam ipſe habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa aſtra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inacceſſam quamdam lucem ducimur: ſic ab humanâ iſtâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Aſſyrios terris & gentibus impoſuit? qui Perſas, Macedonas, Romanos? quis qui iterùm loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuerſi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui ſiſtit, & poëtæ verbo

Diuóſque mortaleſq́; turmas
Imperio regit vnus æquo.

Quod magis ſentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potentiâ & magnitudine infirmitatem iſtorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi ſunt? abierunt: vbi ſupra fidem cumulatę opes? defluxerunt. vbi cælo certantia opera? non apparent. Heu res mortalium vel maximorum paruæ! heu validiſſimorũ inſtabiles! imò omnia illa ſomnium, vmbra, nihil, ſi cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem iſtum aſſiduè vel nubes aliqua ſubducit, vel nox denique condit: talis omnis hic ſplendor & felicitas, rapitur aut euaneſcit. Hæc & ſimilis cogita-

gitatiò SER^{mæ} PRINCEPS, iamdiu me impulit Imperiorum magna & ADMIRANDA colligere: atq. vt decuit, orſum à ROMANO. Nam fallor, aut non alia maior magiſq; fundata, addo & laudata MAGNITVDO; quam quattuor his libellis in parte expreſſi, & ad SER^{tem} TVAM multis de cauſſis miſi. Omitto beneficia in patriam publica, in me priuata: ipſe titulus & argumentum palàm ad te ducebant. ROMANI imperij deſcriptio cui potiùs aut iuſtiùs debebatur, quàm Principi è tot ROMANIS Imperatoribus nato? Res certa & inter ADMIRANDAS eſt, ex vnâ AVSTRIA, verè aureâ, ſtirpe veſtrâ, decem Imperatores, intra hos trecentos circiter annos, orbi Chriſtiano affulſiſſe: atque id ſanguinis & natalium ſerie, ſine vllo fulcro adoptionis. Quid in omni retrò Principum claſſe ſimile? duo, tres, in vnâ domo, & vix fuerunt: in primâ ipsâ Iulij, nec vltra ſextum etiã adoptio prorogauit. Iterùm dico, mirabile. & quid niſi à Deo tacita vox & teſtimonium, datam hanc familiam & demiſſam è cælo in terras eſſe, ad imperia terrarum? Iam & ADMIRANDORVM ille titulus, an non ad te traheret in variâ virtute ſic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vitam ſi video; Pietas & Religio occurrit, quæ vel ſacerdotem deceat; Caſtitas, quæ Veſtalem; probitas; & vitæ totius ordo ac compo-

 ſitio,

ſitio, quæ ipſum cælum. Nec enim ſidera illa profectò magis ordinato & certo curſu incedunt, quàm tuæ actiones. Quid prudentia in ciuili aut militari adminiſtratione? quid altitudo conſiliorum incredibilis? quid tranquillitas animi & vultus (proprium bonum Auſtriacæ gentis) in omni euentu aut fortunâ? ADMIRANDA ſunt. & quæ Regi noſtro, ſapientiſſimo rerum hominumque arbitro, cauſſam dederunt tui inter alios eligendi, quem ad maxima imperia & Præfecturas admoueret. Ecce Luſitania adiecta Hiſpaniæ ſuæ fuit, & multa in concuſſo eo corpore adhuc ægra: te elegit qui lapſa erigeres, dilapſa colligeres, exanimata recreares. Et ſanè ita feciſti, & præfuiſti, vt pænè optandum fuerit illi regno tam validè cõcuti, vt te pacatorem fundatoremque ęterni deinceps otij haberet. Quis in diſceſſu tuo non ingemuit? nobilitas patronum, plebs parentem, leges cuſtodem, pietas vindicem viſa eſt ſibi amiſiſſe. At noſter Rex recepiſſe: & expertus quàm benè humeris tuis imperium ſederet, porrò te miſit in Belgicam noſtram, id eſt in ipſum mare & Oceanum (ignoſce patria ſic loquenti) diſſenſionum & turbarum. Heu qui hîc fluctus? adeò vt alibi ciuilia atque externa bella fuiſſe & tranſiſſe dixerim, hîc ſediſſe & habitaſſe. Opportunitas ſcilicet locorum fecit, &

ſimul

ſimul conſpiratio eorum qui magnitudini
Regiæ ſunt infenſi, vt conſilia & arma verte-
rentur in has partes, & in noſtrâ iſtâ patriâ
certamen certaretur, pęnè dicam, de Europâ.
Ergo miſſus es & veniſti in medium diſcri-
men: quid autem feciſti? quod nec hoſtes ſu-
ſpicari, nec nos ſperare, imò vix nunc credere
poſſumus cùm eſt factum. Aggreſſus es vr-
bem naturâ, opere, milite munitam, & op-
portunitate inter Galliæ primas. Vrbem di-
co, quam * Eduardus ille felix & animoſus * Anno
Anglorum Rex, vndecim mẽſium ſpatio vix 1347.
expugnauit; quam * Philippus Bonus tuus * Anno
proauus, cum quadraginta millium exercitu, 1436.
nec expugnauit: tu, inquam, aggreſſus cum
modicis copiis, in paucis diebus claudis, op-
pugnas, capis. Quæ hæc vis animi, vel beni-
gnitas fortunæ? vtraque enim adfuit: & illa
vt auderes dedit, hæc vt poſſes. Scipio Afri-
canus olim (nec alium iuſtiùs tecum confe-
ram) cùm in Hiſpaniam miſſus eſſet, vel fero-
ciâ Pœnorum ereptam, vel infortunio Ro-
manorum alienatam, vidit rem longi & infi-
niti operis, bellum circumferre per ſingulas
& minutas partes. Quid facit diuinus iuue-
nis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cõmea-
tus, opes hoſtiles erant, ſitu & mœnibus (ita
putabatur) inexpugnabilem; ſubitò & igna-
ris omnibus exercitum rapit. Venit, aggredi-

tur, ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos ſuis ſociiſq. reddidit, hoſtibus ademit. O factum Scipione dignum! & quid niſi proludium frangendæ Carthaginis, & ſtabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te ſimilia exſpectamus, ô noſter Princeps: & ab hoc initio vince aut paca hoſtes, iunge diuulſos aut rebelles. Hos ipſos quàm terres ſtatim facto nouo pariter, & inopinato? Abducis ab iis locis copias, & alia agens ac præferens, Hulſtum adducis. Quod iſtud Hulſtum? non opidum, ſed inſulam: nec inſulam modò, ſed propugnaculis variis magníſque, id eſt verâ æſtimatione, totidem opidis inſeſſam. Quid facis ô conſideratiſſime Princeps? quis ardor te abducit? non Mars ſolùm ea loca, ſed Neptunus tuetur & vindicat: & magnus ille Oceanus, ruptis aggerum clauſtris immiſſus, vnà cum ſuis filiis latè dominatur & regnat. Vbi naues, quibus peruadas? vbi alæ quibus tranſuoles? deſunt: at non tentandi tibi animus, & patrandi item fortuna. O quàm nunc denique didici, anguſtè vires veſtras expendi, ſi quis ea tantùm quæ fieri poſſunt à vobis exſpectat! Audetis non audenda, facitis non facienda, humano quidẽ iudicio: ſed Deum adhibetis in conſilio, & vos magni cum magno illo Numine participantes, legitis, (ſi fas dicere) in tabulis Fatorum. Itaque inuitis aut

diſ-

diſſuadentibus omnibus, inuadis, peruadis, vincis. Hæc tua ſunt ſub initium opera, cùm alij vix operum ſolent ponere fundamenta. Et quæ non maiora magiſque ADMIRANDA à te, vel in te, exſpectemus? Memini legere ALBERTVM II. inter maiores tuos Auſtrios, vno tempore atque adeò vno anno, factum Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMANORVM. O quæ iſta felicitas! ſed quàm breuis felicitas! biennio enim non toto imperauit; & optimum Principem Deus cælo inuexit, quia terra virtutum illarum parum capax erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO ominamur & vouemus ſimilia, ſed firmiora: & an non iamnunc clara ſigna Deus & Rex dederunt? ſed parco dicere, etſi non optare: O dies ille exorere, nõ lætus ſolùm ſed ſalutaris Belgis; nec Belgis tantùm, ſed vicinis; nec vicinis, ſed diſſitis; & quicunq; ſunt in religione aut orbe Chriſtiano. Plura vellem: ſed vt ij qui apud Deum verba faciunt, corpore, geſtu, ſermone modici ſunt ac reuerentes: ſic nos decet apud vos Principes, & colere atque ADMIRARI magis, quàm laudare. Facio in animo, & illo dico atque impleo, ſiquid ore aut ſtilo omiſi. Louanij, Kal. Martiis. ∞.IↃ.XCVIII.

AD

ADMIRANDA *in Imperiis, Lector, quæ olim colligere cœpimus, nunc diſponere, vt vides, & vulgare. Orſi ſumus à* ROMANO, *quod quattuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & ſcio eſſe quæ poſſint addi. Sed an debeant, neſcio: non certè pro meâ mente, cui propoſitum fuit eminentia tantùm & verè* MAGNA *colligere, atque ea ipſa dumtaxat oſtendere in primo vultu, & deſignare. Omnia ſi penetraſſem, aut delineaſſem, præſertim quæ ad* Opera, *quis finis fuiſſet? Sed architectonica etiam hæc cura ſit, non noſtra: nec libuit ſupra plantam, quod dicitur, euagari.*

* nec fuit vnquam Omnibus in rebus gnarû vnû eſſe atque ſcientem.

*—— οὐδ᾽ ἄρα πως ἦν
Ἐν πάντεσσ᾽ ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι.

Et verè fateor, nimiâ iam etiam curâ an curioſitate peccari à pleriſque noſtrûm, qui omnia hæc antiqua auidè ſcrutamur, & in maris illo fundo penè dicam arenas. Ah, quis fructus eſt? vita & mores præeant, tum prudentia, ſed & elegantia quædam accedat: tamen vltima hæc cum modo. Peccauimus & nos fortaſſe olim: ſed nunc cum aliis annis mens eſt alia, & clamo liberè; Quædam eſſe quæ malo ignorare, quàm diſcere. *Timonis illud ſæpè mihi in mente:*

*Multiſcientiâ, vt haud quidquam vel vanius exſtat!

*πολυμαθημοσύνης ὡς οὐ κενεώτερον ἄλλο.

Sed ſiquid tamen ſcitu dignum omiſi, alius explebit me volente & addet, vt fiat illud Homericum

* melius multorum opus.

—— *πλεόνων δέ τι ἔργον ἄμεινον.

Etſi

Etſi quædam tamen ſepoſita mihi, non omiſſa, & in altera ADMIRANDORVM *parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certè nota, deprecanda eſt, in attollendo nimium fortaſsè alibi fuiſſe. Si ita eſt, excuſetur: & quis neſcit, vbi animus & ſtilus incaluit, trahere hoc ſecum has* * πανηγύρεις*? Et tamen non* arcem è cloacâ feci, *vt ait ille*, nec lapidem è ſepulchro veneratus ſum pro Deo; *ſed res laudatiſsimas laudaui & extuli: ſi nimis, tu moderare & deprime, quiſquis frigore & ſedatiore affectu hæc legis. Denique in clauſulâ, magnum etiam imperium miratus ſum, & approbaui: cur contra hodiernum morem (dicet aliquis) fortaſſe & vſum? Nam diuiſiones iſtæ factæ iamdudũ, & inueterauerunt, & moueri ſine motu Chriſtiani orbis vix poſſunt. Non temerè igitur ſuadeo, nec ſanè innouo: ſi tamen Fatis & Deo viſum, hodiernam aliquam & nouam* MAGNITVDINEM *dare, cur culpa ſit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmiſsimè iſta. quòd etiamnunc, quidquid tranquilli & pacati eſt in re Chriſtianâ, id manat ab vnico illo capite, quod auctoritate ſacrâ nobis præeſt. Romanus ille Dictator, vt ſic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum eſt, quod ſuſtinet, quod ligat, labentes aut diſſentientes in malè compacto hoc ædificio partes. Abite non impij ſolùm, ſed imperiti, qui aliter. nobis conſtat hanc ipſam Romam, & ſacrum in eâ imperium*, fuiſſe & eſſe velut anchoram fluctuanti diu Europæ. *Mira Dei benignitas in hanc vrbem! cùm legionum vim eripuit, legum attribuit;*

* laudationes

cũm armis imperare noluit, ſacris indulſit: & ſic quoque fecit eam decus, tutelam, columen rerum. Atqui Senatus ille vetus non eſt, inquiunt. Non ille, ſed alius: & vide mihi in iſtâ purpurâ ex omni noſtro orbe ſelectos proceres, moribus, prudentiâ, annis ſpectandos. Si vetus ille Cyneas redeat, & hunc conſeſſum videat, nihil ambigat vel cum Regibus iterum, vel cum Heroibus comparare. Quid Tributa? non tam multa, ſed magis innoxia & vltronea ſunt. Quid Legationes gentium? nec ea deſunt, & ex noto ignotóque orbe (tanta diffuſio maieſtatis huius eſt) concurritur, & iura ac leges ſacrorum hinc petunt. Ipſi Reges & Principes adeunt & inclinantur, & obnoxia capita vni huic capiti ſubmittunt. Quid Principes aut homines loquor? ipſi aërei, terreni, inferi ſpiritus ſiue Genij verentur ac trepidant, & cæleſtem illam in terris poteſtatem vel inuiti ac reluctantes agnoſcunt. Gaude igitur non maior, ſed melior iam ROMA; *non cultior, ſed ſanctior; & diu ſedes & habitaculum ſacri huius imperij (ex animo vouemus) eſto.*

IVSTI

I. LIPSI ADMIRANDA,

ſiue,

DE MAGNITVDINE ROMANA.

LIBER I.

CAP. I.

Occaſio & ingreſsio ſermonis.

DIES æſtuoſus erat, & quales Iulio menſe per Caniculam ſolent. Venit ad me AVDITOR, & Numquid turbo? inquit, non opinor. Otiari te cùm tempus, tùm & mos iubet, qui publicas Ferias nunc indixit. LIPS. Otiamur. non ob cauſſas à te dictas ſolùm, ſed ob quam minimè vellem. Ea valetudo eſt, ſemper moleſta, nunc magis in iſto æſtu. O ſi Spada me habeat! quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! AVD. Omitte Spadam, illam curſus tui palæſtram. Satis nobis, ſemel ſic pro te timuiſſe. Nam quid propiùs factum, quàm vt nobis eripereris, ad alios tranſlatus? LIPS. Factum. nec vnquam ego propior periculo fui, nec manifeſtiore Dei manu ereptus. Ille me tuitus eſt, & reddidit vobis. Vtinam & eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui ſic abiuncti! O quàm ſuauis vita ſit! quàm iuuet communione illâ terrarum hominumque frui! AVD. Ne deſpera.

Nondum ether mēſes, nec vel mere deſiit annos. Theocr.

* Οὔπω μῆνας ἄγων ἔχαμ' ὑερινὸς, οὐδ' ἐνιαυτούς.
Dies, inquam, iſta componet & dabit; aut deniq; Deus. LIPS. Certè Dei hoc opus: quem toto pectore inuoco venerorque vti velit. Reſpiciat afflictam Belgicam tot iam luſtris, & ſatis ſit acciſam eam, non exciſam. Sed quid tu volebas? AVD. Fabulari. LIPS. Publica habes? AVD. Curioſè ea non curo: ſed tamen & publica tangit, quod volebam. LIPS. Dic autem. AVD. Sponde autem. LIPS. Quid iſtud eſt? captas me? AVD. Non nego. vtinam ceperim! Iamdiu eſt quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, ſiue ſcribere. Si hoc nondum potes, illud fac quod potes. LIPS. Hóccine agebas, & eò ibas? & hoc illud otium, quod ſuadebas? AVD. Agebam, ibam, ſuadebam. Et quid tibi hîc magni negotij? ſcio iamdiu talia & obſeruata tibi, & prompta. LIPS. Prorſus. ecce, os aperiam? ſponte ſe effundent. O te bellum! ſcilicet memoriâ, diſpoſitione, ad eas res non opus, etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego: ſed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio ſemper aſſumpſiſti. In ſcriptis tuis hoc me delectat, ordinem & ſeriem rerum videre: interdum earum, quarum ordo nec videbatur. LIPS. Malus es. AVD. Quid ita? LIPS. Quia verè captatorem agis, & blandiris, ſed vt in retia tua compellas. * γέρων δ' ἀλώπηξ (ait verbum) οὐχ ἁλίσκεται. AVD. Imo patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adoleſcentiâ noſtrâ ſoles. LIPS. Non nego, adamo: ſed & argumentum inuitet, quod valdè item amo. Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel ſedem? Nam potentia quidem & militia ADMIRANDA ſunt, & magni illius

** Vulpecula haud capitur ſenex.*

imperij

imperij opes: virtutes amandæ. AVD. Neque aliud à te volo, quàm in vmbrâ quaſi & imagine repræſentari formam faciemque illam veterem: & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS. Ego verò ſic ſubitò nec vmbram tibi auſim polliceri, fortaſſe vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, vt ſic loquar. AVD. Quidlibet, iuuabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbroſâ igitur ſedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANÆ vmbras.

CAPVT II.

Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum.

EGo inter Imperia & Magnitudines, quas Deus à condito orbe eſſe voluit, eminere cenſeo & primas ferre hanc ROMANAM. Hoc è *Finibus, Copiis, Opibus, Operibus*, denique *Viris & Virtutibus*, liquere poſſe arbitror: quibus rebus ſingulis, aut & iunctis quibuſdam, aliæ fortaſſe gentes ſe oſtenderunt; nulla ſic omnibus, vt nunc oſtendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, ſcintillam aliquam tui, ſi non radium, in mentem hanc immitte: vt eâ videre, adire, ſed & reſerare poſſim, theſauros Antiquitatis & Memoriæ, quos in Æui diffuſo implexoq; ſinu, reponis & ſeruas. Priuſquàm igitur diſtinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, lubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari; & quàm iſtam, vnà mecum, illuſtres magnique omnes viri admirati ſint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi caput: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium:* magna ſunt, & à magnis: ſed

compendio laudaſſe eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumq́, Roma,

CVI PAR *eſt nihil, & nihil* SECVNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel ſequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus eſt? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, quæ terrarum dea gentiúmque conſiſtit, cui par nihil, & nihil ſecundum.* Sed vereor vt allitum adſcriptúmve alienâ manu ſit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini ſtilus non probat aut amat laſciuiam poëtarum. Compendio igitur Martialis: ſed pulchrè item & vbertim Claudianus.

Quâ nihil in terris complectitur altius æther,
Cuius nec ſpatium viſus, nec corda decorem,
Nec laudem vox vlla capit. quæ luce metalli
Æmula vicinis faſtigia conſerit aſtris.
ARMORVM LEGVMQVE PARENS, *quæ fundit in omnes*
Imperium, primíque dedit cunabula iuris.
Hæc eſt exiguis quæ finibus orta, tetendit
In GEMINOS AXES, *paruaq́, à ſede profecta*
Diſperſit CVM SOLE *manus. hæc obuia fatis,*
Innumeras vno gereret cùm tempore pugnas,
Et Gallum terris proſterneret, æquore Pœnum,
Numquam SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, poſt Cannas MAIOR *Trebiamq́, fremebat.*

Habes pleraque verſibus iis ab alto & animoſo poëtâ (talis fuit) inſerta, quæ ordine meo imus laudatum. Sed Erinna etiam poëtria audienda eſt: quam vixiſſe oportuit, vt hoc carmen eſt, ſub Pompeij, aut circiter, æuum. Nam alioqui plures eo nomine fuiſſe, non debes neſcire. Ea igitur, ad ipſam Romam:

Χαῖρέ μοι Ῥῶμα θυγατὴρ ἄρηος,
Χρυσεόμιτρα, δαΐφρων ἄνασσα,
Σεμνὸν ἃ ναίεις ἐπὶ γᾶς ὄλυμπον
Αἰὲν ἄθραυστον.
Σοὶ μόνᾳ πρέσβειρα δέδωκε μοῖρα
Κῦδος ἀῤῥήκτω βασιλῆον ἀρχᾶς,
Ὄφρα κοιρανῆον ἔχοισα κάρτος
Ἀγεμονεύῃς.
Σᾷ δ᾽ ὑπὸ ζεύγλᾳ κρατερῶν λεπάδνων
Στέρνα γαίας καὶ πολιᾶς θαλάσσας
Σφίγγεται. σὺ δ᾽ ἀσφαλέως κυβερνᾷς
Ἄστεα λαῶν.
Πάντα δὲ σφάλλων ὁ μέγιστος αἰὼν,
Καὶ μεταπλάσσων βίον ἄλλοτ᾽ ἄλλως,
Σοὶ μόνᾳ πλησίστιον οὖρον ἀρχᾶς
Οὐ μεταβάλλει.
Ἦ γὰρ ἐκ πάντων σὺ μόνα κρατίστους
Ἄνδρας αἰχματὰς μεγάλως λοχεύεις,
Εὔσταχυν δάματρος ὅπως ἀνεῖσα
Καρπὸν ἀπ᾽ ἀνδρῶν.

Filia ô Martis, mihi Roma ſalue,
Aureo Regina decora cultu,
Qua vel in terrâ ſtabiles Olympi
Incolis arces.
Nam dedit ſoli tibi cana Parca
Regium ſceptrum, minimè atterendum,
Ut potens rerum domineris una,
Jmperiteſq;.
Ad tuum currum, retinente fræno,
Colla telluris tumidiq; ponti
Jlligas, & tu populos gubernas
Firma per æuum.

Ipſa quæ gaudet variare cuncta,
Reſq́ transformans hominum, vetuſtas,
Spirat hæc vni tibi ſemper auram à
Puppe ſecundam.
Denique, in cunctis populis valentem
Procreas bellis ſobolem. vtq́ lata
Surgit è terrâ ſeges, ipſa abundas
Fruge virorum.

Atque heus tu, virile & plenum ſpiritus muliebre hoc carmen eſt; & cur talia tam multa perierunt? Sed Poë-
Liu. 1. tarum hæc laudatio eſt: audi Hiſtoricum. *Nulla vnquam Reſpublica nec* MAIOR *nec* SANCTIOR, *nec bonis exemplis ditior fuit.* Laudat à duplici illo capite quod nos attigimus, & in ſermone perſequemur, Potentiæ & Virtutis. Quod ipſum vtrúmque Ammianus: cùm *Romam* IMPERII VIRTVTVMQVE *omnium Larem* appellat. Et plura ſe offerunt, quæ differo, in ſuis locis opportuniùs reddenda. Hieronymi elogia audiamus,
Lib. 11. adu. Iouin. æuo iam inclinante: *Vrbs* POTENS, *vrbs Domina, vrbs Apoſtoli voce laudata, interpretare vocabulum tuum. Roma aut* FORTITVDINIS *nomen apud Græcos eſt, aut* SVBLIMITATIS *apud Hebræos.* Duplicem interpretationem nominis rei aptam reddit: ego & tertiam, quam
Roem. dederit lingua noſtra: quia Roma, *Gloriæ & famæ* nomen eſt Germanis. Quid, quòd apud Orientales Indos *Rumes* appellantur (Oſorio ita traditum) milites boni & fortes: an quaſi Romani, & admiratio vetus apud eos manſit? an vox indigena id quoque notat? Sed ad rem parteſque noſtras eamus, aliquid tamen à te præſtipulati. AVD. Quid illud eſt? LIPS. Aſſenſum & fidem. AVD. Tibi non dem, aut habeam? vel nutu me

ducas,

ducas, quò velis. LIPS. Memento. nam erunt quædam inopinata, & verè ADMIRANDA. Poëta iure cecinit: Propert.

Omnia Romanæ cedant MIRACVLA *terræ,*
Natura hîc poſuit, quidquid VBIQVE *fuit.*

CAP. III.

Fines imperij Romani; quando maximi; & Prouinciæ breuiter adnumeratæ.

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam itineris longiſſimum eſſe*. At ſeriò viam ingredior, & quidem per eos limites ſiue terminos, quos antè obiter poſui, *Potentiæ* ac *Virtutis*. In Potentiâ conſidero, *Fines*, *Copias*, *Opes*, *Opera*: & in hanc quadrigam, niſi fallor, ſubiungam & veham, quidquid ea ſecum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm ampliſſimi fuerunt, & ſpatia terrarum ac maris, vno velut ſinu & iunctim incluſa, quanta in vllo priorum aut poſteriorum imperiorum, nego fuiſſe. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnificè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens eſt, quæ non aut ita ſubacta ſit, vt vix exſtet; aut ita domita, vt quieſcat; aut ita pacata, vt victoriâ noſtrâ imperióque lætetur.* Et paſſim illi ſermones, *Romanos orbis dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere*: & talia, animosè magis, quàm ſuperbè dicta. Petronius:

Orbem iam totum victor Romanus habebat,
Quà mare, quà terræ, quà ſidus currit vtrumque.

Dionyſius Halicarnaſſęus planè cũ ipſo, etſi ante ipſum: ἡ δὲ ῥωμαίων πόλις ἁπάσης μὲν ἄρχει γῆς, ὅση μὴ ἀνέμβατός ἐστιν, ἀλλ᾽ ὑπ᾽ ἀνθρώπων κατοικεῖται. πάσης δὲ κρατεῖ θαλάσσης, οὐ μόνον τῆς ἐντὸς ἡρακλείων στηλῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίτιδος,

δος, ὅση πλεῖσθαι μὴ ἀδυνατός ἐστι, πρώτη καὶ μόνη τῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος μνημονευομένων, ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρους ποιησαμένη τῆς δυναστείας: *Romana vrbs imperat toti terræ, quà quidem inacceſſa non ſit, habitatúrque ab hominibus; ſed & toti mari imperat, non ſolùm huic intra columnas Herculeas, ſed ipſi Oceano, quacumque eſt nauigabilis; primaq́ & ſola ab omnis æui memoriâ terminos ſibi potentiæ fecit, Orientem & Occaſum.* Vbi terras omnes & maria tribuit, ſed vt decuit hiſtoricum bonæ fidei, cum aliquâ reſtrictione aut exceptione: ſeiungitque inacceſſa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuerò, ſi propiùs inſpicias, nec habitata quidem omnia loca ſub imperio habuit: non hercules: & multa ſub Parthorum iure ad Orientem fuere; multa libera, aut ſub regibus ad Septemtrionem ac Meridiem: ſed vt ego quoque pro vero magis coërceam, quidquid opportunum aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quàm contempſit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Aſiæ, Africæ, Europæ in hoc imperio fuiſſe: ipſa gentium robora, ingenia, opes. Quod vt clariùs tibi liqueat; in triplici hac mundi plaga quid habuerint, ſtrictim & per indicem dicam: atque id cùm imperium maximum & in culmine ſuo fuit, vt ab Auguſto ad Traianum. Termini igitur fineſque imperij ſub Auguſto erant, ab Oriente *Euphrates*; à Meridie *Nili catarractæ*, & *Deſerta Africæ, & mons Atlas*; ab Occidente, *Oceanus*; à Septemtrione, *Danubius & Rhenus*. Ita enim ipſe, bono conſilio, inſtituit, claudere imperium naturæ aliquibus limitibus, & cu-
1. Ann. ſtodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo laudat: *Clauſum mari, aut amnibus longinquis imperium.*

Atque

Atque idem ſcribit, Auguſtum libello, quo Rationes imperij conſcripſerat, *conſilium addidiſſe coërcendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiã.* Nolebat, inquam, poſteros Auguſtus proferre terminos: ſiue quia ſatis iam partum videbatur, & metuendæ bellorum ac fortunæ vices; ſiue per inuidiam, & nȩ gloriam ſuam vincerent, vt Tacitus ſuſpicatur. Sanè poſteri neglexerunt, nec ſolùm regna aliquot, defunctis aut euerſis ſociis Regibus, imperio adiecerunt; ſed etiam, vltrà terminos, noua quæſiuerunt. vt Claudius, qui *Britannias* in ipſo Oceano deuicit; vt Traianus maximè, qui ab Oriente, *Arabiam, Armeniam, Meſopotamiam*; à Septemtrione, *Daciam* ſubegit. Ita moti prolatique tunc termini, trans Euphratem, ad *Tigrim*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*; & trans Danubium ipſum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc eſt, quod Tacitus noſter in illo Principe laudat: *Ventum inde Elephantinen ac Sienen, clauſtra olim Romani imperij, quod nunc Rubrum ad mare pateſcit.* II. Ann. Sed, inquies, quæ hæc dictio eſt, quaſi pro magno ad *mare Rubrum* ventum nunc eſſe: nónne & anteà fuit? Ipſa illa *Siene* & *Elephantine* ad Nili catarractas, oſtendunt quidquid Ægypti interiacet Nilum & Sinum Arabicum, iam olim Romanorum fuiſſe. Atqui Sinus ille, *Rubrum mare*. Reſpondeo, latiùs olim Rubrum mare patuiſſe, & paullo aliter, quàm vt vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit *mare Indicum*, vaſtum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Arabico, ſiue ab Africâ eâ, in *Auream* Ptolomęi *Cherſoneſum* ſe protendit. Itaq; Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro agnoſcit, *Arabicum* & *Perſicum*. Et Seneca Tragicus, *Tigrim in*

mare Rubrum exonerat atque immittit: Curtius *Jndum* & *Gangem*: quos certum eſt in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico, euolui. Hæc vera & clara ſunt: promoti igitur termini ad mare Rubrum ſiue *Jndicum*, per Arabas adiectos. Eadem mens Græci ſcriptoris in Suidâ: qui *terminos imperij ad Orientem* facit *Jndos & mare Rubrum*, & *Nili Catarractas, & lacum Mæotin.* Sicut & Appianus ita capiendus, cùm in Præfatione operis ſui, diſtinctè Romanum imperium limitat: *Tendit*, inquit, *ab Occaſu & illo Oceano occiduo, ad Caucaſum montem, & flumen Euphratem, & ad Æthiopas ſuperiores, per Ægyptios & Arabas, ad Orientalem Oceanum.* Hic Oceanus *Orientalis*, non aliud quàm *Mare Jndicum* ſiue *Rubrum*, iam dictum. Sed obiicies, Si iſta de Traiani terminis Appianus; quid ita *Euphratem* ponit, *Tigrim* omittit? Hoc ideò, quia Hadrianus Imp. (ſub eo Appianus ſcripſit) ſtatim à morte Traiani, hoc mutauerat: de quo Feſtus Rufus: *Jnuidens*, inquit, *Traiani gloriæ, ſponte Armeniam, ac Meſopotamiam, & Aſſyriam reddidit, ac medium inter Perſas & Romanos Euphratem eſſe voluit.* AVD. Sed & alia dubitatiuncula, de *Meſopotamiâ* quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio ſignificatis; at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. LIPS. A Claudio? nemo hoc dixit, nec poteſt. AVD. Imò verba Victoris ſunt: *Retenti fines, ſeu dati, imperio Romano, per Orientem Meſopotamia; Rhenus Danubiusq́, ad Septentrionem; & à meridie Mauri acceſſere prouinciis.* LIPS. Hoc eo ſenſu, vt ipſa Meſopotamia finis eſſet, non vt in finibus contineretur. Eouſque, inquam, productum imperium, non & vltrà ipſam. Ea mens Victoris; aut ſi alia, eſt error. Et habes ecce in iſtis finibus,

bus, quid? per Indicem, ſi placet, videamus, & per ſingulas orbis partes.

IN ASIA:		IN AFRICA:
Colchidem,	*Armeniam,*	*Ægyptum,*
Iberiam,	*Syriam,*	*Cyrenaïcam,*
Albaniam,	*Arabiam,*	*Marmaricam,*
Pontum,	*Palæſtinam,*	*Gætuliam,*
Boſphorum,	*Ciliciam,*	*Africam propriam,*
Cappadociam,	*Pamphyliam,*	*Numidiam,*
Galatiam,	*Lydiam, &*	*Mauretaniam,*
Bithyniam,	*Aſiam totam minorem.*	*Aliáſque* minores aut ignotiores.

IN EVROPA:	
Italiam,	*Macedoniam,*
Hiſpanias,	*Epirum,*
Gallias,	*Græciam,*
Inalpinos,	*Thraciam,*
Rhætiam,	*Mæſiam,*
Noricum	*Daciam,*
Illyricum,	*Pannoniam.*

Habes hîc, dico, optima terrarum, latiſſima terrarum: & magnam tamen partem conſultò omiſi, quidquid *Inſularum* mari ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vſque? profectò, quæ vel quintam partem pęnè prouinciarũ terreſtrium ęquent, ſi *Britannias* in exteriore mari (vt debes) adiungas. Pulchra autem iſta facies, & non niſi à Prouidentiâ ſic ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrimque ad hoc mare Prouinciæ ſe porrigunt & extendunt; ipſum in medio, tot partibus & inſulis diſtinctum, quaſi via & limes

limes eſt, per quem commerciis iungantur. Nec aliud mihi pulchrius commodiuſque videtur in hoc imperio, quàm iſte velut in medio corpore baltheus, bullis inſularum interſtinctus: qui & diuidit, & conſtringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum? non dabis. AVD. Imò Lipſi, *Turcicum*, & Regis quoque noſtri *Hiſpanicum* imperium, haud longè abſunt. LIPS. De Turcico, fatendum eſt, in Aſiâ & Africâ latè ſe extendiſſe: ſed in validiſſimâ Europâ noſtrâ quid habet, aut non habet? Certè vel ſola Italia, Hiſpania, Gallia iunctæ, opibus viribuſque pares ſint, aut ſuperent illum hoſtem. O ſi Deus daret! adeò nec prouinciæ illæ Orientales, pro opibus & frequentiâ priſcâ, ſunt; & noſtræ iſtæ, florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ dicam? illa olim horrida & rerum inops, quàm artibus, opidis, copiiſque exculta eſt, & abundat? AVD. Mirificè. & hæc tamen Imperio tuo etiam deeſt. LIPS. Non ſic, vt opinare. Nam ſi terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vſque *Rætias*, *Noricum*, *Carnos*, *Pannones* incluſos: & parte alterâ ad Rhenum, *Heluetios*, *Rauracos*, *Argentoratenſes*, *Nemetes*, *Vangionas*, *Treuiros*, *Vbios*, *Menapios*, *Batauos*, ad Oceanum vſque. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam, habent: at detracta, vides quàm eam arctent, & pulcherrimis membris ſpoliatam relinquant. Certum autem, hęc poſtrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuiſſe accenſa. Sed de *Hiſpanico* imperio quod aiebas; id ſanè, ſpatia terrarum ſi conſideras, præſertim in Nouo illo orbe, Romanum vel ſuperat: ſed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quàm deficiunt & delinquunt? Nunc quidem. nam poſteà quid futu-

rum

rum ſit, neſcio: florebunt, creſcent fortaſſe. & ſenſum meum tibi dicam? Neſcio quo Prouidentiæ decreto, res & vigor ab Oriente (cōſidera, ſi voles) in Occaſum eunt.

CAPVT IIII.

De copiis & præſidiis ſparſim circà limites, itémque in ipsâ vrbe.

ISTI Fines igitur Romani: & quidem mari, amnibus, montibus clauſi ac muniti, ſed Milite & *Copiis* multo magis. Nam Romanus mos & inſtitutio, duplici viâ prouincias munire, *Copiis* & *Coloniis*: de quibus vtriſque breuiter dicendum. *Copias* intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex inſtituto Auguſti, fuit. Triplices reperio, *Prouinciales*, *Vrbanas*, *Claſſicas*: illas maximas, alteras ſatis validas, & tertias vtiles atque opportunas. Omnia hæc ab Auguſto; qui ſapienter pleraque in nouo imperio aut inſtituit, aut reſtituit, vt res viſæ poſtulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Auguſti iam mortui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, claſſes, cuncta inter ſe connexa*. 1. Annal. Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, legiones & auxilia prouinciatim diſtributa*. Sed benè Tacitus, *cuncta connexa*: nam ita ordo & diſpoſitio fuit, vt limitanea loca militem haberent, interiora vix haberent: & eſſent, vt in magnâ vrbe, circà mœnia diſpoſiti & vallum. Cohærebant autem prouinciæ; ideóque & legiones, per cohortes ſuas & alas ſparſæ, & inter ſe vicinæ. AVD. Sed non igitur Arces in locis interioribus ſaltem erant, ſi non legiones? LIPS. Apage à Romano hoc more. nuſquam in iis præſidium aut ſpes poſita Martiali huic populo, ſed in milite tan-

tùm & armis. Et ſanè de Arcibus variè diſputari poteſt: ſed non tempeſtiuè in hoc loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri ſubditis, maximo vſui in hoſtes eſſet. Quantus? ſub Auguſto & Tiberio *vigintiquinque* legiones fuerũt, ex Dione & Tacito: quin poſteà tamen auxerint, vix dubito, & ſub Traiano atque Hadriano certum fuiſſe *triginta*, aut & ſuprà. Columella, in quâ legionum nomina, tum & alia quędam hoc euincunt: diximuſque aliquid in *Analectis Militiæ Romanæ*, illîc, ſi lubet, videndum. Hæ legiones, Auguſti & Tiberij æuo, ſic diſpoſitæ:

In Hiſpaniâ, legiones III.	*In Syria ad Euphratem*, IIII.
In Galliâ ad Rhenum, VIII.	*In Mœſiâ ad Danubium*, II.
In Africâ, II.	*In Pannoniâ ad Danub.* II.
In Ægypto, II.	*In Dalmatiâ*, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium notat, & ob caúſſas huc atque illuc ibant, aut ſedebant. Quædam autem legiones & in opidis erant, etſi pleręque in caſtris: ſed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideò motui aut rebellioni opportuna. Talis *Alexandria* in Ægypto: de quâ Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum vna in vrbe collocata eſt, alia per regionem. Præter has, ſunt & nouem cohortes Romanorum, tres in vrbe item, tres in Æthiopiæ finibus ad Syenen, præſidium locis, tres in aliis partibus. Sunt & alæ equitum tres.* Simile de Beryto Syriæ, idem Strabo: *Hæc euerſa fuit à Tryphone, inſtaurata & ſuſcitata à Romanis, duas legiones ſuſcipiens, quas Agrippa ibi collocauit.* Cauſſa fuit, ſedes item vrbis ad ipſum mare, & locorum eorum clauſtrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc ſita in fronte. In Hiſpaniâ,

vt idem Strabo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hiſpania habebat. Similia adnotare plura poſſim, & cauſſas dare aut tangere: ſed diffuſione non gaudeo, vbi res non poſcit. Hoc magis è primis illis Strabonis obſeruo, *ſocias etiam cohortes alasq́;* fuiſſe, præter ipſas Legiones: & vt illic vides, numero ſatis grandi. Enimuerò *nouem illa cohortes* (ſociales fuiſſe dico, etſi ipſe *Romanas* appellat: ſed hoc ideò, quia militabant ſub Romanis ſignis) pænè Legiones tres æquarunt, nec minores eas *millenariis* fuiſſe opinamur. Tacitus id quoque dixit: *apud idonea prouinciarum, ſocias triremes, & alas, auxiliáque cohortium, nec multo ſecus in iis virium fuiſſe: ſed perſequi*, inquit, *incertum fuit, cùm ex vſu temporis, huc illuc mearent, gliſcerent numero, & aliquando minuerentur.* Ecce diſertim, *haud ſecus*, id eſt, non minus in iis virium fuiſſe, quàm in legionibus ipſis: imò plùs interdum, idem oſtendit. vbi legionis *Decimaquartæ auxilia*, III. hiſt. *octo cohortes Batauorum* facit. Atq; alibi, in minoribus prouinciis, ſolæ cohortes aut alæ fuerũt, vt in Rætiâ, Iudæâ, talibus, & quæ Procuratoribus coërcebantur. Interdum & in opidis interioribus, ad coërcendum: vt Lugduni in Galliâ, Tacitus *cohortem* XVIII locat; idem Foroiulij *Ligurum cohortem, vetus loci auxilium.* Et tale alibi. Huc equidem Ioſephi verba referam, alioqui paraloga, non ſolùm paradoxa: apud quem Agrippa ad Iudæos loquens adſerit, Galliam illam tam validam, tam latam, *mille ducentis militibus in officio contineri.* Profectò octò legiones totæ fuerunt, ſed quia iſtæ in extremâ Galliâ, ipſe copias modò numerat, quæ introrſus in eâ. Hæc ita ſub Auguſto: vt tamen tetigi, creuerunt. & primùm Claudius Imp. Britanniâ domitâ, legiones

in eâ

in eâ *tres* locauit, manſeruntque. Tum Veſpaſianus *duas* etiã in Cappadociâ: & Traianus deinde in Daciâ *duas*. Iſtæ *Prouinciales* copiæ: *Vrbanæ* fuerunt, quæ ſedem Romæ & in ipsâ dominâ vrbe habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, & vt ipſam vrbem. Principis cuſtodiæ triplex miles fuit, *Prætoriani, Euocati, Batani*. Primi in *nouem* cohortes diuiſi ab Auguſto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum inſtituti huius fuit, à Prętoriis cohortibus in exercitu, quæ circà ipſum Imperatorem, & ad eius tutelam erant. Auguſtus in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque retinuit in pace, contrà motus ſubitos, & ad plebem Romamq; coërcendam. Nam fuêre *nouem millia* militum, non robore ſolùm, vt dixi, ſed ſtirpe & domo eximij: nec capti niſi ex *Etruriâ, Vmbriâ, Latio,*
Lib. IIII. Annal. *& Coloniis antiquis*, quod Tacitus ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc ſanguine: & ideò Otho iis
Tac. I. Hiſt. blandiens, & in cõcione alloquens, *Italiæ*, inquit, *alumni, & Romana verè iuuentus*. Nam legionibus aliis, exteri iam & ciuitate donati, crebri miſcebantur. *Nouem*
Lib. LV. dixi fuiſſe: idque apertè Tacitus: at Dio *decem* ſcribit. Nam ita in rebus Auguſti: *οἱ σωματοφύλακες μύριοι ὄντες, καὶ δεκαχῆ τεταγμένοι: Cuſtodes corporis Auguſti* (Prætoriani) *decem mille erant, atque ij in decem partes*, ſiue cohortes *diuiſi*. Hæc diſſonant: & fallitur Dio? an pro ſuo æuo dicit? Illud poteſt, hoc vix poteſt: quia eius æuo (vixit, ſub Alexandro Seuero, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio, qui primus, opi-
II. Hiſt. nor, auxit. Tacitus de eo, Romam ingreſſo: *Confuſus prauitate, vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim Prætoriæ, quattuor Vrbanæ cohortes ſcribebantur, quîs* SINGVLA MILLIA

LIA *ineſſent*. Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp. anteà fecerat? Lapis vetus (quid contrà eum dixerim?) affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XII. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAVDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò ſub Claudio vixit, & *donis ab eo donatus* in Britanniâ: & tamen *Tribunus* ſcribitur *Duodecimæ Prætoriæ cohortis*. Sculptor errat? ſed idem eſt in *Urbanis*, vbi *Decimatertia* nominatur. Quid? an hic Gauius potiùs, iuuenis Britannico bello interfuit, & tum ſenior ſub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitque vel ſub illo, aut ſtatim ab illo, Tribunatus hos geſſiſſe. Nam eam auctionem opinor manſiſſe: argumento eorumdem lapidum, in quibus crebrò, grandiore numero, ſic legas. Iſtis *Caſtra Prætoria* fuêre, ad Portam Viminalem: vt arctiùs, & in diſciplinâ haberentur, ſecreti à ciuibus & vrbe. Sed *Euocatos* iam addo: de quibus Tacitus, atque alij, ſilent (quod equidem obſeruauerim) at non Dio Caſſius, qui adiungit apertè. *Euocatis*, inquit, *Auguſtus vti iam cœperat in Antonium olim, eóſque & poſteà ſeruauit. Sunt autem hodièq. propria quædam & ſeparata manus, & vites ferunt, inſtar Centurionum*. Hoc ille, vbi ex profeſſo de cuſtodiâ Principis ſcribit. Lib. LV. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, *dilegiſſe eum equeſtris ordinis iuuenes, qui manēte aureorū anulorū vſu,* EVOCATI *appellarentur, excubiáſq; circà cubiculum ſuum, vice militum, agerent*. Inſtituiſſe hoc eum planè dixeris exemplo cuſtodiæ Principalis, quē Principem nunc agebat: etſi non veteranos quoſdam milites, ſed Equi-

tes elegit. An non ibidem & munus iſtorũ Euocatorum expreſſum? nempe vt *circà cubiculum Principis excubias agerent?* ego omnino opinor: etſi valdè miror, nuſquam (nec occaſio defuit in vrbanis illis motibus, aut Principum cædibus) nuſquam, inquam, à Tacito vel Suetonio, vel ipſo Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò eſt referendum. Tertij ſunt *Bataui*, equites pediteſque. Dio Caſſius: *Sunt & exteri Equites ſelecti, quibus Batauorum nomen eſt, iique equitandi peritiſſimi.* AVD. Da veniam, interpello te: Bataui equites? hoc eſt ſimile, ac ſi dicam Venetos equites eſſe. Et Bataui ſanè noſtri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor optimè diſcurrunt: hos terreſtres, parcè aut parum dextrè tractant. LIPS. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potiùs, quàm Mercurium colebat. Et quæ gloria * vicinis illorum in equite, noſtrâ etiam memoriâ, fuit: ea ipſis olim. Credo autem intellegi tunc quoque ſuperiores illos Batauos maximè, qui Geldriæ nunc accenſentur: nam inferi & ad mare, nec ipſi, nec regio eorum equis ſatis facti, aut apti. Sed Bataui igitur boni Equites: fuêre & Pedites, etſi Dio ſilet. Tacitus aliique dicent, qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: ſed dixeris Dionis æuo Pedites non fuiſſe. Cauſſa, quia Galba *Germanorum cohortem, inſtitutam iam olim à Cæſaribus, ad cuſtodiam corporis, & multis experimentis fidiſſimam diſſoluit, ac ſine vllis commodis remiſit in patriam*: quod Suetonius in eo ſcribit. Dicit *Cohortem*: ergo pedites fuêre: & addit ab ipſo ſolutam militiâ ac dimiſſam, nec poſteà fortaſſe reſtitutam. Non reperio quidem vltrà nominari: & in

* *Menapiis & Geldris.*

Noti-

Notitiâ imperij, dumtaxat *Bataui equites, Seniores Iunioréſque*. Vtraque autem hæc manus quanta fuerit, & Dio ignorare ſe fatetur: *Batauorum*, inquit, *numerum, ſicut nec Euocatorum, ſatis certò poſſim dicere*: quid ergo nos conemur? Puto tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuiſſe, & vt minimùm *mille Equites*: Pedites etiam olim ad *mille*. Euocati, ij quoque cohors vna millenaria ſunto. Alter nunc miles in vrbe, duplex eſt: *Vrbanæ, & Vigilum cohortes*. De prioribus Tacitus: *Quamquam inſideret vrbem proprius miles, tres vrbanæ cohortes*: & mox oſtendit eam quoque lectam, & non niſi Italam manum fuiſſe. Sed *tres* ipſe dicit, Dio in Auguſti diſpoſitione, *quattuor*. οἱ τῆς πόλεως φρουροὶ, inquit, ἑξακισχίλιοι, καὶ τετραχῆ νενεμημένοι: *Vrbis cuſtodes ſex millia, & in quattuor partes diuiſi*. Miror & hîc diſſenſum, nec concilio. Si tamen numerus tantus; vides grandes iſtas Cohortes fuiſſe, atque etiam ſuprà Prætorianas. In Taciti antè verbis, de Vitellio, notare potuiſti, ab eo denique factas *quattuor vrbanas cohortes*, ſed quæ non niſi *ſingula millia* haberent. Intricata hæc fateri oportet, & mihi pænè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim vrbanæ cohortes*. Cùm enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Vrbis? Vnica iſta cohors adiecta, in paruo ſit: & facit validè, quòd lapides ab illo æuo, grandiorem hunc numerum ſuadent. In illo ſuperiùs recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB: & in alio ſub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtriſque cohortibus, ſed nomina Imperatorum aut æui

IIII. Ann.

certa indicia, non ſemper adiecta. Hic ipſe Antoninus quis fuit? fortaſſe *Caracalla* Seueri filius: atque ita minùs miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur
Lib. III. & loquitur, vbi filios ad concordiam hortatur: *Poſſe eos ſecurè agere, ſi velint, pecuniâ multâ à ſe paratâ,* τῆς τε ἐν ῥώμῃ δυνάμεως αὐτῆς τετραπλασιασθείσης, καὶ στρατοπέδου τοσούτου πρὸ τῆς πόλεως ἱδρυθέντος, ὡς μηδεμίαν εἶναι δύναμιν ἔξωθεν ἐχέγγυον μηδ' ἀντίπαλον, πλήθει στρατοῦ, μήτε μεγέθει σωμάτων, μήτε χρημάτων περιουσίᾳ: *& copiis iis quæ Romæ ſunt* IN QVADRVPLVM *auctis, tantoque exercitu ad Vrbem ſedente, vt nulla externa vis par eſſe ei poßit, ſiue* MVLTITVDINEM *ſpectes, ſiue corporum magnitudinem, ſiue cultum & abundantiam.* Hanc mutationem & augmentum facta à Seuero, cùm Iuliani Prætorianos circumuênit, & armis exuit, probabile eſt; & in eorum locum Illyricanos grandi numero factos. Verba quidem Herodiani clara ſunt, & ſic manſiſſe ad Conſtantinum videntur: qui fauentes Maxentio ſuſtulit, nec alios ordinauit. AVD. At enim ſi in quadruplum ita auxit Seuerus, & Vitellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicemus? oportuit vel ſuprà LX. cohortes fuiſſe. LIPS. Benè oppugnas: & ego labaſco, & iam de Vitellij dubitare incipio, an dicam manſiſſe. Tenet vnus ille Claudianus lapis: ſed an non ad *Claudium* Imperatorem poſteriorem referendus? Dicerem, ſi vllum Britannicum bellum geſtum ab eo legerem: tu aut alius cogitato. Redeo ad *Vrbanas* meas cohortes: quarum officium præcipuum tueri vrbem. id eſt, noctu circum templa, fora, baſilicas excubare, ſtationes agere contra graſſatores aut ſicarios: itemque Præfecto vrbis (qui caput iis erat) apparêre. Itaque & extra vrbem interdum puto diſpo-

diſpoſitos, cùm eius Iuriſdictio ad centeſimum lapidem porrigeretur. Quod autem Præfectus caput, in Tacito clarè ſcriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in eo munere: *Eſſe illi* PROPRIVM *militem cohortium vrbanarum: nec defuturas Vigilum cohortes.* Quas nunc adiungo (*Vigilum* dico:) & moneo eas quoque ab Auguſto eſſe. Nam is cùm crebra incendia in magnâ illâ & frequenti vrbe videret; remedium quæſiuit firmum & perpetuum, militemque ex libertinis collegit, & in ſeptem cohortes digeſſit. Id factum anno vrbis DCCLIX. Minùs lecta hæc manus fuit, & miniſterio potiùs quàm militiæ facta: tamen vt regi meliùs iuberique poſſent, digeſti in Cohortes, & Centuriones Tribunoſq; ſuos accepêre. III. Hiſt.

CAPVT V.

De Copiis in mari, aut fluminibus; de Claſſibus variis, earúmque ſedibus.

TERRESTRI milite ſatis limites, & vitalia imperij, id eſt Romam ipſam, muniuimus: nunc & maritimo, ſiue fluuiatili etiam, muniamus. Nam cùm mare medium per totum illud imperium iret, vt diximus; cùm etiam flumina magna clauderent vel ambirent; vtile cenſuerunt, *Claſſes* perpetuas in vtrauis parte eſſe, quæ & piratas cohiberent, & hoſtes excluderent, & ſuis etiam tranſitum aut tranſuectionem, cùm opus eſſet, ſtatim darent. Prudens & pulchra inuentio: fueruntque *Claſſes in ipſo mari* quattuor; in *Fluminibus* tres, niſi fallor. Videbimus ordine, & quod occurret, dicemus. Primæ duæ maiores ſe offerunt, & *Prætoriæ* dictæ, *Miſenenſis* & *Rauennas*. Quare Prætoriæ? (ſæpe enim ita

in lapidibus:) opinor dignitatis cauſsâ, & quia inter minores alias, vt Prętoria aliqua nauis, eminerent. Nam Præfectus ſanè earum non fuit Prætor. Hoc quoque ab Auguſto inſtitutum, notante Suetonio: *Claſſem Miſeni, & alteram Rauennæ, ad tutelam ſuperi & inferi maris collocauit*. Et Tacitus de iiſdem: *Italiam vtroque mari duæ claſſes, Miſenum apud & Rauennam, præſidebant*,

IIII. Ann.

Sed diſtinctiſſimè Vegetius, qui numerum & plura aperit, his verbis: *Apud Miſenum & Rauennam,* SINGVLÆ LEGIONES *cum claſſibus ſtabant, ne longiùs à tutelâ vrbis abſcederent, & cùm ratio poſtulaſſet, ſine morâ, ſine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Miſenatium claſſis, Galliam, Hiſpanias, Mauretaniam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atque Siciliam, habebat in proximo: claſſis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achaïam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere directâ nauigatione conſueuerat*. Ait *ſingulas legiones* in ſingulis fuiſſe: pro more ſui æui, aut parùm conſpectè, locutus. Non enim Legiones propriè erant, ſed dumtaxat *Cohortes*, eæque *decem*, & Tribunos ſuos ſiue *Chiliarchos* (à numero cui pręerant) habebant, itemque Centuriones. Enimuerò Tacitus non ſemel oſtendit, Claſſiarios militiam legionariam, vt honeſtiorem petiiſſe: & aliquando impetraſſe: non ergo habebant. Quomodo autem? exteri plerique, & nec ciues erant. Tacitus de claſſe Rauennate: *Ambiguos militum animos, quòd magna pars Dalmatæ Pannoniiq; erant*. Et in Tabulâ, quæ Venetiis adſeruatur: HADRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAVERANT. IN. CLASSE. PRÆTORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS. EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA.

Lib. IIII.

MIS-

MISSIONE. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT. Si dedit, non antè habebant. Clara & vera hæc ſunt, ac naualis militia, vilis ſemper & vilium, apud Romanos. De Miſeni igitur claſſe, liquet apud Miſenum, pulcherrimo ſinu, eam ſtetiſſe. Virgilius doctè indicauit, cùm Miſenum illîc ſepeliſt Æneas,

Imponit ſuáque arma viro, remúmque tubámque.

Nam & *Remum* & *Tubam* dat, præſignificans locum hunc futurũ vbi & Remiges & Milites in claſſe eſſent: Milites, quos Tuba notat. Etſi autem naues ibi & claſſis, tamen Caſtra etiam in terrâ & ad portũ ipſum fuiſſe, commoditas eorum exigit, & lapides qui ſæpe effodiuntur, dicunt. Inter eos iſti:

D. M.	D. M.
C. IVLIO. QVARTO	TI. PETRONI. CELERIS
VET. EX. PR. N. GALLO.	NAT. ALEX. EX. III. ISIDE

D. M.
C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO
EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notæ breuiores in iis, hoc volunt: *Veterano ex Prætoriâ naue Gallo.* item: *Natione Alexandrino, ex tertiâ Iſide.* iterumque: *Ex tertiâ Fide. Gallus* autem, *Iſis*, *Fides*, nomina nauium ſunt, ab imagine aut tutelâ. In his item portibus, præter Caſtra, *Pharos* ſiue Turres quaſdam ad prælucendum noctu fuiſſe, Plinius mihi ſuggerit: ille Plinius, qui ipſe fuit claſſis Miſenatium Præfectus. *Vſus Phari, nocturno nauium curſui ignes oſtendere, ad prænuntianda vada, portúſve introitum: ſicuti compluribus iam locis flagrant, vt Puteolis, & Rauenna.* Lib. xxxvi. cap. xii. Pharus Puteolana, ad hanc Miſenenſem fuit. At verò altera, ſicut

&

& ipſa Claſſis, *Rauennæ.* Notum & nobile etiam opidum, ob ſedem ibi poſteà regni Gothorum. Et ipſam, & Claſſem autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: *A meridie*, inquit, *Padus, qui & Eridanus, ab Auguſto Imp. altiſſimâ foſſâ demiſſus: qui ſeptimâ ſui aluei parte mediam influit ciuitatem: ad oſtia ſua amœniſſimum* PORTVM *habens, qui* CLASSEM *ducentarum quinquaginta nauium, Dione referente, tutiſſimâ dudum credebatur recipere ſtatione. Qui nunc, vt Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, ſpatioſiſſimos hortos oſtendit, arboribus plenos, verùm de quibus pendeant non vela, ſed poma.* In fronte verborum vides, Auguſtum aptaſſe locum & portum, foſsâ percuſsâ: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illîc caperent. Sed vbi hoc Dio? nuſquam in libris qui nunc ſunt, ſed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio claſſis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. In vltimo oſtendit, eſſe deſiiſſe & portum & claſſem. Atq; hæ duæ ſunt *Maiores* illæ claſſes *maritimæ*: ſequuntur duæ *Minores.* prior in Galliâ, coloniâ &

IIII. Ann. portu *Foroiulienſi.* Tacitus de eâ, eiuſque auctore: *Galliæ proximum Litus* ROSTRATÆ *naues præſidebant, quas Actiacâ victoriâ captas Auguſtus in opidum* FOROIVLIENSE *miſerat,* VALIDO *cum remige.* Habes Auguſtum auctorem, habes *Roſtratas* & bellicas, itemque *Validum remigium.* Satis ergo & grandis, & inſtructa ea claſſis: cuius idē Tacitus in rebus belloq; Othonis cum Vitellio meminit. Eſt autem hoc *Forum Julij* in Galliâ Narbonenſi, loco quem Strabo deſignat: *Nauale*, inquit, *Cæſaris Auguſti, quod Forum Julium vocant. Situm eſt inter Olbiam & Antipolim, abéſtque Maſſiliâ*

ſtadiis

ſtadiis circiter ſexcentis. Notat *nauale* ſiue receptaculum claſſis eſſe: ideóque & à Plinio ipſa vrbs *Claſſica* dicta, itemque *Colonia Octauanorum*, quòd octaua legio eò deducta. Altera minor in ipſo *Ponto*: id eſt, in capite & fonte mediterrei maris. De eâ Tacitus capiendus: *Mucianus claſſem è Ponto Byzantium adigi iuſſit*. Ergo ſtatio ei ſuprà Byzantium fuit: ſed vbi, ignoro. Numerum eius è Ioſepho poſſum dare: *Pontica*, inquit, *omnes gentes tribus millibus militum ſubduntur, & quadraginta naues longæ* (roſtratæ) *illud aſperum & innauigabile pelagus tutum pacatumq́ præſtant*. An non & tertia etiam Oſtię? Suetonius ſuggerere videatur in Veſpaſiano: *Claſſiarios qui ab Oſtiâ & Puteolis Romam per vices pedibus commeant*. Nam Claſſiarios Oſtiæ ponit: & fortaſſe Claudius inſtituit, portu eo inſtructo. Sed certum non habeo: & potuit eſſe ibi pars è claſſe Miſenenſi. Poteſt & ſenſus eſſe, vt Puteolis Oſtiam nauibus venerint, inde pedibus Romam ad res celeriter nunciandas. Tranſeo ad *Claſſes fluminum*: & prima eſt in Rheno. de quâ Panegyricus: *Cùm totus* ARMATIS NAVIBVS *Rhenus inſtructus ſit*. Ait *totum Rhenum*: ergo diuiſam per partes cenſeo, vt & militem ipſum terreſtrem. Florus oſtendit, Bonnæ & Geldubę (ſi proba modò lectio) fuiſſe, ex inſtituto Druſi: *Bonnam & Geldubam pontibus iunxit*, CLASSIBVSQVE FIRMAVIT. Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, & nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor eſſe, quam *Claſſem Britannicam* Tacitus in bello cum Ciuili appellat. Sed tota claſſis communiter *Germanica* dicta: & ſic in eodem Tacito leges, *Julium Burdonem, Germanicæ claſſis Præfectum*. Hæc partitio claſſium Taciti loca aperiet,

11. Hiſt.

Lib. 11. Excid.

aut conciliabit, quæ pugnaturire inter ſe videntur. vt cùm ſcripſit, *Vniuerſam quattuor & viginti nauium claſſem transfugiſſe* (ad Ciuilem) *aut captam eſſe*. An igitur *vniuerſa* ea, non niſi tot nauium? Imo poſteà iterum facit Cerialem nauibus pugnaſſe, etſi *numero imparem, ſed magnitudine earum potiorem*. Atqui ſtruere tam citò non potuit: ſed nempe ex aliâ parte, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum & Pharum, ſumpſit. De his nauibus Hegeſippus ex Ioſepho ita ſcribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, ſed Romanorum liburnis, quæ pererrantes* TOT VSQVE AD MARE *bicornis amnis fluenta, quondam liberas gentes ſeruitio premunt*. Legendum autem illîc, *Copulis Germanorum*: eſtque nauium minorum genus, quod ipſi Germani ſic à* vinciendo & ligando dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam roſtrataſque Romanorum eſſe: credo, biremes. quas & *pererraſſe* totum amnem identidem ſcribit: & an ideò *Luſorias* dictas? Vox crebra in Ammiano, Vegetio, aliiſque. Altera claſſis Fluuiatilis, in *Danubio*. de quâ Tacitus: *Vannius funditur prælio, & ad claſſem in Danubio operientem perfugit*. Nominantur & Vegetio *Luſoriæ*, *queîs in Danubio* COTTIDIANIS *vtuntur* EXCVBIIS. In Codice Theodoſiano titulus, *De Luſoriis Danubij*. In Nouellâ quadam: *Caſtrorum quinetiam ipſis, luxuriarumq; curam mandamus*: legendum, *Luſoriarumq;*. Credo & tertiam fluuiatilem in *Euphrate* fuiſſe: quídni in magno flumine, & contrà Parthos? Ammiani aliquot loca ſuadent, etſi non cogunt: nec alibi certò legi. Habes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non validam, vtilem, opportunam? ſed & adſpectu aut cogitatu pulchram, cùm imagi-

v. Hiſtor.

* Koppe-lun.

xii. Annal.

imaginem proponis (Ariſtide delineante) *magnæ vrbis, cuius foſſæ, flumina eſſent; turres & propugnacula, militaria in finibus caſtra aut caſtella; ipſa mœnia, non è latere vllo aut lapide, ſed ære ac ferro tot prætendentium legionum.* AVD. Mehercules delector, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis ſituque diuiſa. Sed ipſam ſummam totius præſidij cur non expreſſiſti? LIPS. Facile eſt, & per te poſſis: quantum quidem certus partium dictarum eſt numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in prouinciis copias non minùs fuiſſe, *Legionum, Cohortium, Alarum, ducentis quinquaginta millibus*, aut circà: & ſic, vt legiones nec pleniſſimas, ſed IIII. millium accipiamus. In Vrbe, ponere liceat in vniuerſum ad XXVI. millia militũ: & poſt Seuerum, vel ad *ſexagena*. In claſſibus omnibus, haud minùs *centum millibus* militũ remigumque. Ita fiant in vniuerſum, ſupra *quadringenta millia* ordinariorum: etſi Agathias Hiſtoricus plures etiam, & largiter, fuiſſe adſcueret. Nam de Iuſtiniani æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas* OLIM *eſſe: nec iam ſufficere tutelæ imperij, contrà hoſtes. Cùm enim*, inquit, *ad* SEXCENTA QVADRAGINTAQVINQVE MILLIA *militum vniuerſas eas colligere oporteret; vix tunc in centum quinquaginta millibus conſiſtebant.* Hæc ille ſcriptor, & credo vera atque explorata (cùm tam curioſè numeret) attuliſſe. AVD. Nempe legiones fortaſſe plures faciendæ ſunt, & vel ad XLIIII. ordinariæ ſub Auguſto ac deinceps locandæ. Hoc enim & Oroſius & Appianus dicere videntur: & vir doctiſſimus ita adfirmat. LIPS. Errat ille vir doctiſſimus: nec aliter ſub Auguſto fuit, ac dixi. De Oroſio & Appiano, hoc ſaltem dicunt, Sexto *Pompeio in Siciliâ victo* XLIIII. *legiones,*

iunctis omnibus copiis (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipſius) *in vniuerſum, Auguſtum habuiſſe*: ſed hoc non addunt, & *ſeruaſſe*. Ille verò non ſeruauit, ſed ſparſit, & in *Colonias* miſit, de quibus ordo & hæc admonitio ſuadent iam dici.

Cap. VI.

De Coloniis, & modus fructusq́ deducendi.

PRæmisi verò, Præſidia militum in longinquis limitaneiſque locis fuiſſe, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò multæ earum ſine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quieta prẹſtabat? *Coloniarum* deductio, optimo & ſapientiſſimo Romuli inuento. Nam ad illum conſenſu referunt. qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum ſolitus in vrbem & ad ſe traducere, partem illîc relinquere, ſed ſic vt Romanos ſuos miſceret, cuſtodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita miſſos, *Colonos* appellauerunt, *& ab agrorum nouæ dedicatione culturæ* (ait Hyginus) *ipſas Colonias appellauerunt*. Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritim: idque à *Triumuiris*, quos graues & prudentes viros huic rei legere ſolebant. qui & ſedes, agroſque, & ipſum opidum (ſi condendum eſſet) diſponebant, & iura ac formam nouæ quaſi reip. dabant. Sic tamen, vt omnia Romam & vrbem matrem referrent. ipſis quoque locis, Fora, Capitolia, Templa, Curiæ pro illâ imagine eſſent; & in gubernatione, *Duumuiri* pleriſque locis, quaſi duo Conſules, *Ædiles* item, & *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc inſtituto vtilitas, quam licet percurramus. Prima, quòd alleuabatur vrbs ipſa princeps, & ſuperfluam nimiamque multitudinem, vt

ſan-

ſanguinem emittebat. Ita victus facilior, ita turba minor, & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & ſoboli magis vacabant libentiuſque, ſic vacui: non aliter quàm arbores aut plantaria magis ſe diffundunt & propagant, vbi in arcto non ſtipantur. Altera vtilitas, ipſos hoſtes aut ſubditos tangit. Vbi enim Coloniæ ſic collocatæ, loca frequentabantur, colebantur, poliebantur etiam maximè, nouorum hoſpitum aduentu, & artium inuectu. Diuina Prouidentia hoc fine Græcos olim in Aſiam, Europam hanc noſtram, vſque in Hiſpaniam, per maritima loca miſit & diſpoſuit: vt rudes feroceſque humanitate & elegantiâ percolerent, atque ad mitiora ſtudia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecêre: & iis cultum hunc omnem debet pulcherrimus Europæ tractus. Tertia vtilitas, quę præcipuè in oculis Romulo & Romanis, Præſidium in ſubiectos. Sparſa hæc tot opida, locis opportunis, & in iis Romanus ſanguis: quid niſi tot arces & propugnacula erant imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum, quàm talis aliqua deductio: & vbi ij qui agros in alieno accepêre, ſemper obligantur aut tueri iura imperiumque donantium; aut pelli, ſi & ij pellantur. Atque hic primus, vt dixi, præcipuuſque aſpectus: acceſſêre mox, valdè auctâ re Romanâ, duo alteri. Prior, vt plebem inopem & grauem ſic exhaurirent: alter, vt militibus emeritis præmia largirentur. Nam ecce in tantâ vrbe, & creſcente ciuium tenuiorum numero, per tot manumiſſiones: quæ ratio alendi aut ſubſiſtendi fuit, niſi vt emitterent? non aliter, quàm vbi aluearia plena, noua examina in alia & noua transfunduntur. Sic &, occulto Politico conſilio, ſentina & fex vrbis

educebatur: purior meliórque pars aſſeruabatur. Iam verò in militibus pulchrum. & quis non libens in eam Militiam ſe impenderet, vbi & poſt eam tam magna & certa præmia eſſent? Agri & ſedes dabantur, regimen illîc & honores, pecunia etiam (nam ſic Auguſtus inſtituit) ad inſtrumenta, iumenta, & ſiquid opus, coëmendum. Ego verò dixerim, nec iſto æuo Militiam ſatis bonam, fidam, facilemque futuram, niſi tali præmiorum ratione: nec difficile, cum magno bono publico, excogitare. Iſta igitur deductio Coloniarum, & cauſſæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudem & iniuriam miſcuerunt. vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoſte captos diſtribuit; ſed in ipſa Italiâ, quod ſciebat milites appetere; ſedes iis dedit. Quod fieri non potuit, niſi pacatis fidiſque populis, per ſummam iniuriam & ſcelus, expulſis. Appianus auctor eſt *viginti tres* legiones ab eo ſic deductas, quæ facerent (ſi probè commemini) *centum viginti millia*, cum iis qui adiuncti. Simile & Cæſar Iulius, in pace & Conſulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatem *viginti millibus* ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuiſit. Idem iam Dictator, *in tranſmarinas colonias octoginta millia ciuium diſtribuit*, Suetonio auctore: id eſt, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui ſanè grandis fuit, ſiue è ciuibus togatis, ſiue è militibus veteranis. Auguſtum *centum viginti millia* deduxiſſe ſub *quintum Conſulatum* ſuum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus oſtendit: & poſteà multa millia adiunxit. Nam huius Principis plurimæ Coloniæ, & in toto orbe terrarum fuerunt: quod ipſa agnomina earum oſtendunt. Denique paullatim

tan-

tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculam fuiſſe, in quâ Coloniæ aut Colonia non eſſet. Tot illis vinclis miramur orbem compeditum & adſtrictum, in Romanâ ditione & imperio manſiſſe? Non ego: ſed nec Velleij iudicium valdè probo, *inter perniciosiſſima Gracchi habentis*, *quòd extra Italiam colonias poſuerit*. Equidem planiſſimè contrà ſentio: & ad hunc coërcendi finem, aliter oportuit; aut nec imperium extrà Italiam proferre. Timorem quem timet, ne qua Colonia potentior matre ſuâ fiat, ſic longinqua: nullus eſt, & certè locum in Romano aliquo imperio non habet. Sed nec Hiſpano: & prudentiſſimè eos cenſeo Nouum orbem coloniis impleſſe. Quarum alia atque alia genera tamen erant, & quædam *Romani*, aliæ *Latini*, quædam & *Italici* iuris. Reperio & *Patricias*, & *Equeſtres* agnominatas; haud dubiè, in quam digniores ciuium militúmve deducti. AVD. Sed de numero igitur, nihil certi aut definiti habes? LIPS. In Italiâ ſolâ *centum quinquaginta* fuiſſe reperio; in Africâ, circiter *ſexaginta*; in Hiſpaniis, ad *triginta*; paullo minùs in Galliis: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cùm & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi ſuffecerit: *Populus Romanus quot Colonias in* OMNES *prouincias miſit?* VBICVMQVE VICIT *Romanus*, HABITAT. AVD. Ad Helu. Conſolat.
Quæro etiam, ecquid ſeriò probes hoc ius ſiue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adeò magnis Regibus adſuadeam imitari. AVD. Túne? in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, poſſidebant, poſteris tradebant. LIPS. Quid tum? vtilitas publica magna, vt in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel abſorbet.

bet. Etſi cur iniquum? qui iniuriam intulit, iuſtè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo ſunt, & ne in poſterum noxam noceant, refrænandi.

CAPVT VII.

Multitudo Romanorum, & ratio adſciſcendi gentes, aut transferendi.

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quæſtio, Vnde Romanis ea copia, & ſic aſſidua, vel Militum vel Colonorum? Nam cùm intueor & examino; examina habuiſſe hominum debuerunt, quæ vel conſcriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & ſatisfaciam: ſcito. Romanos primùm pauculos fuiſſe, & cùm Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad *millia terna* peditum (alij *bina millia* volunt) cenſa, & equitum *trecentos*. At idem ille, cùm è viuis abiit, peditum reliquit XLVI. *millia*, & equitum *mille*. Tantum viri opeſque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, *trigintaſeptem*. Res mira eſt. & quibus artibus aut induſtriâ ille hoc aſſecutus? Apertione aſyli; quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etſi non optimos, elicuit. Lege de liberis latâ, quâ iuſſit quidquid natum eſſet tolli, modò ne mutilum aut monſtroſum. Receptione in ciuitatem, quam non exteris ſolùm confluentibus, ſed victis & hoſtibus dedit. Laudant cùm alij hoc inſtitutum eius, tum Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud exitio Lacedæmoniis & Athenienſibus fuit, quanquam armis pollerent, niſi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor noſter Romulus tantum ſapientiâ valuit, vt pleroſque populos eodem die hoſtes, dein ciues*

XI, Ann.

ciues haberet. Atque id ſanè diu retentum Romæ, vt è prouincialibus honeſtiſſimos, hoc beneficio ciuitatis obligarent; & ſimul ſe augerent, ſimul diſcrimen, & tacitum pænè * diſſidium, inter illos conciliarent. Claudianus in Romæ laudibus:

*Ob æmulationem inter receptos, & non receptos.

Hæc eſt, in gremium victos quæ ſola recepit,
Humanumq́; genus communi nomine fouit,
Matris, non dominæ, ritu: ciuesq́; vocauit
Quos domuit, nexuq́; pio longinqua reuinxit.

Ita, quod ex illo apparet, diffuſum latè aut vndique iam hoc beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Romano eſſent, ex conſtitutione Imp. Antonini. Excluduntur ergo ſoli ſerui & barbari. quo ſenſu Sidonius ſcripſit, & appellauit *Romam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ vnicâ totius mundi ciuitate ſoli* BARBARI *&* SERVI *peregrinantur*. Itemque paſſim alij *Communẽ patriam*: & ad eam his verſibus Rutilius: Lib.4.

Feciſti patriam diuerſis Gentibus vnam,
Profuit iniuſtis te dominante capi.
Dumq́; offers victis proprij conſortia iuris,
VRBEM *feciſti, quod priùs* ORBIS *erat.*

Hæc ita poſteriori æuo, nec optimo ſcilicet, nec optimè: præſtabat electio illa & ſecretio, ob varias cauſſas. Sed tertia etiam ratio augendi ciues, ex inſtituto non Romuli, ſed Seruij Tullij. Ille cùm videret pleroſque tunc ſeruorum, aut bello captos, aut è prædâ emptos eſſe; atque eos ferè è liberis & ingenuis, & antè liberos: humanum bonumq́; putauit in ciuitatem eos recipere, ſiqui à dominis manumiſſi eſſent. Nam & Romanis moribus ingeniiſque aſſuefacti iam erant; & ſic fore prouidebat, vt ſemper, tanquam ex fonte domeſtico, proles ſcaturi-

E ret

ret ad belli alioſque vſus. Difficile id perſuaſum primò ciuibus,& inquinari eo conſortio videbantur: ſed nempe oſtendit & origine bonos eos eſſe, & iamdiu ipſos etiam hoſtes in hoc ius admiſſos: ita cur non idem domeſticis & fidis ſeruis indulgerent, cauſſam nullam eſſe. Maximè, cùm in eorum manu totum hoc beneficium. & videre poſſe, vt nec temerè manumittendo darent; & illos adniſuros, vt omni ſedulitate ac fide emererentur. Ampliùs, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & ſic nobiliores ciues, in comitiis aut ſuffragiis, ſemper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis perſuaſum, ſed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentiæ & diuturni ſtatus. Nec tamen ij æquiparati ſtatim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quattuor vrbanas tribus fuêre, & inuenta ratio, vt minimum in ſuffragiis, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honeſtiore excluſi ſunt: donec paullatim nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus ſanguis, peruenirent. Liberti ipſi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc inſtitutum, incredibile eſt, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot ſeruorum millia pauculis annis manumiſſa. Neque negandum eſt, vtile initio & præclarum fuiſſe: ſed lapſu temporis, vt fit in humanis rebus, hîc quoque lapſus: cùm iam Syri, Cappadoces, Aſiatici, Græci, Barbari in ſeruos recepti; & multi ex iis facinoroſi & perditi; qui pretio, blanditiis, aut & fœdis obſequiis libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem inuexerunt? Imò per eos effectum, vt egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, viliſſima

ſima facta hominum ſit, & vno verbo, cloaca ac ſentina vitiorum. Sed iſta ſæculis aliquot poſt Tullium. interea profuit largiter inſtitutum, & effecit, vt cum primo cenſu ac luſtro Ser. Tullij, LXXIIII. ∞. cenſa eſſent, illo qui ſub primis Conſulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiſerat) CXXX. ∞. cenſerentur: idque eorum qui puberes, & in virili togâ eſſent. Largus tibi hic numerus videtur: nihil eſt. cùm poſt aliquot ætates, id eſt, anno Vrbis CCCCXIIII. cenſa ſint ciuium CCLX. ∞: & paulloante bellum Marſicum, anno Vrbis DCXXXIX. circiter *quadringenta* millia, paullo minus. At poſt id bellum, ſociis iam in ciuitatem paullatim receptis, creuit valdè numerus, & ad *nongenta* millia cenſa * alibi nobis doctum. * In. Elect. cap. XXVII. Quid iam ſub Auguſto? ipſe de ſe in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVO. SEXTO *Luſtrum condidiſſe*, QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. Immanis herclè numerus: & quis iam de copiis miretur coloniiſque? At etiam creuit aſſiduè, & ſub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accēſent, *ſexagies nouies centena ſexaginta quattuor millia.* Vltrà quærere, ſuperuacuum ſit, cùm iam paſſim in ciuitatem totæ vrbes regioneſque receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet ſcire, an ex ſolis igitur illis ciuibus copiæ ſcriptæ? LIPS. Non è ſolis. olim & è Latino nomine, vt ſcis: ac poſtquàm ij ciuitate donati, Principum temporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxilia ſcribi. Auguſti id inuentum, & cauſſam occultam etiam habuit, ſubditos ſic exarmandi, & quaſi obſidibus traditis in fide conti-

nendi. Nam quotannis dilectus iſtos habebant, & optimum ac robuſtiſſimum quemque abducebant. Ita enerues prouinciæ; & illi qui dilecti, in longinquas & diſſitas oras conſultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotos & alienos. Ciuilis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque

IIII. hiſt. telo eos incitat: *Inſtare dilectum* (verba Taciti) *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut* SVPREMVM, *diuidantur.* Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos ſuos cuique ac propinquos natura cariſſimos eſſe voluit: hi per dilectus* ALIBI *ſeruituri, auferuntur.* Atque eiuſmodi auxiliorum, è variis gentibus, magna copia. quod & *Notitia Imperij* indicat, & Taciti hæc verba: *Nil validum in exercitibus, niſi quod externum.* Iterumque: *Prouinciarum ſanguine prouincias vinci.* AVD. Artem video, & ſimul auxilia bello ſcripta, ſimul materiem ſubductā rebellandi. Sed iſta profectò tranſlatio dura: & quo exemplo? LIPS. Haud facilè dixerim: niſi quòd ſimilia iam olim noto. Romulus ipſe populos vicinos in vrbem ſuam tranſtulit, Tullus Hoſtilius Albanos. Sed hæc leuia, & alio quodam fine. quid ſi totas gentes tranſlatas doceam, eâdem illâ non rebellandi, aut coërcendi, cauſsâ? Fecit Auguſtus in Sugambris & Sueuis, quorum *quadringenta millia* (hoc verius cenſeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur) tot inquam illa millia *traiecit in Galliam, iuxtáque ripam Rheni, ſedibus adſignatis, collocauit.* Ita & Galliam impleuit, & ex hoſte ſocium auxiliarémque fecit. Sed iudicio & conſilio in hac re opus, ne plures ſuſcipiantur aut traducantur, quàm coërcere poſſis: peccatumque à ſecutis Imperatoribus (maximè

poſt

poſt Conſtantinum) qui Barbaris receptis, imperium & vrbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ tranſlatio hæc habere poſſit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) vſum Iuſtinus prodidit: ſcribitque eum, *vt pecora paſtores, nunc in hibernos, nunc in æſtiuos ſaltus traijciunt; ita populos & vrbes, vt illi vel replenda vel derelinquenda quæq; loca videbantur, ad libidinem ſuam tranſtuliſſe.* Parabat & Alexander ſimile, firmando imperio, niſi mors interueniſſet. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, ſtatuiſſe *vt ciuitatum aliarum in alias migrationes fierent, itémque hominum traiectiones ex Aſiâ in Europam, ex hac in illam*: & cauſſam addit, *vt gentes connubiis, commerciis, & amicitiâ inter ſe iungeret*: quæ ipſa haud vana planè eſt, aliam tamen & intimam non expreſſit. Antipater, qui in partem potentię ſucceſſit, in idem hoc conſilium: & Athenienſium vrbis potens, ipſam eiúſque regimen ditioribus honeſtioribuſque conceſſit; tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad xx. ∞. eorum in Thraciâ, agris datis, collocauit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, *trecenta millia* è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Meſopotamiam traduxiſſe, ad ea loca frequentanda & meliori genere implenda. Et vt vicina magis temporibus locíſque tangam, Carolum Magnum ſatis ſcitum eſt, Saxones ſæpe rebelles tranſlatione domuiſſe, & in Belgicæ noſtræ oris poſuiſſe. Ludouicus etiam XI. Galliæ rex, Atrebatium fidei infenſus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaco imperio malebant, ſparſit eos per Galliæ vrbes aliquot, & ſuos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Perüani

tractus, quos *Jngas* ipſi appellant, pro firmamento ſtatus habebant, populos victos ſtatim, cum totâ ſobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios ſuos fidóſque ſupponere. Hoc genus *Mitimaes* patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius cauſſis. Ac quædam his ineſſe magnis Regibus imitanda, ego ſcio: qui ſi exhauriunt ſemper (vt fit in militibus aut colonis emittendis) nec addunt: quid niſi fontem ipſum exhaurient & ſiccabunt? Seriò, ſeriò prouidendum eſt. Tu abi nunc, & cetera cras, ſi Deus volet, dabo. AVD. Haud libens, ſed tamen pareo, & valetudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE ROMANA.
LIBER II.

CAPVT I.

De Priſcis populi Romani vectigalibus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portoriis.

LIPS. Maturè ſanè ades. AVD. Si pro meo voto, maturiùs, & vel conuiua in prandio tibi fuiſſem. LIPS. Licuit. & delectarer ſanè vel aſſiduo hoc ſodalitio, ſi Romanæ aliquæ mihi OPES. Ad quas ſermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas *Publicas* & *Priuatas* conſiderabo: & in Publicis, *Vectigalia* ſiue *Tributa*, tum & *Triumphales* manu-

manubias, denique & *Liberalitates* aut *Erogationes*. Inſiſtamus ordine, & primùm in *Vectigalibus*: quæ olim triplicia ferè, è *Decumis*, è *Paſtione*, è *Portoriis*. Quod ad priores duas, ita de iis & origine earum Appianus: *Romani nunc hos, nunc illos Italiæ populos ſuperando ac ſubiiciendo, partem agri iis auferebant, atque opida & colonos condebant; aut ſi opida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè adſignabant; quod incultum (vt multa per bellum) id aliis cupientibus elocabant, parte decimâ fructuum ſibi retentâ in agris ſatiuis; in plantariis aut arboretis, quintâ; in paſtionibus autem, certum pretium definiebant in capita minoris pecoris maioriſque*. Pulcher & diſtinctus in eam rem locus: & quanquam de Italiâ dicit, tamen & producere ad prouincias licet, quas multas ita habitas, ex aliis ſcriptorum locis liquet. Etſi quædam arctiùs preſſiúſque habitæ; & præter hæc, Tributa etiam quædam capitis pendebant. Sed quod ad hæc tria, etiam in Aſiâ ea ſic & in Siciliâ fuiſſe, Cicero alibi oſtendit, & in his vectigalium ſummam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij: *Publicani familias maximas, quas in Salinis habent, quas in Agris, quas in Portibus*. Nam quod ad *Salinas*, viri docti iamdiu emendarunt *Siluas*, vt ad Paſtiones referatur: etſi *Saltus* ego mallem, viciniore litterarũ lapſu. In eadem oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etſi vectigal è Salinis quoque fuiſſe, ſed non inter prima & magna, ſcimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis ſatis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obſcurum eſt vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obſcurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem diſertè nominat, 1. Ciuil.

nat, *Vini & Olei decumas*, oſtendítque Siculos ita dediſſe. Quomodo igitur *Quintas?* nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video poſſe. Niſi tamen de ſiluâ cæduâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore ſententiâ ſi perſeuerare lubet; dicendum eſt, mitiùs leniúſque habitos Siculos, & peculiare id ibi fuiſſe. E *Paſtionibus* genus alterum eſt, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempla obuia, & iam aliis notata: cauſſam vocis Feſtus explicat: *Scripturarius ager*, inquit, *publicus appellatur, in quo vt pecora paſcantur, certum æs eſt: quia publicanus* SCRIBENDO *conficit rationem cum paſtore*. Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: *Jta neque ex Portu, neque ex Decumis, neque ex Scripturâ vectigal conſeruari poteſt*. Tertium eſt *Portorium*: quod ſcilicet in euehendo aut inuehendo (ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν) pendebant. Res nota eſt: an & illa, quòd *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Gloſſis lego, cum diſcrimine: *Portorium*, τέλος ἐν λιμένι, id eſt, vectigal in portu: *Portarium*, τέλος πύλης, id eſt vectigal in portâ. Et verò hoc quoque fuiſſe videtur, æuo præfertim inferiore, & ſub Principatu: vt & in pontibus, & in viis, & portis adeò opidorum dederint, pro tranſgreſſu aut ingreſſu. Italia hodie, ſed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur ſapiens aliquid impendere, vt limen tranſeat, cogitans & in pontibus quibuſdam pro tranſitu dari*. Herodianus quoque oſtendit exactiones fuiſſe, ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν, καὶ λιμέσι πόλεων, ἔν τε ὁδῶν πορείαις: *in ripis fluminum, portibus opidorum, & viarum tranſgreſſibus*: ſed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & à Pertinace ſalubriter ſublata.

CAP.

CAP. II.

De Tributis & Capitatione. tum inquiſitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidiſſe.

HÆc illa vetera ſunt, & *Vectigalia* propriè dicta: quibus dies, & ſagacitas, addo & neceſſitas, aliquid ſemper addiderunt. AVD. Hæcne propriè *Vectigalia?* atqui plura in id nomen video includi. LIPS. Plura, ſed hæc primò: aut ne mentiar, ſolum ipſum *Portorium* primò, quia id ſcilicet è *vecturâ*: vnde Vectigal. Græcis etiam hîc diſcrimen aliquod, quibus *Vectigal* propriè eſt τέλος, *Tributum* φόρος. Sed & in re ipsâ differunt, quòd illud res & fundos magis ſpectat & ligat; hoc capita ac mobiles opes. Sed quorſum ego iſta? ſemel & ſeriò tibi dico, verba nunc non luſtro, nec obſita aut tricoſa antiquitatum quæro; ſatis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œconomiam, circà publicas has exactiones. Ergo Tributa, vt dixi, caput ferè tangebant: atque ita peſſima conditio eorum, qui *Stipendiarij*, *ipſi atque agri*, vt Cicero alibi loquitur, eſſent. Tales Pœni, Hiſpani, & plures, qui per vim vltimam & bello pertinace victi. Appianus hoc ita expreſſit, vbi Scipio cum decem Legatis leges dant Carthagini victæ: *Hos*, inquit, In Lybicis. *præmiis afficiunt*, *ſocios populos aut reges*; τοῖς δ᾽ ἄλλοις φόρον ὥρισαν ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς σώμασιν: *aliis* (hoſtibus ſcilicet) *tributum definierunt in agros*, *& in corpora eorum*. Duo manifeſtò dicit, & Corpora ſiue *Capita* (vt Latini magis loquuntur) onuſta, & terram ipſam. Tertullianus quoque ea iungit: *Agri tributo onuſti, viliores; & hominum capita ſtipendio cenſa, ignobiliora. nam hæ ſunt* NOTÆ CAPTIVITATIS. Adiungit eruditiſſimus ſcriptor,

F hoc

hoc non niſi in verè victos, & vi ſubditos, vſurpatum: olim quidem, ſed Imperatores, & ipſe Auguſtus produxerunt, & valdè hæc Tributa dilatarunt. Ac *Capitum* vel *Capitationis* ſatis frequens mentio in poſteriorum ſcriptorum, ſed & Iuris libris: vbi non *Hominum* ſolùm *capita*, ſed & *Animalium* leges: & quædam, quæ fateor in ſubnubilo mihi eſſe. At tu vniuerſè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quærimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat veſtigiis odorari. Quæ veſtigia tenuiter impreſſa fateor, tamen perſequar & indagabo. Ac primùm de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum eſſe volunt in Plutarcho iſtum. De Pompeij triumpho è Syriâ & Aſiâ agit: dicitque, *Prælatum titulum, qui litteris indicaret anteà quidem Vectigalia reddidiſſe ad bis millies* HS. *ex iis autem quæ ipſe acquiſiſſet, redire ad ter millies quadringenties*. Prior ſumma, nobis efficiat *quinque milliones* (iuuat his compendiis, vulgariter magis quàm eleganter vti) altera, *octo milliones cum ſemiſſe*. Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, exiſtimant ſcripto hoc indicaſſe Pompeium: quòd ante id tempus, vniuerſi reditus è vectigalibus non pluris eſſent, ab ipſo autem iidem aucti plus triente, & facti vt in extremo ſcriptum. Enimuerò libido, an ratio, mihi eſt diſſentiendi? ſed diſſentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniuerſis* ſenſiſſe. Nullũ tale in Græco Plutarcho verbum eſt: quod moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo noſtrâ mente ſcripti illius mens? nempe pro re ſubiectâ, & cùm de tranſmarinis illis triumpharet Pompeius, nec niſi ibi tunc res geſſiſſet; verba eòdem referenda, & de Aſiâ ſaltem finitimiſque capienda. Quomodo? aliter etiam, quàm viri

In Pompeio

viri docti, in clauſulâ. Duo enim dicit, & Aſiam, quæ ſola ibi ante Pompeium prouincia, aut præcipua; illam, inquam, è vectigalibus *bis millies* dediſſe: at verò eas prouincias, quas ipſe ſuper eam quæſiſſet, ſolas reddere *ter millies & quadringenties.* Puto me rem tangere, ſiquis iudicio inſpicit: & do rationes. Primò, credétne quiſquam è tot, tamque ditibus populi Romani tunc prouinciis, non plus *quinque millionibus* rediſſe? Quod vna Hiſpania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Ampliùs, *Decumas* vnius Siciliæ Cicero, *atque eas tenuiter æſtimatas*, fuiſſe dicit *nonagies* HS: quod nobis eſt, CCXXV. *millibus* Philippicûm. Decumas dico frumenti: & *hordei* non computat, & *leguminum*: quid iam *Vini, Olei*? quid *Portoria*, & *Paſtiones*? Valdè tenuiore atque animo eſt, qui non auſit concipere hæc vniuerſa ex proportione, ſuprà *quadringenties*, ſiue vnum millionem. Atqui Sicilia, an Viceſima aut Quadrageſima pars fuit Romani orbis? profectò non fuit. Ampliùs de ipsâ Aſiâ noſtrâ, Appianus ſcribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica; *imperaſſe illi quinque annorum vectigalia, ſed ſtatim danda.* Quantum igitur imperauit? ecce in Plutarcho hoc expreſſum, *viginti millia talentûm*: ij ſunt *duodecim milliones* noſtri. Age iam, diuide in quinque partes, nónne paullo minùs *millies* HS. annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquies. Ita, pro me & Plutarcho: ſed hoc ipſo tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cùm ego dimidium ex Aſiâ iam ſolâ. Res clara eſt. Sed quomodo igitur plus Pompeij æuo? nec id difficile dictu: ſiue quia ratio colligendi iam melior firmiórque; ſiue quia bella reſederant, & ipſa Aſia cultior feraciórque. Produci hæc talia ſemper

ſolere, præſertim in pace, nec hodie eſt nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipſo iterum Appiano. apud quē M. Antonius triumuir, poſt pugnam Philippenſem, in Aſiam miſſus ad pecunias colligendas, in concione ſic eos affa-
v.Ciuil. tur: *Ne, vrbibus agriſque pellamini, pecunia danda eſt in vſum militum: nec ea maxima, ſed quâ auditâ libenter acquieſcatis. Dediſtis hoſtibus noſtris, Caßio & Bruto, in duobus annis tributa decem annorum: ea ſuffecerint & nobis, niſi quòd danda ſunt in vno anno.* Quid hinc efficimus? nectimus iterum Plutarchi verba, qui *ducenta millia talentûm* ab Aſiâ tunc data ſcripſit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? *viginti millia* annua ſurgunt, id eſt *duodecim milliones.* Et profectò, noli ambigere, præpotens & diues illa Aſia dedit. In quâ tamen obiter moneo, res ſæpe mutatas; & primò, cum teſtamento Attali Romanis relicta, Vectigalia impoſita, id eſt *Decumas, Portoria, Scripturam*, ſolenni more. Sed cùm publicani iniurij, pro more ſuo eſſent, & ſine publico bono, ſibi attererent ac tondērent, *C. Iulius Cæſar, & iniurias, & iniurios ipſos ſuſtulit, ac permiſit ipſis fructus colligere ab agricolis, ac Tributa induxit.* Hæc ita ferè (etſi ipſa verba, quia pluſcula, omiſi) in eâdem oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem à Iulio
Lib.XLII. id factum, & de re ipſâ, apertiùs ſic Dio Caſſius: *A victo Pompeio, cùm Aſiam obiter luſtraret,* τοὺς τελώνας πικρότατά σφισι χρωμένους ἀπαλλάξας, ἐς φόρου συντέλειαν τὸ συμβαῖνον ἐκ τῶν τελῶν κατεστήσατο. *Publicanos, qui acerbißimi in Aſiaticos fuerant, remouit, & in Tributi collationem, id quod ex Vectigalibus redibat, mutauit.* Pulchra nota: & re ipſâ quidem melius leuiúſque erat Decumas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus

aut

aut minus, vt ipſi accepiſſent, nec vltrà grauabantur: at eò tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præſides aut leges ſatis domabant) vt omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo. Similis mens, vt addam, in Taciti loco: *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconſulari imperio, tradíque Cæſari placuit.* 1. Annal. Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuiſſe, & cũ iis rapinæ; in Cæſaris nõ fuiſſe. Et iam in Plutarchi loco ſatis tibi factum, aut dictum? AVD. In priore membro ſatis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipſo Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Aſiam ſe, quam vltimam Prouinciarum accepiſſet, mediam reddidiſſe.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam* totam, illam diuitẽ, item *Phœnicen, Palæſtinam, Iudæam, Ciliciam, Pamphyliam, Phrygiæ partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quàm Aſiam dediſſe? Sed ex Portoriis etiam liquere in in parte poteſt magnitudo iſtorum Vectigalium. Cicero in Verrem ſcribit, *Socios* (id eſt Publicanos) *ex Verris exportationibus perdidiſſe ſexaginta* HS. *idque ex Viceſima portus tantùm Syracuſani, & in pauculis menſibus.* Sunt valdè notanda. Si vnus ille portus, ſi in vno homine, & in ſolâ euectione, & in paucis menſibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *ſexaginta*, more noſtro, circiter *mille quingenti* Philippæi. Et Cicero quidem non niſi *Viceſimam* diſertè ibi in Portorio agnoſcit: tamen *Octaua*, & qui eam accipiunt *Octuarij*, in Codice Iuſtinianæo memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadrageſima.* Sed opinandum

eſt, pro locis, aut mercibus, ſed & temporibus variaſſe: maximè tamen pro mercibus, & vt grauius vectigal peregrinæ ſoluerent, ad delicias magis aut pompas, quàm vſum inuectæ. C. Cæſar eius rei auctor, ex Suetonio: *Portoria peregrinarum mercium inſtituit.* Quæ haud dubiè ipſa Italia etiam pependit; etſi reliqua portoria, lege Metelli, in eâ ſublata eſſent: quod Cicero malo publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc ſanè magna fuiſſe, quis poteſt ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ, lapides, veſtes, ebur, mancipia, aromata, vnguenta, & plura eiuſmodi exotica inferebantur: quibus ſi *Octauam* imponis, quanti ea ſint? Argumento aliquo è Plinij hiſce verbis: *Arabia felicius mare eſt. margaritas enim mittit:* MINIMAQVE COMPVTATIONE *millies* HS. *annis omnibus India, & Seres, Peninſuláque illa, imperio noſtro adimunt.* Si* *millies* HS. emptæ ex merces, pluris mox æſtimatæ & venditæ, ergo & Portorium ex iis grande. AVD. Sed commemini alterius Pliniani loci, qui minuit, & à ſummâ illâ abit. Nam vbi de Indiâ ſermo, *Indigna res, nullo anno imperiis noſtris minus quingenties* HS. *exhauriente Indiâ, & merces remittente, quæ* CENTVPLICATO *veneant.* Nam hîc *Quingenties* modò, id eſt dimidium habes. LIPS. Sed nempe ex Indiâ ſolâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item iungit, & ex iis quidni alterum dimidium? Sed nota quòd ait, *centuplicato vaniiſſe*: quod rei noſtrę facit. Cur enim tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum eſſet? non fuit: ſed duo ſunt, quæ pretium ſic accenderunt, Itinerum difficultas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco deſcribit, & addit *quotannis nauigari, ſagittariorum cohortibus impoſitis.* Ea res & tu-

Lib. XII.

* Duo milliones, & ſemis.

Lib. VI. cap. XXIII.

tela,

tela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam Portoria iis grandia. quod Strabo impreſsè notat in rebus Ægypti: ſcribítque, *olim quidem pauculas naues auſas extrà Sinum Arabicum ire, at nunc maximas claſſes nauigare in ipſam vſque Indiam, & ad vltima Æthiopiæ: vnde pretij maximi merces aduehant, & rurſus aliò exportent. Ita fieri, vt* DVPLEX PORTORIVM *pendant, Inuectionis & Euectionis: atque ipſum portorium æſtimatarum iſtarum mercium grande item eſſe.* Hæc ita Strabo. & mirum igitur non ſit, à duplici illo aſpectu, Itineris & Portorij, pretia ſic creuiſſe: maximè cùm & in Italiam aut aliò inuehenda, credam iterum ſoluiſſe. Lib. xvii.

Cap. III.

Inquiſitum item in Capitationis modum, & penſum vniuerſorum Tributorum.

DE Vectigalibus priſcis hoc nunc ſatis: ad *Tributa* venio, ſiqua ea poſſim extricare. Metuo, & hæreo ſtatim in eo *Capitationis*, quod vel maximum certiſſimumque fuiſſe arbitror: ſed in modo, tenebras & nubes ſuas habet, nunc à me non pellendas. Fuítne indiſcretim vniforme in omnia capita? an potiùs ex cenſu? Nam ſi illud; iniuſtitia manifeſta adhæret. vt ſiquis pauper, liberos & familiam multam habeat; contrà diues, & cælebs ſit & orbus. In Appiano ſtrictura aliqua lucis affulgere videbatur, ſed fortaſſe fallax. nam ait, *Iudæos ſæpius rebellaſſe, eóque tributum capitis grauius iis impoſitum, quàm reliquarum facultatum. Eſſe autem & Syris & Cilicibus annuam Centeſimam, pro modo cenſus vnicuique.* Verba Græca ſunt, ſi fortè examinare tecum velis: In Syriac.

lis: Καὶ διὰ ταῦτ' ἐστὶν Ἰουδαίοις ἅπασιν ὁ φόρος τῶν σωμάτων βαρύτερος τῆς ἄλλης περιουσίας· ἔστι καὶ σύροις καὶ κίλιξιν, ἐτήσιος ἑκατοστὴ τοῦ τιμήματος ἑκάστῳ. Ego ad verbum tibi pænè reddidi: & efficiatur ex ſermonis nexu, Iudæos *Centeſimam* dare, ſicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo ſenſu? inquies. vt magis capias: ſoluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus; ſed æſtimatione omnium factâ, etiam *Centeſimam* pro ipſo capite dare. Hoc tale eſt. vt, ſi decem millia aureorum in cenſu habeam, ſoluam ex iis annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues ſic non preſſi: ſed alia ſunt quæ refellunt, aut certè morantur. Quid enim tum ſeruis fiet? quid filiisfamilias grandioribus? Dico grandioribus. nam vt & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis maſculos, à Duodecim fœminas, vſque ad Sexageſimumquintum tributo Capitis obligari.* Atqui Serui & Filij tales, peculium ſuum nullum habent. Sed de ſeruis reſponderi poteſt, Dominum dependiſſe in ſuo capite, dum eorum æſtimatio Cenſibus eius accedit. Et ſerui alioqui in iure, *caput non habere*, ſcribuntur. Quod ad filios, certum eſt parentes pro iis exſoluiſſe: ſed quâ taxatione, an non & eâ aliquâ pro parentum cenſu, hoc ignoro. Vellem, & res facta eſſet. Sed ſoluiſſe, in Panegyrico ita ſcribitur:

Ad Conſtantium. *Tunc certè parentes* ADVLTORVM *non pœnitet filiorum, quorum onera remiſſa ſibilatantur.* Vides filios parentes ſuos onerare, ſed *adultos* iam & grandiores, ex Vlpiano ſuprà. Imò alibi, non ante *Vigeſimum* annum capite obligatos, lego. Cauſſam autem opinor huius remiſſionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non cenſebant, & immunes à Tributo habebant.

bebant. Addi poteſt, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quaſi redemptio munerum & operarum ſeruilium fuit, quas populi ſcilicet victi, & ſerui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut ſenes, non idonei: ergo nec pro iis ſoluant. Hæc ſunt, ſi pro Cenſu Tributum hoc datum. Sed aliquis mallet, vniforme aliquid, & in omnia capita æquale. Nam ſic Iudæi leguntur *Didrachmum* pependiſſe: & Chriſtus ipſe in Euangelio ſoluit. Matth. cap. XVII. Quod Hieronymus quidem & Beda iſtuc retuliſſe videntur: ſed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quod templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Cap. XXX Ioſephus ſanè ac Zonaras, ſed & Xiphilinus, diſertè ſcribunt *Veſpaſianum demum hoc inſtituiſſe, vt omnes vbique Iudæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas anteà* TEMPLO *Hieroſolymitano ſolebant*. Nihil clarius: & Chriſti ipſa reſponſio, à Tributo Cæſariano nos abducit. Sed aliquis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vectigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos ſub Heliogabalo præſtiterant, tertiam partem aurei præſtarent. tuncq́ primùm Semiſſes aureorum formati ſunt, & Tremiſſes. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non poſſet. quos etiam formatos in monetâ detinuit, exſpectans, vt ſi Vectigal contrahere potuiſſet, eos ederet.* Hæc euincere videntur, certum genus nummi cuſum ad Tributa: & niſi fallor, Capitis, quæ ſola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Heſychius, qui ſcribit: Κείσος, εἶδος νομίσματος, ἐπικεφάλαιον: *Cenſus, genus numiſmatis, capitatio.* Sed & in Sacris legitur, *Numiſma cenſus*. Tamen ob

G multa

multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? *decem* igitur *aurei* in Lampridio, Capitatio fuiſſet? & poſteà *Triens*? In ipſo Euangelio, vbi *numiſma cenſus* quæritur: mox ſubiicitur, *Denarium obtuliſſe.* An ergo ille tantùm æqualiter in capita? ridiculum, niſi ſi Denarius aureus fuit. Quid firmiter definiam neſcio, res tenebras, vt dixi, habet, nec noſtrâ nunc curâ illuſtrandas. Pluſcula cogitaui aut collegi, fateor: ſed intricatis, aut merè litterariis, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantùm efficere, *Contracta omnia vectigalia*: *adeò vt qui*(pro exemplo)*decem anteà daret, nunc Semiſſem aut Tremiſſem*: & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluiſſe & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *cõtraxiſſe eum Tributa pleraq; ad Trientem, conatum & ad Quadrantem*: *nec infrà potuiſſe.* Quod ſi quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cuſos: vbi igitur illi ſunt? cur prægrandes aliqui non exſtant? Denique ſtatim infinitos cuſos oportuit, ad penſiones totius orbis. Nihil eſt: & Heſychij aut Chriſti verba hoc modò volunt, ipſum illud quod ex cenſu in Tributum darent, *Cenſum* appellatum; atque adeò pecuniam, ſiue grandis ea ſiue pauca eſſet. Quin hoc totum pro priore ſententiâ magis ſit, quòd Capitatio fuerit ex cenſu. Plura ſunt: ſed differo, & nunc inquiro, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediiſſe ex eâ, multitudo capitum dicet, quę in Romano orbe. Ioſephus de ſolâ Ægypto ſcripſit, *habere eam ſeptingentas & quinquaginta myriadas hominum: idq; liquere ex tributo quod in capita ſinguli pendunt.* Poſtrema hæc ita palàm Græcè habent: etſi interpres leuiter aliò deflexit. Sed argumentatur

Matth. cap. XXII.

tatur

tatur & colligit de Capitum numero, ex ipſâ Capitatione, & tabulis ſcilicet Cenſualibus, quas inſpexit, aut ab iis qui inſpexêre, hauſit. Nam etſi non Pueri aut Senes conferrent, vt prædixi: tamen & eorum nomina ſcripta probabile eſt, contrà fraudes, & pro ceterâ diligentiâ aut curioſitate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandriæ incolas* etiam excipit, qui ipſi ad *centena* aliquot *millia*:) facile intellectu eſt, in quantum creuerit capitarium hoc vectigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarũ omnium in populis numerum ſub Auguſto voluit Suidas exprimere, atque vtinam is locus rectè haberet! *Auguſtus*, inquit, *omnes ſubditos viritim adnumerare voluit, vt ſciret quanta multitudo eſſet.* Καὶ εὑρίσκονται οἱ τὴν ῥωμαίων οἰκοῦντες υι μυριάδες καὶ χίλιοι ιζ. ἄνδρες: *& reperti ſunt Romanam ditionem incolentes quadringentæ & decem myriades, mille & ſeptemdecim viri.* Falſi planè numeri, & perexigui: cùm ſola Ægyptus vltrà donet. Emendare tamen, non niſi eius eſt, qui diuinandi artem certò tenet. Vt Capitationem igitur omittam, de vniuerſis Tributis aliquid, dum ſiluas & luſtra excutio, videor indagaſſe: & ponam. Velleius, vbi de auctis finibus imperij, & prouinciis adiectis, ita ait: *Diuus Auguſtus, præter Hiſpanias aliaſq́; gentes: quarum titulis Forum eius prænitet,* PAENE IDEM, *factâ Ægypto ſtipendiariâ, quod pater eius Galliâ, in ærarium reditus contulit.* Verba ea tollo & appendo, *panè idem* ſoluiſſe Ægyptum, quod Galliam: ergo iſta plus etiam dedit. Quid ſi inueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in Strabone, qui ſic tradit: *Ciceronem in oratione quapiam ſcriptum reliquiſſe, tributa ex Ægypto rediiſſe Ptolomæo illi qui*

In verbo. Αὔγουστος.

Lib. XVII.

Cleopatra pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta. Vbi hoc Cicero, neſcio: hodie non exſtat, & puto tamen fuiſſe in eâ pro Rabirio Poſtumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admittit, vel petit. Sed parum hoc ad rem: illud maximè, quod Strabo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex neglegenter & ignauè imperans, tantum redegit: quid* NVNC *cenſendum eſt, cùm omnia tantâ diligentiâ & ordine adminiſtrantur, itémque Troglodyticâ & Indicâ negotiatione ſic auctâ?* Satis præit nobis & adſerit, multo plus in Tributis Ægypti ſuo, id eſt Auguſti vel Tiberij, æuo fuiſſe: quàm olim ſub Ptolomæis. Atquī ſi tunc tot illa dicta talenta (ea faciunt *ſeptem milliones & ſemiſſem*:) quídni ad *decem aut duodecim milliones* producamus in ſequenti æuo? nec nimium cenſeo me dixiſſe. AVD. Cenſeo te dixiſſe Lipſi, cenſeo. Nam primùm Strabonis illud Diodorus refellit, qui luſtraſſe ſub id tempus Ægyptum ſcribit, & *accepiſſe ab iis qui res rationéſque Regias tractabant, illum accipere ſupra ſex millia talentûm annua.* Iam de Galliâ etiam habeo quod dicam: ſed tu de iſto priùs. LIPS. Semper mihi res cum Diodoris? amo ſcilicet hoc nomen, ob vnum illum virum. Sed tu ſcito breuiter, Diodorum ſi ab Ægyptiis hoc accepit, Ægyptiaca igitur talenta etiam intellexiſſe, quæ maiora Atticis, & habent minas ſiue libras *octoginta*: quod Plinius ex Varrone ſcripſit. Ita igitur ſi conſideras, haud nimis ea *ſex millium* ſumma à *Duodecim* abit, etſi tamen abit. Sed addit Diodorus, *plus* etiam accepiſſe: quod ipſum nos iuuet: & denique Ciceroni ac Straboni lubet meritò, præ Diodoro, credere atque adhærere. Enimuerò opes Ægypti magnæ, redituſque: & Ioſephi verba tu hæc audi. *Tributorum*, inquit, *multo*

Lib. XVII. (margin, beside "ſtraſſe ſub id tempus")
II Excid. (margin, beside "Ioſephi verba")

amplius

amplius Romanis per ſingulos menſes pendit, quàm vos, ô Iudæi, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentúmque quattuor menſium vrbi Romæ. Ita Agrippa rex in cócione Iudæos alloquitur: & duo ex iis diſcas, grande aliquod Aegyptios intuliſſe; & Iudæos vix duodecimam eorum partem. Sed vt cœperam dicere, ſi tantum iſtud Aegyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiórque eſt) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quàm xv. *aut* xx. *milliones?* Avd. Et hîc erat Lipſi, in quo volebam te non reprehenſum fortaſſe, ſed repreſſum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te reſtituente: *C. Cæſar Galliæ* cccc^{m}. HS. *in annos ſingulos, Tributi nomine, impoſuit.* Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid niſi *vnus millio* eſt? vt videas corruere tot illos à te ſuperſtructos. Lips. Ego tamen firmiter ſatis ſtruxi: nec machina hæc tua deiicit, aut quatit. Nam reſtitui ita, fateor, libros ſecutus: ſed quid ſi in numeris aberrantes? non inſolens eſt: & hîc, cùm inquiro & penetro, planè eſt factum. Dic ſodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (ſic enim ſemper habita & laudata) nôn niſi *millionem* annuum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremũ armis prouocarant! Non ſunt iſta profectò: & audeo adfirmare Suetonium atque Eutropium ſcripſiſſe $\overline{\infty}\,\overline{\infty}\,\overline{\infty}\,\infty$. id eſt, *quater millies.* Ea ſumma *decem milliones* reddit: minus inquies, quàm Aegyptus: ita eſt, ſed addo, & ratio comprobat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Auguſto eſſe. Nam ille cenſum per Gallias *inſtituit;*

opus nouum & inadſuetum Gallis (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & eâ ratione immenſum auxit. Quod fecit idem in aliis prouinciis, & in Syriâ etiam, vt ex Euangeliſtâ notum: itemque in Hiſpaniâ, ſed temporibus diuerſis. At iam, mi Auditor, ſi ſolæ Aegyptus & Gallia ad XX. *aut circiter milliones* pependerunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Aſia tantum? Africa & Hiſpania? Græcia & Illyricum? Inſulæ omnes ſimul? & multa omitto: & concipere ſummas vereor, ſed ſuprà *centum quinquaginta milliones* fuiſſe, animo hoc ſentio, & ore etiam promo.

CAPVT IIII.

De Ærario militari, & Vigeſimâ, Vigeſimaquintâ, Centeſimâ ad id explendum.

O OPES immenſas cùm conſidero! & maximè in *diligentiâ* eâ quam Strabo cõmemorat, cuius exemplum etiam iocoſum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum ſe veniſſe* (non inſulam, ſed ſcopulum) *à pauculis piſcatoribus habitatam, atque eos ipſo illo tempore quo adfuit, Legatum ad Cæſarem miſiſſe, deprecatum grauitatem tributi. Nam impoſitos ſibi centum quinquaginta denarios, cùm ægrè centum poſſent pendere.* Tu rides? licet: ſed vides quàm nihil eos fugerit, & ſaxa & rupes etiam habuerint ſub tributo. Nec de magnis ſanè prouinciis hoc Senecæ acceperim: *Caium Caligulam centies HS. abſumpſiſſe, vt prouinciarum tributum vna cæna fieret.* Mediocrium dico aut tenuium prouinciarũ: nam ampliores, quanto amplius? Et finem ego hîc putabam: ſed tamen alia etiam ſe obiiciunt & occurrunt, ſine fraude

magnâ Ærarij non omittenda. Nam Auguſtus ille,qui valdè rem Romanam auxit; etiam onera, & hîc quoque pro nomine ſuo fuit. Nam is *Ærarium militare* ſeorſim inſtituit, & ad id explendum reditus nouos & certos. Suetonius ita: *Quidquid vbique militum eſſet, ad* Cap.xlix. *certam* STIPENDIORVM PRÆMIORVMQVE *formulam adſtrinxit: definitis, pro gradu cuiuſque, & temporibus militiæ, & commodis miſsionum; ne aut ætate, aut inopiâ, ſolicitari ad res nouas poſſent. Vtq́; perpetuò, ac ſine difficultate, ſumptus ad* TVENDOS *eos* PROSEQVENDOSQVE *ſuppeteret, Ærarium militare cum* VECTIGALIBVS NOVIS *inſtituit.* Notandum eſt, duplici pecuniâ opus fuiſſe, ad *Stipendia* & ad *Præmia*: quod ſeorſim Suetonius dixit, addiditq́ue ad *Tuendos*, in militiâ ſcilicet; & ad *Proſequendos*, nempe poſt militiam, & à miſſione. Quid autem? inquies, an tot igitur illa tributa non ſufficiebant alendo & ornando militi? Suffeciſſent omnino, niſi & alia publica onera, eaq́ue immenſa fuiſſent, in populo paſcendo, in ludis dandis, in operibus, in magiſtratibus & officiis: & quæ diſtinctè aut accuratè dicere, non ſit huius loci. Vtinam Appiani liber exſtaret, qui hæc omnia fuit complexus! Ita enim ipſe, initio operis, vbi id diuidit & diſponit: *Vltimus liber*, inquit, *habebit* COPIAM MILITAREM, *quam & quantam Romani habeant; tum &* PROVENTVS PECVNIASQVE, *quas per ſingulas gentes capiunt; item quid in* CLASSES *impendant, & ſiquid erit huiuſmodi.* O pulchrum, ô deſiderabilem illum librum! ſed periit. ſcire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipſe in Republicâ, tum quia moris rationes illas imperij in publico edi. Suetonius de Caligulâ: *Rationes imperij ab Auguſto proponi ſolitas, ſed à Tibe-*

à Tiberio intermiſſas, PVBLICAVIT. Rationarium, ſiue & Breuiarium imperij, hoc idem Suetonius alibi appellat: & Tacitus explicat deſcribitque, cùm *prolatum à Tiberio libellum* ſcribit, *quo* OPES PVBLICÆ *continebantur. quantum ciuium ſociorumq; in armis, quot claſſes, regna, prouinciæ, tributa aut vectigalia, & largitiones ac neceſſitates.* O hunc quoque laudabilem morem! cùm Princeps rationes quaſi cum Republicâ ponit, & oſtendit nihil ſibi quæri propriè, aut inſumi. Sed abeo à meâ re, admiratione talium: & ſemel dicenda fuerunt. Nos igitur iterum ſuſpenſo gradu quæramus quę perierunt, aut in obliuionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* inſtitutũ nouiter ab Auguſto, & ad id implendũ quæſitos fontes. Tres repperit, *Viceſimã, Viceſimamquintam, Centeſimã. Viceſima* fuit *hereditatium*: dę quâ in hunc finem inſtitutâ apertè ita Dio', in actis anni DCCLIX.

Lib. LV. *Poſtquàm multæ pecuniariæ rationes propoſitæ, & ſpretæ fuiſſent, ad Ærarium militare: placuit tandem ſeditq; vt Viceſima eſſet hereditatum & legatorum, quæ cuique obueniſſent teſtamento: exceptis tamen aut ſanguine valdè iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarũt.* Duo veniſſe in hanc viceſimam vides, *Hereditates* & *Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantùm? Quot illîc diuitię, & quoties, per captaturas & aucupia, ad externos tranſlatæ? Soluebant igitur ſæpè Viceſimam: & nemo ambigat fuiſſę incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi*, vel *Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, poſteà mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè eſt videre. Fons alter,

Lib. XIII. Annal. *Viceſimaquinta mancipiorum*. de quâ Tacitus: *Vectigal Quintæ & viceſimæ venalium mancipiorum* (à Nerone) *remiſ-*

remiſſum: ſpecie magis, quàm vi; quia cùm venditor pendere cogeretur, in pretium emptoribus accreſcebat. Id autem Aerario militari acceſſiſſe, Dio item ſcribit, anno poſt *Viceſimam* inſtitutam. *Cùm etiam pecuniâ*, inquit, *opus eſſet, & maximè ad Vigilum cohortes iam inſtitutas, Auguſtus vectigal Quinquageſimæ, in venditione mancipiorum, induxit*. Dico *Quinquageſimæ*: & ſic in Græco eſt, τὸ τέλος πεντηκοστῆς: an non tamen πεντεικοστῆς reſcribendum, leui mutatione, id eſt *Vigeſimæquintæ*, pro verbis claris Taciti, eſt conſiderandum. Magis eſt, vt putem ſic fuiſſe, & Romano ſcriptori accredam. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoſcet, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. De crebritate, alibi dicemus: de pretiis, quis neſcit Daphnidem væniiſſe (in Plinio) *trecentis millibus & ſeptingentis ſeſtertiis*? id eſt, *ſeptem millibus quingentis ſeptemdecim* Philippæis: grãde pretium in vno fluxo & mortali homine, & quem ſolus *Grammatici* titulus commendabat. Caluiſius etiam Sabinus (in Senecâ) *plures anagnoſtas habuit, & ſingulos centum millibus emptos*. Qui ſunt *duo millia quingenti* Philippæi. Quot aurei igitur prodeunt è talibus ſingulis? quot ex millenis aliquot, qui, cottidie dixerim, væniebant? Et Iuriſconſulti quidem pretia ſeruorum definiunt: *in communi aliquo viginti aureos; in artifice, medico, notario, eunucho, triginta, quinquaginta, ſexaginta*: & quanquam Romani aurei ſunt (id eſt duplices noſtri) tamen modica illa æſtimatio, nec in venditione locum habet, quæ nimis ſæpe exceſſit. Alio fine à Iuriſconſultis ea ſunt ſcripta: & fortaſſe ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centeſima*, quæ *rerum venalium* fuit: de quâ Lib. VII.

Tacitus, in Tiberij rebus: *Centeſimam rerum venalium deprecante populo, edixit Ærarium militare eo ſubſidio niti.* Si omnium autem vænalium, quæ & quàm infinita ſumma fuit? Si in auctione tantùm; minor, ſed & ſic grandis. Suetonius quidem ſic reſtringere videtur, qui in Caligulâ *Centeſimam auctionum* appellat, *& remiſſam Italiæ* ab eo Principe notat. Finiui de Aerario militari: ad alia imus.

CAPVT V.

De Metallis, & argenti, auri, aliarumq́ rerum fodinis.

AVD. An & aliud igitur reſtat? LIPS. Aliud, aliaq́; potiùs, vt dixi. AVD. Hem, quouſque accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi. Patientiam? imò & mihi pæne fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam, & teſtimoniorum ſuis vinculis ligabo. In iſtâ re pecuniariâ, an ipſam eius materiem, id eſt *Metalla* omittam? nefas. magni ex iis reditus, & in variis locis: & reditus quidem innoxij, iuſti, & ſine onere ſubditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoque nobis donat. Caſſiodorus pulchrè: *Metallarij ſine furto diuitias rapiunt, optatis theſauris ſine inuidiâ perfruuntur, & ſoli ſunt hominum, qui abſque vllâ nundinatione, pretia videantur acquirere.* Iterumque mox addit. *Aurum per bella quærere, nefas eſt; per maria, periculum; per falſitates, opprobrium; in ſuâ verò naturâ, iuſtitia.* Neſcio tamen, ô bone Caſſiodore, neſcio de *Iuſtitiâ*: & an non Sæuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quoſdam mercede conductos, pleroſque damnatos ad metalla: quos in ſubterraneo illo carcere,

cere, fames, labor, vapor, & ruina ſæpe etiam necabat. Ipſe Caſſiodorus non diſſimulat: *Intrant homines caligines profundas, viuunt ſine ſuperis, exſulant à ſole: & dum ſub terris compendia quærunt, nonnumquam lucis gaudia derelinquunt.* Ægyptiorum hoc inuentum fuit. *quorum reges* (ait Diodorus) *omnes criminis damnatos, item* Lib. 1. *ex hoſtibus captos, ſiue quis regem offendiſſet, ipſum & totam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant: ſimul & facinorum pœnam ſumentes, ſimul & quæſtum vberem ex eorum labore capientes.* Atque hi tali interdum numero, vt Polybius ad Carthaginem Nouam, fodinis in Hiſpaniâ, *non minus* XL. *millia hominum* ſcribat *aſſiduè in opere verſari.* Plinius etiam notat, *Cenſoriam* Lib. xxxiij. cap. IIII. *legem fuiſſe Ictimulorum aurifodinæ in agro Vercellenſi, quâ cauebatur, ne plus quinque millia hominum in opere Publicani haberent.* Nec id credito miſeratione aut curâ pereuntium factum: ſed cautione, & diſpenſatione operis, vt ne in vnâ conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de numero operarum. Strabonis locus eſt, qui abdicare à Rep. aut Principe Argenti omnes fodinas videtur, relinquere tantùm Auri. Verba: Ἐστι δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, Lib. III. οὐ μέντοι δημόσια, οὔτε δὲ ἐνταῦθα, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ' εἰς ἰδιωτικὰς μετάστησαν ἐκτίσεις. τὰ δὲ χρυσεῖα δημοσιεύεται τὰ πλείω: *Sunt autem & nunc Argentariæ in Hiſpaniis, non tamen publicæ, neque* ILLIC *neque in* ALIIS LOCIS, *ſed ad priuatas redempturas ſunt redactæ. Aurariæ autem pleraque publicè exercentur.* Ambigua mihi hîc ſententia eſt, velítne venditas Argentarias priuatis, certâ penſione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim ſolet. At in Aurariis aliter, quas ob lucri magnitudinem ipſi

Principes exercent. Ex hac quoque metallariâ parte igitur, magnum vberemque factum quæſtum, & noſtra ætas doceat: maximè cùm pulcherrimas fœcundiſſimasque Fodinas variè haberent. vt in *Hiſpaniis*, *Galliis*, *Norico*, *Salaſſis*, *Jllyrico*, *Pannoniâ*, *Thraciâ*, *Macedoniâ*, *Proconneſo*: quarum ſingulatim teſtimonia dare poſſim, ſed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius, *aliam nullam fœcundiorem metallorum quoque tellurem eſſe*: ſed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & *Cretariæ*, & *Picariæ*, & *Salinariæ*, *Ærariæ*, *Ferrariæ*: & nullum genus quæſtus è terrâ omiſſum.

CAP. VI.

De Vrinario vectigali & Chryſargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipſi, etſi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potiùs erogamus? LIPS. Alia, alia: & ab Auguſto & priſcis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Veſpaſiano (nam Caligulam conſultò omitto, qui multa & inſana inſtituit, ſed mortua cum ipſo) à Veſpaſiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, AVXIT *tributa prouinciis*, *nonnullis* & DVPLICAVIT. In paucis verbis quanta acceſſio rerum, attritio ſubditorum? Et quídni ille ſolita augeret, vel duplicaret, qui inſtituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrinæ vectigal commentus* eſt, quod idem ſcriptor tradidit: & notus, cùm filio pecuniam ad nares admouiſſet, in eâ re eius iocus. Origo huic

huic Vectigali & cauſſa, quòd in publico amphoræ aut dolia ſtabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in ſuum vſum. Túne rides? AVD. Largiter. & vah Veſpaſiane, non alia tua ſagacitas in excogitando? LIPS. Sed Principes etiam ſecuti tenuerunt, ſiue auxerunt: & videtur hoc fuiſſe triſte illud *Chryſargyrum*, hiſtoriis decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit apertè. *Chryſargyri penſio fuit*, inquit, *talis, vt quiſque mendicus aut pauper, meretrix ſiue iam emerita, omnis ſeruus itemq́ libertus, inferrent in ærarium pro* VRINA *&* STERCORE, *iumentorum etiam & canum: ſiue in agris, ſiue in opidis habitarent. Et homines quidem vtriuſuis ſexus, Nomiſma argenteum; equus, mulus, bos tantumdem; aſinus & canis, folles ſex.* Cum Cedreno Conſtantinus Manaſſes facit: *Chryſargyrum ſuſtulit Anaſtaſius Imperator. quod erat, vt omnes viri, fœminæ, pueri, ſerui, liberi, nummum argenteum, nomine* STERCORIS ET VRINÆ *fiſco darent. Idem muli, equi, boues.* Proh ſancta fides! quanta hæc pecunia fuiſſe debuit, ex omni genere pænè viuentium? & quę vnquam Capitatio acceſſit? Miror, & ſimul indignor, hæc tam fœda & triſtia à Conſtantino noſtro Magno inſtituta: ſi tamen ille. Nam Zoſimus aſſerit, & eum culpat: * Euagrius ex profeſſo negat, & hunc vt hoſtem optimi Principis inuadit. Sanè videtur à Veſpaſiano exemplum, quicumque auxit & produxit. AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares ſpurcat. LIPS. Quid tu auertiſti? viri proceres & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, *non aliter* (Euagrij verba) *quàm militarem aliquam Præfecturam, aut Ciuilem magiſtratum.* O indignitas! ſed Princeps dignitatem addebat, qui & *in Sacrum æra-*

* Vide lib. III. Eccl. Hiſt. cap. XXXIX.

ærarium hanc pecuniam recipiebat. Idem ille Euagrius notat: nec miremur Iuuenalem iam olim ſcripſiſſe, de iis quos fortuna amaret:

Conducunt foricas. & cur non omnia? cùm ſint
Quales ex humili magna ad faſtigia rerum
Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.

Atque iſti pudendarum ſordium lucrique exercitores aut conductores ſunt, quos *Foricarios* Iuriſconſulti appellant. AVD. Mihi ridere hîc lubet res humanas. LIPS. Quid ita? AVD. Nam qui pulchriores ludi ſunt, quàm vel inſtitui tributum in hæc talia? vel collectores eis honeſtiſſimos admouere? An iſtud non eſt illudere & inſultare, non dicam dignitati, ſed libertati? LIPS. Tibi ſic videtur, & nobis hodie: & tamen, vt nunc quoque mores aut cupidines, aliquis ſeueriorum fortaſſe fuiſſet inter illos Foricæ cãdidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum ſuo auctore. Caligula *ex capturis Proſtitutarum vectigal inſtituit, quantum quaq; vno concubitu mereret*. Ita Suetonius: ſed quod credo cum illo periiſſe: etſi poſtea quoque ſub Heliogabalo *Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum.* Iſta fœda, & Romano nomine indigna: nec ſuſtulit tamen optimus Imp. Alexander Seuerus, ſed dumtaxat in Lamprid. *Sacrum ærarium vetuit inferri, & ad inſtaurationem Theatri, Amphitheatri, Circi deputari.* Ex quo verè dixeris, magnum & hoc Vectigal fuiſſe, cùm ad tantorum operum reſtitutionem conferret. Sed mittamus, & finiamus. Nam ad poſteros Imperatores & Græcanicos, non lubet ire: multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.

CAP.

CAP. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clauſula ac finis Tributorum.

AVD. Quî verò id poteſt, imperio iam tenui, diuiſo, & ſic minuto? LIPS. Poteſt: nec in rationes aut vias omnes pecuniæ lubet inquirere, ipſam tibi dabo. Baſilius Imp. (vixit ſub annum Chriſtianum *octingenteſimum*) à Zonarâ ſcribitur, *impleſſe totum Aerarium, & ipſos aditus viáſque, pecuniis confertim ſtipatis. Habuit*, inquit, *in theſauris* DVCENTA MILLIA *talentûm auri. Nam alterius pecuniæ* NEC NVMERVS *iniri poterat, adeò vt terræ eam infoderet, ærariis aut repoſitoriis vbique repletis. Quin &* ARCVLAS *habuit lapillis gemmiſque pretioſis plenas, cùm aliis, tum illis quæ candent, & quas Margaretas propriè appellamus.* In quibus *ducenta illa millia talentûm auri*, quid reddunt? ipſos *mille & ducentos milliones*. Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego non arbitror infrà aurũ fuiſſe. Vbi gemmæ & lapilli in arculis? itidem æquaſſe. O mira, ô reiicienda, niſi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuò ſibi atteſtarentur! Enimuerò hoc grãde in Græcanicis, Iudæus etiam ſcriptor longè pòſt, affirmat: cuius *Itinerarium*, *Beniamini* nomine, Arias Montanus edidit, vir plurifariàm doctus, & nobis peramicus. Is ante annos circiter CCCC Europam, atq; alia, peragrauit, & ſcribit ſe Conſtantinopolim quoque veniſſe. *In eâ vrbe*, inquit, *vidi res atque* OPES INENARRABILES. *Deferuntur enim in Principis palatium quotannis Tributa, quibus* TVRRES *implentur coccineâ purpureaq; veſte, & auro: ita vt* NVLLVBI TERRARVM *par*

con-

congeſtæ pecuniæ exemplũ reperiri poſſit. Affirmatur etiam ipſius SOLIVS VRBIS *vectigal, ex Foris venalium, & Portu ac mercatorum penſionibus collectum, ad* VIGINTI MILLIA AVREORVM IN SINGVLOS DIES *accedere.* Quid tu facis? quò abis? AVD. Fugio. LIPS. Sanè bellus comiſque es: poſtquam benè te ſermone ſaturaui & excepi, abis, nec vel ſalutas. AVD. Salus te amet Lipſi, ſed magis Veritas. Ego vt hæc tam vana, tam monſtroſa, ſtans patiensque audiam? Fugio. nam in os tibi reſiſtere aut refellere, pudor me arcet. LIPS. Exſoluo te hoc vinculo, fac ſi potes. AVD. Nam ſatis attendiſti Lipſi (vt *Turres auri*, & *Gemmarum arculas* omittam:) vnam vrbem, in vnumquemque diem, dare *vicena millia*? LIPS. Attendi. AVD. *Aureorum* etiam? LIPS. Aureorum, & fortaſſe veterum, qui duplices fuêre ad hos noſtros. AVD. Proh Deus, vbi terrarum ſum? & tu etiam auges? LIPS. Es hîc in meo ſolo. Sed age, gratiam augmenti fecero: ſint menſtrua *ſexcenta millia* aureorum noſtrorũ, ſint annui *ſeptem milliones*, & pænè quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus. AVD. Sed non in vnâ vrbe. Prouinciarum, & quidem grandium, hoc tributum ſit: atque hodie, regnorum. LIPS. Non abnuo. ſed nempe Byzantium, id eſt *Noua Roma* hoc dedit: & tunc quidem in ſuo flore. Sed ego ſanè hoc non nimis miror: illud magis, quæ opes eſſe potuerint, in tam exiguis tunc finibus, ad pompam & apparatum illum Principalem. Lege Curopalatem, ſi vis, *De officiis aulæ Conſtantinopolitanæ*, & adiunge Græcos alios: videbis Perſas, & Medos omnes, vinci ab his Byzantinis. At ego tamen aſſenſum tibi non impero: auctores meos dedi: tu aut alius, huc aut aliò ite. AVD. Sed vnum

etiam,

etiam, Lipſi, quærere liceat. Cùm ſic vrges tanta eos dediſſe: quî potuerunt miſeri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos hodie non poſſimus. LIPS. Non poſſimus? dico ego nos facere. AVD. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum iſtæ opes, aut ærarij vbertas? LIPS. Non eſt, fateor: & cauſſæ aliæ etiam ſunt, ſed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quiſque in ſuâ prouinciâ, damus, vt olim: ſed variè magis & diuiſim, ita vt ſumma magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo noſtro vide. Conferimus hodie Principi quædam; poſt eum, Ordinibus; poſt hos, Magiſtratibus opidanis; poſt iſtos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Eccleſiæ etiam & Eccleſiaſtici, quàm multa à nobis habent? & iuſtiſſimè quidem, atque ex lege diuinâ, ſed tamen habent. Hæc igitur omnia ſi conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concuſſiones & raptus militares omitto? quæ maxima ratio eſt, & miſera noſtra Belgica ſatis ſentit. Negabis in vnam cœnam militarem, ruſticum aliquem plus imputaſſe, quàm in annuum tributum? Atque hæc non ſemel eueniunt, ô quando tollenda? quando ſecuritas & pax erit, aut ſaltem diſciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expenſiſque? Iſta ſint; fortiter & audacter dicam. tondeant accidantque noſtri Principes, renaſcemur.

CAP. VIII.

Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inſpecti, æſtimatíque.

AT ſatis in totâ re *Tributariâ* iam dixi: alia via ſe oſtēdit & aperit (quoniā de militibus tetigi) *Militaris*. Quæ ea eſt? lata, trita, & per quā cumuli atq; acerui pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vaſorum, coronarū, veſtium, gemmarum, & quidquid dici appetendū, aut æſtimandū poteſt. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferebantur. Quot iſti fuerunt? quàm multi, ſuprà modum & fidem, vberes diuitéſque? Liuius diſtinctè pleroſque eorum recenſet, & deſcribit: mihi quid opus eſt? ſatis ſit, opinor, tangere, & ſpecimen eorum aliquod, per ætates, dare. Fuêre Triumphi à Romulo, vſque ad extrema Auguſti, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi non nimis vberes, tamen modici, & magis magiſque creuerūt. Vt ecce ſub Regibus L. Tarquinij Superbi triumphum reperio, qui victâ *Sueſſâ Pometiâ* & captâ, *tantum prædæ rettulit*, (notante Dionyſio) *vt ſatrapadiis decimæ explerent quadringentorum talentorum numerum*. Ergo fuit in cumulo, *quater mille talētûm*: id eſt, *vicieſquater centena millia* Philippicorum. Poſt eiectos deinde Reges, inſignis L. Papirij Curſoris, de Samnitibus, habetur ab ipſo
Lib. x. Liuio: qui ſic deſcribit. *Triumphauit in magiſtratu*, INSIGNI, *vt* ILLORVM TEMPORVM *habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari ſuis patrúmque factis ducti. Æris grauis magna vis tranſuecta, vicies centum millia, & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex* CAPTIVIS *dicebatur. Argenti quod captum ex* VRBI-

VRBIBVS *erat, pondo mille trecenta triginta. Omne æs argentumq́; in ærarium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ eſt.* Verba pluſcula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari ſolent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero ſub coronâ vænumdabant; aut è Spoliis opidorum publicis priuatíſque. Summa autem illa Æris efficit. *vigintiquinque millia trecentos triginta* Philippæos: Argenti, *tredecim mille trecentos.* Ac tales ferè, aut minores, omnes illi vſq; ad Tarentinum, triumphi: qui incidit in annum Vrbis CCCCLXXIIX. De quo ita Florus: *Nec enim* VLLVS PVLCHRIOR *aut ſpecioſior in vrbem triumphus intrauit. cùm* ANTE HVNC DIEM *nil niſi pecora Volſcorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidiſſet. Tum, ſi pompas aſpiceres, aurũ, purpura, ſigna, tabulæ, Tarentinæq́; delitiæ.* Lib. 1. cap. XVIII. Et valdè ipſe quidem aut nimis (vt eſt ille ſcriptor affectuum aut exceſſuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiæ, guſtauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias, quas affatim poſteà hauſit. Sed nota in iiſdem Flori, *purpuram, ſigna, tabulas* illata: quod verum fuit, & deinceps etiam ſollenne. Atque adeò (digna obſeruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet; per hanc viam portamque Triumphalem id Romam ferè inuectum: & quædam etiam extrà bellum, vi aut perſuaſione magiſtratuum. Iam verò, poſtquam copiæ & arma extrà Italiam miſſa, in grandes illas, & priſcis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri, argenti, ſpoliorum non relatum? P. Scipio ecce ex Hiſpaniâ (in Liuio) *argenti præ ſe in ærarium tulit* XIIII. *millia pondo, trecenta,* Lib. XXVIII.

quadraginta duo: *& ſignati argenti magnum numerum.* Ea pondo faciunt, *centum quadragintatria millia, quadringentos, viginti* Philippæos. Etſi ille tamen Triumphus non fuit (nam ſine magiſtratu eas res geſſerat Scipio) ſed pecunia Triumphalis. Idem iterum, victâ Carthagine (pariter in Liuio) *intulit in ærarium argenti pondo centum millia triginta tria.* Si ita accipis, vt ſint *trigintatria millia* etiam, voce ἀπὸ κοινοῦ repetitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *terdecies centena triginta millia* Philippûm. At alter Scipio, victâ & dirutâ eâdem Carthagine, rettulit (vt Plinius adnotauit) non niſi *quater millies* CCCC. LXX. M. *pondo.* & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij æmula, quod* NVNC IN MENSARVM *eſt apparatu.* Qui numeri tamen parum probi ſunt: & ſi tot illa millia legas, quî poteſt verum eſſe, menſæ alicuius priuatæ miniſterium tanti fuiſſe? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, ſcripſitque meâ ſententiâ: *quattuor millia, quadringenta, ſeptuaginta pondo.* Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia* Philippicûm, & *ſeptingentos.* Quod inibi etiam ſequitur, in pari mendâ eſt: *Poſteà victâ Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus* XVII. *millia pondo dedit. O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc ſatis fuit!* Nam quomodo laudet vel parcimoniã Scipionis, vel modeſtiam militum, ſi maior ſumma diuiſa, quàm tota Carthago habuit? Et eſſent ea pondo, *centum ſeptuaginta millia* Philippæorum: quæ redderent in *viginti millia* militum (vt ponamus tot fuiſſe) circiter *octo Philippicos cum dimidio* viritim. Nimis magna hæc largitio in illo æuo reſtricto fit: nec ſanè pro Plinij mente. Sint *ſeptem millia pondo*: & plus ſatis erit. Sed quid facio? per Triumphos

Lib. xxx.

Lib. xxxiij. cap. xi.

omnes

omnes ibo? finis non ſit: & Liuius diſtinctè ac deſcriptè in pleriſque temporum horum fecit. Luſtra ſi voles: iuuabit videre, & magis, ſiquis in ſummam & aceruum colligat triumphales omnes opes. Ego, vt inſtitui, per ætates aut ſæcula quoſdam tangam. Vt hunc L. Aemilij de Macedonibus: *qui* (vt Velleij verba dem) *tantum* PRIORES EXCESSIT, *vel magnitudine regis Perſei, vel ſpecie ſimulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies* HS. *ærario contulerit, &* OMNIVM ANTEACTORVM *comparationem amplitudine vicerit.* Simulacra ibi fuiſſe ſuper ceteros vult: & quid mirum? cùm priſci illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum eſſet, ex Græciâ totâ & Aſiâ iamdiu collegiſſent? Pecuniæ etiam modum producit ad *bis millies*: id eſt, *quinquagies centena millia* Philippûm. AVD. Magna ſumma eſt, & ex vno triumpho: ſed quod fugere te non puto Lipſi (ſi fugit, ſuggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit. Ita enim legitur: *Summam omnem captiui auri argentiq́, tranſlati,* Lib. XLV. HS. *millies ducenties fuiſſe Valerius Antias tradit.* Magis etiam Plinio minuitur, in quo iſta: *Intulit & Æmilius* Lib. XXXIII. cap. III. *Paullus, Perſeo rege deuicto, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere deſiit.* LIPS. Hæc reiicimus, & Critico naſo damnamus. Meritiſſimè. tu putas Valerium illum Antiatem, qui omnia augere ſolet, & ſuprà verum ſæpe euehere (in Liuio non ſemel notatur) hîc ita parcum & oris modicū fuiſſe? Non arbitror, & minimum *bis millies ducenties* ſcripſiſſe: etſi ipſe Liuius addat, *maiorem etiam ſummam, ex numero plauſtrorum, ponderibusq́, auri & argenti generatim ab ipſo ſcriptis, effici.* Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi meretur. Et itáne

tria millia pondo auri (vt ponamus vel id ſolùm fuiſſe) nec ampliùs, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iſte, ſuper *omnes priores triumphos*, cenſeretur? Atqui *tria millia pondo auri,* faciunt *trecenta millia* ſola Philippæorum. Quin tu, me arbitro, cum libris quibuſdam priſcis lege, *è Macedonicâ pradâ ſeſtertiûm ter millies*. Eſt veritas. nec mouet, quòd minus in Velleio ſit: fortaſſe & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperta in theſauris Regis Perſei, in auro argentóque, ſex millia talentûm*: id eſt, *tricieſſexies centena millia* Philippûm: quid in reliquâ prędâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etſi ſplendido triumpho, minus intulit: ſcri-

Lib. xxxiij. ptumq. in Plinio, *tranſtuliſſe auri pondo* XV. *millia, argenti pondo centum quindecim millia*. Exceſſit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quē de rege Mithridate & oriente duxit. Velleius de eodem: *Magnificentiſſimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longèque* MAIOREM OMNI *ante ſe illatâ pecuniâ, præterquam à Paullo, ex manubiis intulit*. Quid tamen iſtud, viciſſe omnes, præter Paullum, in modo pecuniæ? Ille verò & Paullum vicit:

In Pompeio. ſi verè Plutarchus, *viginti millia talentûm in ærarium intuliſſe*. Nam ea ſint, *centies vicies centena millia* Philippûm. Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præter quam Capitolio*: vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterùm ſine nodo, quem ipſe Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore ſcribit: *Gloriatum eum, quòd tantum argenti ex Cypro, cùm nec vnum militem haberet, reip. contuliſſet, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concuſſo orbe terrarum, rettuliſſet*. At enim Cato rettulit, non niſi *ſeptem talentorum millia,*

in

in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum eſſe, ad *viginti-ſeptem millia* aut circiter reformandũ. De Pompeij quidem grandibus manubiis quis dubitet, cùm & in ſolos milites largitum, donatiui triumphalis nomine, XVI. *millia talentûm* Appianus ſcribat? Magna hæc omnia ſunt, & verè illo *Magno* digna: ſed hunc hîc quoque C. Cæſar, vti acie, vicit & ſuperauit. Appianus ait *quater eum triumphaſſe* (nam quintum differt:) *& intuliſſe ſexagintaquinque millia talentorum.* Scis tu quid hoc efficiat? *trigintanouem* nobis *milliones:* plus triplo eius, quod Pompeius intuliſſet. Tu me reſpicis, & vultu arguis: quid eſt? AVD. Ex fide Latini ſcriptoris, hæc non ſic eſſe: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæſaris triumphis, id eſt quinto illo Hiſpanienſi etiam addito: *Pecuniam ex manubiis latam, paullo amplius ſexies millies* HS. diſertè ſcribit: qui ſunt dumtaxat *milliones quindecim*. Et ſanè, meo animo ſufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, ſi quis inferat: ſed non ſufficiunt, pro magnitudine tũc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu reſcribe meo animo, *decieſſexies millies*: conuenientiſſimè ad Appianum. Nam iſta ſint *quadraginta milliones*: atque aliquid ſcilicet acceſſerit ex præda Hiſpanienſi. Ex paucis his vides, immẽſas opes in Aerario cumulatas è Triumphis: quos paucos, nec decimam partem dedi. Ergóne Plinij libris fides aut puritas ſit, dum ſcribitur C. Cæſar iſte, initio ciuilis belli, Aerarium compilaſſe, *& protuliſſe ex eo laterum aureorum* XVI. *millia, & in numerato pondo trecenta?* Profectò non ſit: & perexigua iſta, & quaſi furfures aut folia, pro totâ illâ maſſâ, & tam vetuſtâ, auri argen-

argentique. In veteribus legitur: *Laterum aureorum* XV. *argenteorum* XXXV. *millia*, *& in numerato* HS. *quadringenties*. Sed nec ea ſumma pro tot triumphis: etiamſi in laterculo quoque *decem pondo* imputes, quod Budæus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cùm fulcrum non eſt cui innitar. Lucanum, ſi vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

CAP. IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentior. largiter etiam reſtat. Quid illud? *Aurum Coronarium*, quod ſpecie triumphorum vel oblatum, vel exactum. Origo fuit, vt ſocij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quaſi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronæ* ipſæ datæ, aut miſſę: poſteà inualuit, vt pro iis Pecunia offerretur. Hęc accepta à Sociis, aut Subditis: & ſicut manubias ab hoſtibus legebant, ſic ſpolia iſta occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, niſi erro, ad Romanos imita-
Lib. XV. tione tranſlatus. Apud Athenæum quidem Chares, in rebus Alexandri magni, ait, *poſt victum Darium, miſſas* CORONAS *partim à Legatis gentium, aliiſque, æſtimatas decem millibus ac quingentis talentis*. Iam apud Romanos, crebrum. vt in Liuio, cùm Cn. Manlius Gallogrę-
Lib. XXXVIII. cos viciſſet, eoque terrore Aſiam liberaſſet; *miſſæ vndique legationes non gratulatum modò venerunt, ſed* CORONAS *etiam* AVREAS, *pro ſuis quæq. facultatibus, attulerunt*. Itaque idem Manlius in triumpho tulit (apud
Lib. XXXIX. eumdem Liuium) *coronas aureas ducentas duodecim, pondo*: id eſt, vt ſingulæ fuerint librales. In triumpho, inquam:

quam: & ita obtinuerat, vt eæ coronę ante ipſum victorem latæ, populo oſtenderentur. De eo Feſtus: *Triumphales coronæ ſunt, quæ Imperatori victori aureæ* PRÆFERVNTVR, *quæ antiquis temporibus propter paupertatem laureæ fuerunt.* Iamantè etiam in Quinctij Flaminini triumpho Liuius: *Coronæ aureæ*, DONA *ciuitatum, tranſlatæ centum quattuordecim.* Lib. xxxiiij Itemq. in Scipionis Aſiatici, numerat *aureas coronas ducentas trigintaquattuor.* At verò Appianus in Cæſaris, *bis mille octingentas viginti duas, easq. pondo viginti millium quadringentorum quattuordecim:* ita vt *decem pondo* pleraſque neceſſum ſit fuiſſe. Neque equidem pro magno aut vero habeo, quòd Plinius quaſi inter raræ magnificentiæ exempla ſcripſit: *Claudius cùm de Britanniâ triumpharet, inter Coronas aureas, vnam* VII. *pondo habuit, quam contuliſſet Hiſpania citerior, alterã* IX. *quam Gallia comata, ſicut titulus indicauit.* Lib. xxxiij. cap. III. Minuta, minuta hæc ſunt; nec vel Claudio, vel tam ditibus prouinciis, ad oſtentandum, digna. Vt minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCCC. vel potiùs ∞. Etſi non ad vſum tales, ſed pompam modò fuiſſe ſciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de Coronâ: *Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum, capita* MAIORA *quærentes.* Benè *Prouinciales*, quia ab iis datæ. Nec coronæ ſolùm ipſæ, ſed aurum ac pecunia ad coronas: atque id propriè *Aurum coronarium*, de quo & titulus eſt in Codice Iuſtinianęo. Seruius ad hoc Virgilij: *Dona recognoſcit populorum*, notat: *Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc Imperatores propter conceſſam vitam.* Non rectè omnino, nec ab ipſis iam victis ob vitam datum, ſed à ſociis amiciſque, vt

dixi. datũ tamen in pecuniâ, titulo coronario. Vt apud Polybium (in Fragmentis) *οἱ γεραῖοι ἐστεφάνωσαν τὸν Ἀντίοχον τὸν βασιλέα πεντακοσίοις ἀργυρίου ταλάντοις*: *Gerai coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis.* Vt apud Liuium populus quidam Aſiæ, *Manlio ingredienti fines vt cohiberet à populatione militem, in coronã aureã* XV. *talenta offerũt.* Et hoc prętextu rapinas extorſionesq́. vſurpatas, quis nõ colliget? Cicero Piſoni obiicit: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, niſi Imperatoribus ex prouinciâ decedentibus, ad decorandum triumphum.* Sed iſtas leges ſpernebant. & Dio Caſſius quoſdã notat, *cùm res leuiculas geſſiſſent, triumphum ſibi, vel à Cæſare vel ab Antonio, impetraſſe*: *καὶ*

Lib. XLIX. *ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ*, inquit, *χρυσίον πολὺ παρὰ τῶν δήμων ἐς τοὺς στεφάνους ἐσέπραττον*: *& iſto hoc prætextu, multum auri à populis, quaſi ad coronas, colligebant.* Imò verò & ab ipſis Italis, qui tamen immunes talium videbantur eſſe.

Lib. XLII. Cæſar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cùm ex Aſia, victo Pharnace, rediiſſet: *Ibi quoque* (Romæ) *magnâ pecuniâ coactâ, quam partim titulo* DONI, *vt erant* CORONÆ, *ſtatuæ, & talia, collegit; partim mutui nomine accepit.* Decretis enim coronis ſtatuiſque, pecuniam ipſam dari ſibi curabant. Ideò miretur fortaſſe aliquis, ipſum illum Græcum poſteà ſcribere, de L. Antonio M. fra-

Lib. XLVIII. tre: *quòd is, cùm triumphaſſet Kalendis Ianuariis, in quibuſdam Mario ſe comparabat, aut & præponebat. in eo maximè, quòd is Marius aut nullam, aut vnicam omnino coronam accepiſſet; ſibi verò cùm alij, tum populus tributim (quod ante ipſum nemini) coronas dediſſent.* Ait nemini id contigiſſe: atqui, nónne ipſo narrante, iam ante Cæſari? Sed obſeruetur, *tributim*: in eo nouitas, & eſt hoc quod

quod Cicero irridet, *Patronum quinque & triginta tribuum fuiſſe.* Ideò igitur & *tributim* dederunt, nouo more. Sanè Italos dediſſe, vel ex eo liqueat, quod Auguſtus de ſe in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPIIS. ET. COLONIIS. ITALIÆ. CONFERENTIBVS. AD. TRIVMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR ſum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPI. Gloriatur verè. & conſonat in illo ipſo quinto conſulatu Dio Caſſius, qui notat, *eum tunc benè audiſſe vulgò,* ὅτι παρὰ τῶν πόλεων, τῶν ἐν τῇ ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς στεφάνοις προσῆκον, οὐκ ἐδέξατο: *quòd ab opidis Italiæ, aurum, ad coronas conferri ſolitum, non accepiſſet.* Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) *aurum coronarium Italiæ remiſit, in prouinciis minuit.* Sed & Ammianus, inter teſtimonia liberalitatis Iuliani ponit, *tributorum indicta admodum leuia, & coronariũ remiſſum.* Eò enim paullatim iam ventum erat, vt hoc *Coronarium* non minus tributis ferè attereret, nec in triumphis modò, ſed in lætitiâ quacumque, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano ſcriptum, *Tripolitanos miſiſſe legatos, Victoriarum aurea ſimulacra Valentiniano, ob imperij primitias, oblaturos.* De ipſis coronis Syneſius, qui ſe quoque Legatum à Cyrenenſibus ad Arcadium miſſum ait, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχήν: *coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philoſophiâ verò eius mentem.* Apertiſſimè item Capitolinus in Antonino Pio: *Aurum coronarium, quod adoptionis ſuæ cauſſâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium prouincialibus reddidit.* Atque ex hoc licet intelligere, quæ ſit & quanti *Oblatio*: cùm inter Tributi genera

Orat. de Regno.

recenſent, *Canonem, Oblationem, Indictionem*: etſi, alio quoque titulo & ſpecie, Oblationes. Sed de hoc noſtro, Suidas: στεφανικὸν τέλεσμα. παρὰ ῥοδίοις οὕτως ἐκαλεῖτο. ἐπειδὴ αὐτόνομοι ἦσαν οἱ ῥόδιοι, βραχὺ δέ τι μέρος ῥωμαίοις ἐπὶ τιμῇ πέμποντες ἐτήσιον, ὡς οὐ φόρον ἡγεμόσι μᾶλλον, ἢ στέφανον φίλοις διδόντες: *Coronarium vectigal apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi ſunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non vt tributum dominis, ſed quaſi coronam amicis dantes.* Notetur illud *quotannis*: nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, rege Gothorum: *pactum eum cum Petro, Iuſtiniani Imperatoris Duce, decedere Siciliâ totâ, & quotannis coronam auream mittere Iuſtiniano trecentarum librarum*. Quid, quòd lego ciuitates in aliâ occaſione, atque etiam triſti, coronas has miſiſſe? Appianus in Sullæ funere *ſuprà bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas* ſcribit, atque addit expreſsè; *dona ciuitatũ aut legionum quibus præfuerat*. Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis. ſed quid iis, poſt prælationem, factum aueo equidem ſcire. LIPS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicata. Plinium eò traxerim, de Coronis: *Inde natum, vt etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ.* Nam etſi de aliis ibi coronis, tamen in occaſione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: *Non grates tantùm agere iuſsi ſumus, ſed donum hoc etiam, ſi vos permitteretis, coronam auream, in Capitolium, victoriæ igitur, ferre.* Quod igitur ſuprà, in Velleio erat: *Præter quam Capitolio intulit*: huc referri poteſt, vt non venerint in rationes illas *Coronæ*, & alia dona ſiue aurum, quæ Ioui Capito-

Lib. 1 de Goth.

Lib. xxviij.

pitolino Pompeius intulit, aut dedit. Mos ita fuiſſe videtur: vel ex Suetonij de Auguſto notâ. quem ait XVI, *millia pondo auri, vnâ donatione, in cellam Iouis Capitolini contuliſſe*: quod fecit ſanè ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipſum aurum interdum, aut pars eius, ibi condita. ex Plinio, qui *duo millia pondo auri periſſe, Pompeij tertio Conſulatu, è Capitolini Iouis ſolio, à Camillo ibi condita*, ſcribit: fortaſſe vt religio magis ſeruaret. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæſare notat: *Eum primo conſulatu tria millia pondo auri furatum è* CAPITOLIO, *& tantundem inaurati æris repoſuiſſe*. Planè hoc eſt. nam de Ærario compilato, ad alterum Conſulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare, vt Auguſtus de ſe, in lapide Ancyrano: *In Capitolio, & in æde Diui Iulij, & in æde Apollinis, & in æde Veſtæ, & in templo Martis Vltoris conſecraui, quæ mihi conſtiterunt circiter millenis* AVRI CORONARI *pondo, trigintaquinque millibus*. At prior Cæſar, Coronas ſuas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promiſſa perſoluit. quod ita Appianus. Lib. xxxiij. cap. i.

CAP. X.

Impenſæ publicæ in Militem, Magiſtratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emenſus ſum *Triumphalem* viam: tempus deſinere, nec addere vltrà, ſed erogare. Nónne videtur Auditor? AVD. Certè videtur. nam ego cenſeo, niſi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri non ſuffecturam. LIPS. Ego

verò exhauriam,& expendam non loculis, ſed totis ſaccis: vt ipſum iterum miraturus ſis, vnde ad tot Expenſas vllæ Opes. Oceanus ſi Aerarium fuiſſet, dixiſſes deſiccandum. Impendia igitur ſub Principibus (vlteriora omittam) Duplicia fuere, *Neceſſaria*, & *Arbitraria*. Illa trium generum: in *Militem*, in *Magiſtratus*, in *Populum*. De militibus, res clara eſt; Stipendiis alendos, Emeritis proſequendos: & id perpetuò, in legionibus & præſidiis perpetuis iam factis. Hæc partitè non exſequor, ſatis à me in *Romanâ Militiâ*, & * alibi, factum. Comment ad 1. Annal. Tac.

De Magiſtratibus, intellego duplices fuiſſe, in quos largiter & ſtatim expendendum: *Urbanos* & *Prouinciales*. Vrbanis quidem Auguſtus inſtituit, ad onera ſubleuanda, ad ludos præbendos, & talia, aliquid dare: præſertim Prætoribus, quaſi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferebant, vt ipſi plures, & per prouincias diſperſi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quîs, vt* PROCONSVLIBVS *ad mulos & tabernacula, quæ publicè locari ſolebant*, CERTA PECVNIA *constitueretur*. Et quanquam *Proconſules* modò nominat, tamen lõgiùs ſpectauit, & *Præſidibus* communiter, aut & *Procuratoribus*, aliiſque *Officiis* datum. Quanta ea expenſio fuit? immenſa, vel hoc argumento: quòd Cicero L. Piſoni obiicit, eunti in Macedoniam; vt Proconſuli, *ſeſtertium centies octogies, quaſi Vaſarij nomine, datum*. Ad ſola Vaſa, inquam, id eſt ornatum & inſtructum, tot illa ſeſtertia data ſcribit; & obiicit, non quia contrà morem fuerit, ſed quia ſuprà modum. Nimium ad ſignificat, colluſione quadam, ad tributum. Quid igitur? eſto vel * *Centies* tantum ſumma ordinaria: eſto vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nônne

Cap. xxxvi. (margin, beside "cias diſperſi")

250000. 25000. Phil. (margin)

ne immenſum accreſcet? Et plura accedunt huic generi, vt *Curatores* variorum munerum alendi, vel ornandi; vt *Legati* exterarum gentium admittendi, & munerandi: & quæ ſcimus in omni Republicâ eſſe. Iam de *Populo*, perpetui etiam & certi in eum ſumptus: & præſertim ad Alimenta. Nam iamantè inſtitutū, Principes tenuerunt, vt plebem egenā aut tenuem perpetuâ frumentatione paſcerent; atq; eâ magno labore & ſumptu parandâ, aduehendâ, & tum gratis diſtribuendâ. Mira hæc res ſit, ſiquis conſideret: & planè inter omnis æui, omniumq; gentium, ADMIRANDA. Sed tractaui olim in Electis, quid nunc retractem? AVD. Imò obſecro Lipſi, hîc ei ſuus locus eſt: & quid ſi aliquid firmius aut plenius tibi obſeruatum? LIPS. Obſeruatum, non nego: vt in talibus dies diei eſt doctor. Breuiter dicam, quę pro noſtro argumento. Frumentatio igitur vetus Romæ, & ab ipſo etiam Senatu. Ille in rebus & annonâ arctâ, quaſi benignus pater, miſeritus plebis, frumentum aliquando diuiſit, non tamen nullo, ſed modico ære. Acceſſere Tribuni ſtatim, & hoc tam populare ſibi vindicarunt, variis Frumentariis legibus latis. Vltimus in hac re Clodius, *Annonariam legem tulit, vt frumentum, quod anteà populo ſemiſſe æris ac trientibus in ſingulos modios dabatur,* GRATIS *daretur.* Ita Aſconius: atque hæc origo deinde & continuatio gratuiti frumenti fuit. Senatus quidem, ſtatim à coniuratione Catilinæ, largitione hac tali vſus erat, auctore ipſo Catone: ſed neſcio, an ſine vllo pretio. In Plutarcho hoc ſic narratum, ſed verbis quæ penſitanda ſunt. Ait, *C. Cæſarem in Præturâ res nouas tentaſſe, populo ſuſpenſo & mobili, ob Catilinarias illas turbas. Cato igitur, vt præueniret*, ἔπεισε τὴν βουλὴν διαλα-

ἀναλαβεῖν τὸν ἄπορον καὶ ἀνέμητον ὄχλον εἰς τὸ σιτηρέσιον. ἀναλώματος μὲν ὄντος ἐνιαυτοῦ χιλιῶν καὶ διακοσίων καὶ πεντήκοντα ταλάντων: *ſuaſit Senatui aſſumere egenum & indiuiſum populum ad frumentationem, etſi ſumptus eſſet mille ducentorum quinquaginta talentorum*. Id ſit *trecenties* HS. more Romano; noſtro, *ſeptingenta quinquaginta millia* Philippicorum. Vides igitur impendium in hanc rem, quod illo æuo fuit: ſi tamen plenum id impendium, & hæc mens iis verbis. Nam alter Plutarchi locus, de ipſo hoc Catonis facto, in Cæſare, ambiguum me reddit. vbi ſic: ὁ Κάτων ἔπεισε τὴν σύγκλητον ἀπονέμαι σιτηρέσιον ἔμμηνον. ἐξ οὗ δαπάνης μὲν πεντακόσιαι πεντήκοντα μυριάδες ἐνιαύσιοι προσεγίνονται τοῖς ἄλλοις ἀναλώμασιν: *Cato ſuaſit Senatui diſtribuere frumentum menſtruum, ex quo ſumptus acceſſit ad reliqua ſeptingentarum quinquaginta myriadum drachmarum.* Ea ſumma non reddat, niſi *ducenties vicies* HS: id eſt, *quingenta quinquaginta millia* Philippicûm: atque ideo viſa viris doctis, & mihi olim, ne Plutarchus cum Plutarcho pugnet, ad priorem reformanda; ſcribendumque ἑπτακοσίαι πεντήκοντα: *ſeptingenta quinquaginta*. Nunc nonnihil addubito, & an non mens in priori quidem loco: *Catonem ſuaſiſſe frumentum dari iis qui antè non accepiſſent, & aſſumpſiſſe nouam turbam*, ἀνέμητον, vt verbum Græcum eſt, *indiuiſam, indeſcriptam, & nondum inter frumentantes relatam*. Id autem noui ſumptus additum, etſi iam antè tot illa talenta in hanc rem expenſum. Poſterior deinde locus indicet & notet adiectionis illius ſummam, paullo minorem ſcilicet vetere, & quæ fuiſſet. Hæc dixerit aliquis: ſed ſunto vel ſola illa priora talenta in vniuerſum, magnæ ſatis expenſæ ſint, præſertim cùm tunc Clodij

illa

illa lex, totum gratificans,lata nondum eſſet.Paullo autem pòſt fuit: nec dubitemus impendiũ creuiſſe. Manſit ſub Imperatoribus, niſi quòd per ciuilia bella numerus accipientium cùm immenſum creuiſſet, Iulius Cæſar recîdit. de quo Suetonius: *Ex viginti trecentisq́; millibus accipientium frumentum è publico, ad centũ quinquaginta retraxit:* aut ſi Dionem audis, *ad centum ſexaginta*: quia dicit ad *mediam partem redactos.* Paruum diſcrimen: ſed Auguſtus deinde auxit, & *ducenta millia* fecit. an & Tiberius? etſi ille minimè popularis: tamen recenſet in Senatu (apud Tacitum) *quibus è prouinciis, & quanto* MAIOREM *quàm Auguſtus, rei frumentariæ copiam aduectaret.* Ergo & in plures, niſi fallor, diſtribuendam. AVD. Mehercules Lipſi, grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? LIPS. Pauperes, aut ſaltem qui ſubleuari gauderent: inter quos liberti, & id genus, maximè fuêre. Dionyſij locus notabilis, admonentis multos ideo manumitti, ἵνα τὸν δημοσίως διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ μῆνα, καὶ εἴ τις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγουμένων γίγνοιτο τοῖς ἀπόροις τῶν πολιτῶν φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν: *vt frumentum, quod publicè datur, accipientes in menſes ſingulos, & ſiqua alia liberalitas Principum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant, à quibus facti ſunt liberi.* Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut ſaltem, quomodo, quos pudêret ipſos è publico paſci, id fecerint ſuccidaneâ libertorum perſonâ. AVD. Aliquoties iam audio de *menſtruo frumento*: ergóne ea diſtributio? LIPS. Illa ipſa, & in cuiuſque menſis initio (ſiue *Nonis*, vt Suidæ viſum, vnde & *Annonas* ridiculè deriuat) accipiebant. Quomodo? per *Teſſeras*: quique eas habebat, ad *Curatores frumenti diuidendi*

Lib. IIII.

L ibat

ibat, munus inſtitutũ ab Auguſto. Quattuoruiri enim erant, iíque ex honeſtioribus, & qui ante quinquennium Prætura functi eſſent: quod Dio notauit. Etſi *Præfectus* etiam *annonæ* proprius, illuſtri honore: ſed qui de aduehendo & adſeruando in horreis ſatageret, non propriè de diuidendo. Multa circà hanc rem: ſed minuta quid opus exſequi? de numero iterum aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues incluſiſſe. *Frumentum*, inquit, *publicum tam fur, quàm periurus, & adulter accipiunt, & ſine diſcrimine morum* QVISQVIS CIVIS *eſt*. Sed ita tamen accipio, vt admitti debuerint & inſcribi: neque id factum niſi certo numero, & alij deinde aſſiduè in demortuorum locum allecti. Sed quin Principes ſecuti numerum illum Auguſti auxerint, non videtur dubitandum. Certè modus ipſe frumenti, qui diſtributus, hoc dixerit: de quo in Spartiani Seuero aliquid, ſed mendosè legas. *Moriens*, inquit, *Seuerus ſeptem annorum canonem, ita vt* COTTIDIANA LXXV. *millia modiorum expendi poſſent, reliquit*. Dico parum hoc eſſe, & valdè augendum. AVD. Parum? tot illa modia in diem? Atqui ea ſint vel ad *ſeptingenta millia* hominum paſcenda largiter: cùm Modius habeat XXVI. libras. LIPS. Dico & repeto parum eſſe, & conuincam. Ex Africâ & Aegypto hoc frumentum aduectum præcipuè (aliunde enim etiam non nego, vt ex Siciliâ, Sardiniâ, Italiâ ipsâ) ſed præcipuè ex duobus iis locis, docui in Electis. Et claſſis huic rei fuit, Africana & Alexandrina. At verò Ægyptus ſola (quod Victor ſcripſit) *vrbi* ANNVA *ducenties centena millia frumẽti inferebat*: quid ergo iam Africa? Largiùs etiam, & ipſum duplum. Hoc ita Ioſephus mihi dicit in

in Oratione Agrippæ: *Africam per octo menſes populum Romanum paſcere, Ægyptum autem per quaternos.* Notandus ſanè locus: & quid efficitur? ex Victoris illo calculo, *quadringenties* igitur *centena millia* modiorum Africam intuliſſe. Iunge iſta, ſunt *ſexcenties centena millia* in annum: quid in diem? Diuide, reperies *centum ſexagintaquattuor millia trecenta octogintatria.* Itaque vix ambigo, quin centenariâ notâ additâ, in Spartiano reſcribam: *cottidiana* CLXXV. *millia.* Paullo ampliùs, fateor, quàm è duabus prouinciis dixi confici: ſed paullò, & miretur aliquis numeros ſic cõuenire. Quod redundat autem, aliunde ſcilicet aduenerit: aut poſt Auguſtum (nam de eius æuo Victor) aucta ſit illatio Aegypti. Quod dixerit etiam aliquis, ex iis quæ Socrates in Eccleſiaſticâ hiſtoriâ ſcribit: quem vt intellegas, præmittam. Conſtantinum Magnum, cùm ſedem ſuam & affectum Byzantium tranſtulit, etiam Frumentationis partem tranſtuliſſe, & Aegyptiam claſſem atque annonam, Romę veteri ablatam, ad eam vrbem & populum applicaſſe. Hæc certa ſunt, & variis ſcripta: ſed ecce, quod nunc ad rem, Conſtantius eius filius in parte frumentationem hanc abſtulit, offenſus plebi Conſtantinopolitanæ, ob ſeditionem motam, in quâ & Hermogenes Dux ab Imperatore miſſus, eſſet interfectus. Hãc igitur rem cùm narraſſet Socrates, addidit: Ἐζημίωσε δὲ τὴν πόλιν ἀφελὼν τοῦ σιτηρεσίου τοῦ παρεχεθέντος παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἡμερησίου, ὑπὲρ τέσσαρας μυριάδας. ὀκτὼ γὰρ ἐγγὺς μυριάδες ἐχορηγοῦντο πρότερον τοῦ σίτου, ἐκ τῆς ἀλεξανδρέως κομιζομένου πόλεως: *Multauit vrbem, auferens frumenti, in* DIES SINGVLOS *à patre eius adtributi, ſuper quattuor myriadas. Octo enim circiter myriades præbebantur* Lib. 11. cap. 2.

tur

tur frumenti, ex Alexandrinâ vrbe aduecti. Habes clarè
Octogin- tot millia (Modiorum an *Medimnorum*, non exprimit:
ta.
ſed ego *Modios* ceperim) *cottidiana*, eaq; è ſolâ Ægypto maximè: vt appareat omnino Ægyptum plus paullò tunc dediſſe: niſi ſi & alicunde illatio etiam facta. Con-
Lib III. cap. VI.
ſentit Sozomenus de ablato iſto *dimidio frumento*: ſed numeros non expreſſit: expreſſit Nicephorus in eâdem narratione, ſed cum lato errore, ſi tamen ſic ipſe. Nam
Lib. IX. cap. VII.
Græcum non vidi: Latina ita habent. *Octo enim myriades medimnorum frumenti quotannis à Conſtantino plebi datæ fuerant, cuius dimidiam partem Conſtantius diminuit.* Dicit *Medimnos*: & dubito, ac vereor vt nimis creſcat. Dicit *Quotannis*, & non dubito quin falsò hoc ſiue ipſe, ſiue interpres. In Socrate expreſsè eſt, ἡμερήσιον, *diurnum*: & res planè poſcit. Sed in eodem Socrate, nequem interpres item fallat, qui *quattuor myriades* (quod in Græco) reddidit, *quadragies centena millia medimnorum*: quàm ſupino calculo, & mente dormitante? AVD. Miror, & quomodo ad hæc talia, & ſplendida, non paullò plus intendunt? Sed tamen mihi altera etiam admiratio non excutitur Lipſi, in grandi hoc frumenti diurni numero: & pro tuâ correctione CLXXV. *millium* modiorum, ali in diem potuerint vel *ſexdecies centena millia* hominum, aut ſuprà. Atqui non tot, opinor, inter frumentantes. LIPS. Non tot adſcripti fortaſſe, ſed cogita Patresfamilias pleroſque fuiſſe, ac pro ſe & ſuis cepiſſe. Deniq; de numero frumenti ſatis iam dictũ videtur. An hoc quoq. moneo, poſteriore inſtituto Principum factum, vt non frumentum ipſum, ſed panis daretur? Qui in gradibus diſtribuebatur, atque ideò *Gradilis* dictus. Idem & *Fiſcalis*, opinor, in veteri Commen-

mentario Perſij: ad illud —*populi cribro decuſſa farina. Panem non delitioſius cribro diſcuſſum, ſed plebeium de populi annonâ, id eſt, Fiſcalem dicit.* Eos panes *bilibres* fuiſſe, ex Vopiſci Aureliano dicam. *Nam Aurelianus*, inquit, *eo tempore quo proficiſcebatur ad Orientem, bilibres coronas populo promiſit, ſi victor rediret. Et cùm aureas populus ſperaret, neque Aurelianus aut poſſet, aut vellet, coronas eum feciſſe de Panibus, qui* NVNC *Siliginei appellantur, & ſingulis quibuſque donaſſe. ita vt Siligineum ſuum* COTTIDIE *toto æuo ſuo vnuſquiſque reciperet, &* POSTERIS SVIS *dimitteret.* E quibus inſpectis planè affirmaueris, *Bilibres*, & in *Capita* ſic datos fuiſſe. AVD. O ingentem, vel immenſam potiùs, in immenſo illo populo largitionem! LIPS. Quid ſi accumulo, & obſonium etiam addo? *Nam idem Aurelianus* (Vopiſci item verba) *& porcinam carnem populo Romano diſtribuit, quæ* HODIEQVE *diuiditur.* Quando *hodieq;?* ad tempora vſq; Conſtantini. Simile in *Oleo* fuit, quod perpetuum populo dedit & inſtituit Imp Seuerus. *Vinum* etiam, vt nequid deeſſet, Aurelianus ſtatuerat, ſed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAP. XI.

Impenſæ in Ludos carptim oſtenſæ.

TRANSIMVS ad *Arbitraria* impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt. In *Ludos, Opera, Dona.* In *Ludos* ſingulatim ſi perſequar, aut exempla accumulem; ſeorſim Theatrum mihi ſtruendum ſit, & noui aliquot ſermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè ſic Lactantius: *Quid dicendum eſt* Lib. vi. Inſtit.

de iis, qui populari leuitate ducti, vel MAGNIS VRBIBVS *ſuffecturas opes, exhibendis* MVNERIBVS *impendunt?*

Serm.lxxx. Item Ambroſius: *Magiſtratus in theatris, mimis, & athletis, gladiatoribus, aliiſque huiuſmodi generibus hominum* TOTVM PATRIMONIVM *ſuum largitur & prodigit, vt vnius horæ fauorem vulgi acquirat.* Meritò damnant Patres damnoſam hanc inſaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipſos attenuat & delibat. Atque id diſcere cùm ex frequentiâ eo-

Sueton. rum potes, tum ex apparatu. Vnus Auguſtus *feciſſe ludos ſe dicit, ſuo nomine quater & vicies; pro aliis magiſtratibus, qui aut abeſſent, aut non ſufficerent, ter & vicies.* Ego vix arbitror, vllos ex iſtis Principalibus ludis minoris *quingenties*, aut & *millies ſeſtertio* ſtetiſſe: quod Apparatus & Pompa facilè perſuadebunt. Nam ecce in ipſo Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui ſæpe ſumptus? cùm ſemper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæreretur: & Nero (pro exemplo) *Theatrum totum, non Scænam eius tantùm, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne inſtrumentum ac choragium, aureum: itemq́ vela quæ ſupernè contrà ſolem obumbrabant, purpurea tota, & aureis ſtellis interſtincta. Ex quo & dies ille Aureus appellatus.* Dio Caſ-

Lib.xxxiij. cap.iii. ſius hoc in Nerone. & Plinius idipſum adſignificauit: *Nero Pompey theatrum operuit auro, in vnum diem, quò Teridati regi Armeniæ oſtenderet.* Quid Iulius Cæſar,

Plin.ibid. ante Neronem, & nondum Princeps? Is *primus in Ædilitate, munere patris funebri,* OMNI APPARATV *arenæ* ARGENTEO *vſus eſt: feraſq́ argenteis haſtis laceſſere, tum primùm viſum. Mox, quod etiam in* MVNICIPIIS *æmulantur, C. Antonius ludos ſcænâ argenteâ fecit.* Cæſar

igitur

igitur hoc *primus*: ſed non vltimus. & quod Plinius addidit, paſſim & in Coloniis ac Municipiis Argenteæ iam ſcænæ. Ideò non poſſum, vt rarioris operæ aut magnificentiæ admirari, quod Plinius, vt tale, ſcripſit eodem iſto loco: *Item L. Murana, & Caius Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuêre argenti pondo* CXXIIII. Tu hoc Plini notabile duxiſti? *centum vigintiquattuor* pondo argenti, quis ex equite, & pænè dixerim plebe, tunc non inſumpſerit? Lege, C ∞ IIII. id eſt, *centum millia quattuor*: nec idipſum pro *Caio* aliquo eſt magnum. Plura eiuſmodi ornamenta aut inſtructus erant, & quædam in libello noſtro Amphitheatrali diximus: & vis nunc vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lampridius) *fertur in Euripis vino plenis nauales Circenſes exhibuiſſe*. Tu cogita quantum vini profuſum, foſſis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, vt naues inter ſe concurrere, ac certare de velocitate poſſent. Quid iam dicam tot *Gladiatorum* millia, tot *Ferarum* ex toto orbe quæſitarum? tot equorum nobilium? in vitâ actiſque Principum aſſidua hæc legis. Addo huc *Miſſilia* & *Sparſiones* in populum, id eſt Teſſeras ligneas cum notis rerum, aut interdum res ipſas, magno certamine diripiendas. Quæ item velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illiciendum. Horûm pretia & ſumptus, ex Neronianis iſtis colligantur, apud Suetonium: *Sparſa & populo miſſilia omnium rerum per* OMNES DIES, *ſingula cottidie millia auium, cuiuſque generis multiplex penus, teſſeræ frumentariæ, veſtis, aurum, argentum, gemmæ, margaritæ, tabulæ pictæ, mancipia, iumenta, atq; etiam manſuetæ feræ: nouiſſimè* NAVES, INSVLÆ, AGRI. Notetur hæc iactatio, quanti ea, &

quan-

quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, margaretas, *Inſulas* & totos *Agros* dedit: *Inſulas* nempe vrbanas, & habitabiles domos. O res vix Suetonio fidiſſimo teſti credendas! Sed accedit & Dio ſimilia aſſerere: *Omnia*, inquit, *delicatiſſima quæ homines comedunt* (ad *Penum* Suetonij pertinet:) *omnia pretioſiſſima, equos, mancipia, eſſeda, aurum, argentum, variam veſtem, hæc dabat per ſymbola quædam & teſſeras. Globulos enim paruos inſcriptos, vt quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, & reipsà mox dabatur, quod quiſque eorum in teſſerâ haberet*. Neque Nero hæc ſolus: de more fiebat, etſi alius largius parciuſque præberet. Titus ſanè Veſpaſianus filius, item profuſiſſimè, in ludis quos per *centum dies*, dedicatione Amphitheatri ſui, fecit. Dio Caſſius de eo: παρέσχε δέ τινα καὶ ἐς ὠφέλειαν φέροντα αὐτοῖς. σφαιρεία γὰρ ξύλινα μικρὰ ἄνωθεν ἐς τὸ θέατρον ἐρρίπτει σύμβολον ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδωδίμου τινός, τὸ δὲ ἐσθῆτος, τὸ δὲ ἀργυρέων σκευῶν, ἄλλο χρυσοῦ, ἵππων, ὑποζυγίων βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ ἁρπάσαντάς τινας ἔδει πρὸς τοὺς δοτῆρας αὐτῶν ἀπενεγκεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ ἐπιγεγραμμένον: *Dedit & quædam, vtilitatem, non ſolùm voluptatem, ſpectantibus præbentia. Nam globulos ligneos quoſdam de loco ſuperiore in theatrum iaciebat, qui ſymbolum haberent, hic alicuius eſculenti, ille veſtis, alius argentei vaſi, alius aurei, equorum, iumentorum, mancipiorum; quæ oportebat eos, qui rapuiſſent, ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamque rem inſcriptam*. Credis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuiſſe, ſine impensâ *bis terq. millies* HS.? ego non opinor. & vbi ſumptus ludorum reliqui? Neque miror iam profectò Hadrianum, cùm in adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudiſſet per hos ludos,

dos, & in militem: atque is Ceionius ægro corpore, vitalis non videretur: ſæpe dixiſſe, *Perdidimus quater millies* HS. *quod populo & militibus dedimus.* Qui ſunt ipſi noſtri *decem milliones.* Sed dices, Principum virorum modò hæc fuiſſe. Erras. de Milone, hoc iam olim Cicero, *tria patrimonia in has res effudiſſe:* de Meſſallâ quodam Vopiſcus, cum ſtomacho iſta narrat: *Legat hunc* In Carino. *locum Junius Meſſalla, quem ego liberè culpare audeo. Jlle enim patrimonium ſuum ſcænicis dedit, heredibus abnegauit. matris tunicam dedit mimæ, lacernam patris mimo: & rectè, ſi auiæ pallio aurato atq; purpurato, pro ſyrmate tragœdus vteretur. Jam quid Lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati ſunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canuſini, Africanæ opes, in ſcæna non priùs viſæ. Et hæc quidem iccirco ego in litteras miſi, vt futuros editores pudor tangeret, ne patrimonia ſua, proſcriptis legitimis heredibus, mimis & balatronibus deputarent.* Et de Ludis hæc quoque ſufficiant in ſpecimen: de * *Operibus*, in proximum ſermonem differo *Lib. III. toto. & protollo.

CAPVT XII.

Dona Principum effuſa, & primò Julij Cæſaris.

DONA ſequuntur, magnitudine ſuâ & frequentiâ non iam inter ADMIRANDA, ſed STVPENDA. Siquis Midas fuiſſe fingatur, qui omnia tactu faciat aurea; defecerit inaurare, quantum iſti ſunt largiti. Per Principes aliquot lubet ire, & hóc oſtendere: ordiarque à capite ipſo *Cæſare Julio.* De illo vniuersè ita Suetonius: *Nullum* LARGITIONIS *aut officiorum genus in* QVEM-

QVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE *omiſit.* Vis magis partitè? Idem ſcriptor: *Militibus ſingula interdum* MANCIPIA *vel* PRÆDIA *viritim dedit.* Ecce. vbi vos Curij aut Fabricij, qui ipſi Imperatores vix *ſeptena iugera* habebatis? nunc miles aliquis capit ab iſto donatore *Prædia* tota. Hæc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterum Suetonius: *Parte magnâ Senatus gratuito, aut leui fœnore, obſtrictis, ex* RELIQVO *quoque ordinum genere vel inuitatos, vel ſponte ad ſe commeantes,* VBERRIMO CONGIARIO *proſequebatur.* Nec hic finis: extra vrbem quoque & Italiam ea largitas ſe diffudit. & *non minore ſtudio* (idem Suetonius) *Reges atque Prouincias per* ORBEM TERRARVM *illiciebat: aliis captiuorum* MILLIA *dono offerens; aliis quò vellent, & quoties vellent, Auxilia ſubmittens. ſuperq; Italiæ, Galliarumq; & Hiſpaniæ, Aſiæ quoque & Græciæ potentiſſimas* (ſiue placet, *potiſſimas*) *vrbes præcipuis* OPERIBVS *exornans.* Quid tibi iſte vir videtur? mihi, nil niſi nouus quidam Triptolemus; qui ſublimi vectus curru, ſemina non frugum, ſed liberalitatis ſuæ, per terrarum orbem ſpargit. Atque hæc, quò magis mirêre, priuatus Cæſar fecit, & ille paulloantè ære alieno oppreſſus. AVD. Affatim miror: & vnde Cæſari, nondum Cæſari, opum iſta vis? LIPS. Gallias noſtras vide: iſte fons, è quo hauſit. Diuites tunc herclè Prouincias, ſed quas fulmen iſtud afflauit & ambuſſit. Nam quomodo ſe in iis geſſerit, breuiter Suetonius: *In Galliâ, fana templaq; Deûm, donis referta, expilauit; vrbes diripuit, ſæpius ob prædam quàm ob delictum.* Denique è tot prœliis, acceſſit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. Sed lubétne ſingillatim inſpi-

cere

cere viri dona? Ecce, inſtante ciuili motu, in Galliâ cùm eſſet, *L. Paullum Conſulem deſignatum, mille quingentis talentis flexit, ne contrà ſe ſtaret: Curionem, qui ære alieno obrutus, maiore etiam ſummâ, vt pro ſe ſtaret.* Illa tot talenta reddunt, *nongenta millia* Philippicûm: id eſt pænè millionem, in virum vnum. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba ſcito:) & niſi fallor, ipſum æs alienum eius totum exſoluit. Nec fallor, & Dionem clarè Lib. xL. hoc ita memini ſcripſiſſe. Atqui æs illud fuit *ſexcenties* HS. quod Valerius Maximus prodidit: quî minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæſit, cùm de iſtâ re, *Curionem centies* HS. ſcribit *accepiſſe.* Ille verò *ſexcenties*: & ita hîc reſcribe. Ea faciunt *quindecies centena millia* Philippicûm, quid niſi plurium Senatorum cenſus? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem ſcriptæ exſtant: etſi fuerunt, quod in Suetonio audiſti: & in magnos illos ſemper magnæ. Sequuntur Milites, quibus vnicè ſe dedit: atque idipſum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cùm Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret; ipſe vt animos ſibi pigneraret, ſingulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuiſit; quod Plutarchus, aliique prodiderunt: id eſt, *vigintiquinque* Philippicos noſtros. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumque in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio creſcit. Sed quid in ipſo iam bello ciuili? priuatim haud dubiè multa; communiter hæc largitio fuit, Suetonio expreſſa. *Veteranis legionibus, prædæ nomine, in pedites ſingulos, ſuper bina ſeſtertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, vicena millia nummûm dedit.* Rectè ita locus habet, & in

optimis libris: quid opus argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis aliis: etſi & hæ, credo, aliquid habuerunt. Veteranæ autem illæ, *decem*. In *pedites ſingulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: ſicut nec Centuriones adiecit, quos notum ſcilicet erat duplum accepiſſe, de more. Etſi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam ſoliti accipere: ſed poſt Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuiſſe, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina ſeſtertia*. Ea ſunt, de quibus Hirtius: *Militibus ſingulis ducenos ſeſtertios, Centurionibus duo millia nummûm, prædæ nomine, condonanda pollicetur*. Nam *bina* HS. idem quòd *duceni* HS: ſiue Philippici *quinque*: at *duo millia nũmûm* (Suetonio omiſſa) *quinquaginta* iſtos reddunt. Super hæc igitur, dedit, inquit, *vicena millia nummûm*. Ea ſunt, ipſi Philippici *quingenti*: atque ij viritim, & in gregarios milites diuiſi, cùm duplum Centurionibus eſſet, Tribunis Præfectiſque alarum quadruplum. Proh fidem! (nam ſæpe exclamo, & cogor) quæ hæc, præter ſtipendia, & alia lucella aut raptus, largitio eſt? quanta in tam multos? Ne milites noſtri audite, & exempla hæc aut cupite aut ſperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? AVD. Vnde & tibi animus ſic iſta credẽdi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. LIPS. Nihil eſt. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox atteſtabuntur. Etſi in hac re ſatis Græci ſcriptores, qui cũ Tranquillo planiſſimè in ſummâ concordant. Nam Dio breuiter, ſed clarè, *militibus quinque millenas ſolidas*

Lib. VIII.

Drac-

Drachmas datas ſcribit. Appianus fuſiùs & diſtinctiſſimè: *Militibus à triumpho, ſuperans etiam ea quæ promiſerat, legionariis drachmas Atticas quinque mille, Ordinum ductoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterum duplum dedit.* Víſne aliquid apertius? & cur huic conſenſui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid ſeorſum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixiſſe. Sed quæ hæc *Promiſſa* ſunt, quæ Appianus ſignanter ſcribit *eum ſuperaſſe?* Opinor eſſe, quòd in pugnâ ad Pharſalum, *ſingulis millenas Drachmas* promiſerat: iterumque, vt volentes in Africam ſequerentur, *alteras millenas.* quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur exceſſit, niſi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promiſit. AVD. Audéſne in faſce dare has ſummas omnes, vt magis attendam? LIPS. Licet. Fuerunt legiones decem, ſed veteranæ, & ideò parum plenæ. Sunto igitur *triginta millia militum*: & ſingulis *quingenti* Philippici: faciunt, *quindecim noſtros milliones.* Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipſi Equites? Regum opes expenſas dices in donatione hac vnâ. Atqui an finis eſt? imò ſub ipſum idem tempus, largitionem ad Populum extendit: & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, *Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuiſit, ac centenos pro morâ.* AVD. Hìc mihi vocem opus tollere, nec comprimo. Viritim toti populo tantum frumenti, olei, pecuniæ? LIPS. Moderor, ne clama: toti populo frumentanti, nec vltra. Dio Caſſius ita reſtrinxit: τῷ ὄχλῳ τῷ σιτοδοτουμένῳ: id eſt, *Populo, qui frumentum acciperet.* Ergo tenuiorem populum intellegit: & ſemel nota, Suetonium hìc atq; aliâs

M 3 *populi*

populi voce (præter morem antiquum) plebeculã iſtam ieiunam, & hirudinem ærarij intellegere. Qui tamen ipſe numerus grandis, & ſub hoc tempus *trecenta viginti millia* erant, qui è publico paſcerentur: quod antè dixi. Totus ergo ille populus accepit *quadringentos* nummos viritim: id eſt, *Minam*, vt Appianus expreſſit. Sunt Philippici *decem*: ergo in ſummam, *tres milliones ducenta millia*. Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi Auditor, ad Ouidium eundum nobis eſt vt transformemur, & animos veteres, pro veteri æuo, capiamus. Noſtri homulli hodie, dicant mera mendacia me flare.

CAP. XII.

Auguſti Principis dona.

SED vnum etiam Iulium vidimus, quid tot Cæſares qui ſecuti? & vt aliis minimè, tamen in liberalitate conſecuti, aut prægreſſi. AVD. Difficile creditu eſt. nam hic homo mihi videtur de ſe, quod olim Liuius Druſus poſſe dicere: *Nihil ſe cuiquam ad largiendum, præter cælum & cœnum, reliquiſſe*. LIPS. Non ita eſt: opes iſtæ Vectigalium, & quas diximus, inexhauſtæ erant, & vt perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad *Auguſtum* veniamus, qui non diuturnitate ſolùm imperij, ſed vereor vt liberalitate patrem ſuperarit. Dona eius quædam ante imperium, alia in ipſo ſunt: & illa magis miranda. Primùm *militibus & Euocatis, quos contraxit metu Antonij, aditâ hæreditate Iulianâ, dedit ſingulis quingenas Drachmas*. Ita ipſe Appianus: interpres eius parum prouidè *ſeſtertios* vertit. Is numerus Euocatorum, ad *dena millia* fuit: ergo *quingenta* hîc Phi-

Philippæorum *millia*. Amplius, eodem pænè tempore, cùm legiones Quarta & Martia ad ſe trâſiſſent ab Antonio; dedit ſingulis *totidem illas Drachmas*: iterumque cùm in armis decurriſſent, & ſpeciem prœlij peritè aſſimilaſſent, *alteras totidem*: quæ certè fuerunt ad dictam facilè ſummam; & ſuprà, ſi Equites & Centuriones (quod nec antè feci) ſuo more computentur. Iam verò in ipſo primo Conſulatu, cum ſignis à Mutinâ motis vrbem intrauit; dedit qui ſe deduxerant, ſingulis *bis mille quingentas drachmas*; ſiue *ducentos quinquaginta* Philippæos: atque ex *octo legiones* fuerunt. Minimâ legionum frequentiâ, ſurgent *ſex milliones*, & Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit, aut ſpolia quæ cepit? adhuc nulla. Quò magis in ADMIRANDIS hæ donationes tres, à priuato Octauiano, & ſolâ ſpe futuræ magnitudinis, ſuſceptæ & perfectæ. Atque hîc notandum in vltimâ, tranſiſſe eam velut in legem, & ſolenne donatiuum hoc habitum, quoties legiones poſteà Principem in vrbem deduxiſſent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per ſeditionem dena millia popoſciſſe à Senatu, exemplo eorum, qui Auguſtum Octauianum Romam deduxerant, tantùmque acceperant.* O peritos hiſtoricos vel antiquarios, & in rem ſuam lecta aptantes! Sed quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. AVD. Quiáne obſcœna aut turpis? LIPS. Non, ſed quia immenſa, aut certè immodica, & vereor refragatorem. AVD. Non me: vt ij qui de cælo tacti ſunt, ſilent & ſtupent: ſic iam pænè ego. perge. LIPS. In Philippenſi igitur prœlio, vbi de Principatu actum vel Libertate, hic ipſe Octauianus cum Antonio promiſerunt viritim *quinque mille Drachmas*. AVD. Hoc

illud erat? at Cæſar iamantè totidem, & docuiſti. LIPS. Sed Cæſar *decem* legionibus tantùm: iſti *nouemdecim*, quæ in pugnâ erant, & aliis *quadraginta*, quæ in præſidiis aut Italiâ ſparſæ. Appianus quidem ita narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Aſiaticos) ſed addit: *attritas eas iam & minutas ad* XXVIII. *rediſſe, quæ (*inquit*) cum ſuis additamentis efficiunt virorum ſuprà centum ſeptuaginta millia: præter* EQVITES, *& item* ALIVM *militem.* Quis iſte *alius miles*? opinor Auxilia, quæ haud longè infrà legiones. Itaque qualis & quanta hæc ſumma conficiatur, ingenuè fateor, vix ego auſim promere: & ſcito eſſe ſuprà *centum quinquaginta milliones.* Vbi eſtis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias reppeριſtis? Huc ite, oſtendent & effundent eas Duumuiri iſti vnicâ largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipſo tenuit & cucurrit eumdem liberalitatis curſum. AVD. At hîc mihi votum & cogitatio. LIPS. Prome. AVD. Si eo ſæclo ego viuam, quid niſi miles ſim? ità omnes ad eos opes adfluunt & concurrunt. LIPS. Vera narras. & ſcito ab hoc militum tunc ſeminario, Senatorias & diuites pleraſque familias ortas. Hæc præmia in ciuili bello iis ſunt: cùm homines vt ad imperium veniant; imperium pænè ipſum donant. Quid donant? perdunt certè: & quomodo tot iſti pecuniarũ cumuli, ſine apertâ pernicie prouincialium ciuiumque, colligi potuêre? Sanè id factum eſt: ſed Pax poſteà, cùm copiæ ſuo cornu repoſuit omnia & reparauit. Sed Auguſtus, vt cœperam dicere, in Principatu quoque perliberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in quo aliquot donationes eius ordine exſculptæ.

LIBRI. ROMANI. VIRITIM. ..... CENOS. I.
NVMERAVI. EX. TESTAMENTO. PATRIS.
MEI.

ET. NOMINE. MEO ...... DRINGENOS. EX. II.
BELLORVM. MANVBIIS. CONSVL.
QVINTVM. DEDI.

ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. III.
DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS.
QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.

ITERVM. ÆRE. MERVI. ET. CONSVL. IV.
VNDECIMVM. DVODECIM. FRVMEN-
TATIONES. FRVMENTO. PRIVATIM.
COLVMEIO. EMENSVS. SVM.

ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVO- V.
DECIMVM. QVADRINGENOS. NVM-
MOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI.
QVALI. MEA. CONGIARIA. FRVMEN-
TI... NVM. NVMQVAM. MINVS. QVIN-
QVAGINTA. ET DVCENTA .... SIA.

DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. VI.
TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS.
PLEBIS. VRBANÆ. SEXAGENOS. DE-
NARIOS. VIRITIM. DEDI.

ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. VII.
CONSVL. QVINTVM. EX. MANVBIIS.
VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SIN-
GVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRI-
VMPHALE. CONGIARIVM. IN. CO-

LONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.

VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVÆ. TVM: FRVMENTVM. PVBLICVM. ACCE..... DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, ſiue audis lapidem, vtinam peritè ſatis aut fideliter deſcriptum! Inſigne monumentum antiquitatis eſt, & hiſtoriæ Auguſtææ. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera: percurram lucis, & alibi medicinæ, cauſsâ.

In primâ donatione eſt: LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id eſt, *Tribubus populi.* Res quidem eas tangit, & legauit Cæſar teſtamento viritim Romano populo, *trecenos ſeſtertios*, vt Suetonius ſcripſit; vt autem Dio, *centenos vicenos*, & adducit ipſum Auguſtum eius rei teſtem. Et ſcripſerat hoc Auguſtus fortaſſe in Commentariis rerum ſuarum: ſed & hîc ita in Breuiario iſto fuit. Explendum igitur, CENTENOS. VICENOS. Ii ſunt, *tres Philippici* in ſingulos: ſi in totum populum, immenſum eſt; ſi in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* viritim dati, item in populum: qui ſunt Philippici *decem.* Id factum in *quinto Conſulatu* eius, vt hîc ſcribitur: id eſt, ſtatim poſt Actiacam & Alexandrinam victoriam, ſub triumphum. Dio Caſſius ipſum notat, in hoc anno, & in ſummâ conſentit: ſed auget acceptores, & non *viros puberesq́ tantùm, ſed etiam pueros, in gratiam Marcelli, ſororis filij,* ſcribit *adiectos.* Hoc ſi fuit, vt fuit, quis non videt ſu-

prà,

prà duplum ferè donationem creſcere; & vt minimum fuiſſe ad *ſexcenta millia* capientium? Fiunt in pecuniâ impenſâ *ſex milliones*.

In III. Conſulatu decimo, ſcribit ſe item populo dediſſe, congiarium *bis quadringenos*. An ſimul, vt *octogenos* dederit? an magis ſignificat, bis ſe dediſſe? ſicut & paullo pòſt, *tertium quadringenos*. Quæ iterationes valdè ſunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid ſit illud ÆRE. MERVI. quæro. Vnum hoc aſſequor, in Vndecimo conſulatu datas *duodecim Frumentationes*: quas ita appellat, quæ ſingulis menſibus dari ſolebant. In caritate igitur annonæ, has extrà ordinem, & de ſuo, vt ſcribit, addidit. Nam legendum inibi PRIVATIM. COEMPTO. vt dudum monui, cùm Lapidem hunc vulgaui.

In V. Tribunicia poteſtas duodecima, incidit in annum vrbis DCCXLI. cùm peregrè & è Galliâ rediit. Tunc igitur plebi refouendæ & conciliandæ, diſtribuit ter vno anno *quadringenos*: id eſt, Philippicos *decem*. Verba aliquot in vitio, an ſic emendenda? QVA LI. MEO. CONGIARIO. FRVMENTI. MODIVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA. vt adſignificet, tantum frumenti ſe quoque dediſſe. An verius, FRVMENTANTIVM. NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA? vt dicat *numerum* (id valet NVM.) qui frumentum acciperent, & ex conſequenti congiarium, tantũ tunc fuiſſe. Sed poſteà alius numerus, dices: haud moueor, quia ſæpe id per recenſum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctiſſimus & acutiſſimus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTERTIA. & refe-

rebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo frequenter dedit, ſed diuerſæ ferè ſummæ: modò quadringenos, modò trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenoſq́ nummos*. Sed refellit hoc ipſe lapis ſtatim, qui dicit bis datos *ſexagenos denarios*: quos non niſi in *ducenos quadragenos* nummos reſoluas. Quomodo ergo *numquam minus* dederit, vt hîc ſculptum? Sed & Dio in anno DCCXLVII. adnotat datos *Denarios ſexaginta*.

In VI. ſunt *ſexageni denarij in trecenta viginti millia capita*: quę ad duos milliones,* paullo minùs, ſe attollit.

*Sunt octodecies centena M.

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio eſſe, ſed iis qui in colonias miſſi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Iſta de Auguſto ſufficiant: etſi liberalitates eius plures ex facili dederim, vt ipſe dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuiuſmodi iſta in Macrobio: *Omnibus qui ſecum pilâ luſiſſent, ſeſtertia centena dari Cæſar Auguſtus iuſſerat, ſoli Cælio quinquagena. Hic ille, Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo?* locus ſepidus: ſed donatio magna in ludicrâ iſtâ cauſsâ, ſingulis *bis mille quingenti* Philippici. Iterum totidem Græculo cuidam, pro carmine, & audaculo dicterio, factoque: ſed tu factum fortaſſe noſcere vis, aut potiùs recognoſcere. Græculus fuit, qui Cæſari carmen obtulerat; atque ille acceperat, & nihil vltrà. Græculo iterum paranti dare, præuênit, & carmẽ à ſe dedit; vt oſtẽderet talia & domi ſibi naſci. Hic Græculus legere, mirari, & tandẽ manu in pauperem bulgam demiſsâ nũmos, an denarios aliquot, Auguſto offerre, cum dicto: *Si plus haberem Cæſar. plus darẽ*. Exemplo oſtendit & commonefecit, quid ille deberet: nec fruſtrà. Nam ſtatim Auguſtus delectatus libero & acuto facto, *ſeſtertia centena* dari ei iuſſit.

CAP.

CAP. XIIII.

Aliorum Principum dona.

NON ſit modus,ſi omnia Auguſti tollam : omitto, & aliorum carptim aut ſaltuatim quędam tango. In *Tiberio* pauca ſunt, parcâ ille manu & reſtrictâ fuit: atque ita moriens in theſauris reliquit,**vicieſſepties millies* HS: *quod Caligula, non toto vertente anno abſumpſit*. Ita enim hoc Suetonius : ſed in Dione paullo aliter: & ait, *quoſdam dicere ter & vicies millies relictum*; *alios autē* ter & tricies*. Sanè pro meo ſenſu, poſteriori parti accedam ,qui ſatis iam imbibi Romanas opes. Nec in tempore abſumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio diſſentit à Suetonio,ſi ſic legas : οὐδὲ εἰς τὸ τρίτον ἔτους μέρος ἀπ' αὐτῶν περιέσωσεν : *nec vel in tertiam anni partem quidquam Caligula ex his ſeruauit*. Quod ſanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm vt ſit, εἰς τὸ τρίτον ἔτος, *in tertium annum*. Ille verò ſtatim exhauſtus & egens, atque ad rapinas ſe vertit. In *Claudio*, notatur prima liberalitas in auſpiciis imperij, cùm militibus *quinadena* HS. promiſit. Ea ſunt *trecenti ſeptuagintaquinque* Philippæi : ſi tamen Suetoniana illa ſcriptio(ex eo ſumpſi) eſt certa. Nam Ioſephus adauget, & *vicena* promiſſa ait, ſiue vt ipſe numerat,*quina millia drachmarum* : qui ſunt *quingenti* Philippæi. & addit, *omnibus vbique militibus idem promiſſum*. Quomodo hæc quidem donatio, ſuperet omnes iam dictas, & fortaſſe dicendas. *Nero* ſequitur : quid de eo dicam ? qui, vt Suetonius ait, *diuitiarum & pecuniæ non alium fructum putabat, quàm profuſionem*. Itaque nepotinos eius ſumptus fruſtrà colligam : in Suetonio atque aliis, patent : quædam addam

* Id eſt, ſexagintaſex milliones, & quinquaginta M. Phil.

* Sunt octoginta & vnus milliones

quæ magni & laudabilis animi ſunt viſa. *Militi Prætoriano* (in Dionis compendio) *ob cauſſam aliquam iuſſerat centies* HS. *numerari*: id eſt, *ducenta quinquaginta millia* Philippicûm. *Et cùm Agrippina mater, mirata improuidam fortaſſe liberalitatem, iuſſiſſet totam eam pecuniam, ipſo coràm, in menſâ exponi & expandi, vt ſic vel aſpectu pœnitentiam eliceret: ille magno animo, iuſſit alterum tantum addi, & Neſciebam*, inquit, *tam exiguum me dediſſe.* Egregia vox: quam cur tu rides? A V D. Non ipſam, ſed meam cupidinem: & ô ſiquis *hoc exiguum* mihi? L I P S. Auidus ô homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec vmbra manet. Hoc Nero in militem: ſed quid in regij ſanguinis Teridatem? *quod vix* ipſi Suetonio *credibile videatur, octingenta nummorum millia diurna in eum erogauit, abeuntíque ſuper* HS. *millies contulit.* Vt hoc & capias, & ponderes; ſcito Teridatem per *nouem menſes* continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuiſſe: & toto eo tempore immunem habitum ab omni ſumptu. Decreta igitur ei in diem *octingenta millia:* quæ ſunt *viginti millia* Philippæorum. Numera in menſem: quid ea niſi *ſexcenta millia*? In nouem menſes: *quinque milliones quadringenta millia.* Iam abeunti datum, *millies* HS. quaſi in viaticum: quod iterum efficit *duos milliones & dimidium.* An potiùs in Suetonio, *bis millies* ſcribendũ? augeatur altero tanto, & palàm Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc ſuadet. Atque iſta conſpicua & ſignata liberalitas Neronis eſt: quid minores aliæ & ſparſæ, ſed coaleſcentes in grandem ſummam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies* HS. *donationibus Nero effuderat*: & addit, Patres cenſuiſſe, vt repeterentur ab iis qui cepiſſent. Ea

ſunt

ſunt *quinquagintaquinque milliones*, niſi calculus me fallit: quod & alibi vereor, & ignoſcendum eſt in ſermonis hoc curſu & calore. Adiungo *Nymphidij*, poſt Neronem, promiſſum: non Principis, ſed pro Principe tamen factum. Ipſe vt *Vrbanum omnem militem & Prætorianum Galbæ adiungeret*, *promiſit iis* * *ſeptem mille & quingentas drachmas viritim; reliquis extrà vrbem*, * *mille ducentas quinquaginta*. In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis anteà in hoc genere nec fuit. Nam *priores illæ Drachmæ* in Vrbanos, faciunt nobis *ſeptingentos quinquaginta* Philippicos: alteræ in Legionarios, *centum vigintiquinque*. Quò hoc aſcendat in plura quàm *viginti millia* Vrbanorum: in amplius *ducentena* Exterorum? vt Claſſes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *pluſquam Neronem hunc renatum*, *nec potuiſſe eam pecuniæ molem exſtrui*, *niſi vt omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur*: præſertim poſt tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde ſunt largitiones in militem, vel in populum: ſed, niſi memoria imponit, infrà iam dictas. Ideò nec pono, vnam *Seueri* Imp. tantùm libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij ſui, & dedit populo qui frumentum ſolet accipere* (nota ſemper ferè de Populo frumentario) *itemq; Prætorianis decem aureos. Quâ in re ſe iactabat. reuera enim* NEMO *vnquam anteà tantum* SIMVL *dederat*, *effuſúmque hac donatione* * *bis millies* HS. Decem iſtos Aureos, ſcito Romanos fuiſſe: id eſt noſtros *viginti*, aut paullo ampliùs. Ita magna vis aſſurgit, & expreſſa eſt à Dione ſumma: ſed hæreo an ſatis ex vero additum, *numquam anteà tantum* datũ. Nam & Commodi Imperatoris ſuperfluens dona-

* Latinè eſſet, *Triginta ſeſtertia.*

* Latinè, *Quina ſeſtertia.*

* *Quinque milliones.*

dōnatio fuit, in Lampridio notata: *Congiarium dedit populo, ſingulis Denarios ſeptingentos vicenos quinos.* Qui ſunt Romani aurei *vigintinouem*: pænè triplum eius, quod Seuerus poſteà dedit. Nam quod vir doctus quidam hîc reſcribit *ſeptuagenosquinos*, valdè eſt pręter rem & Lampridij mentem. Sed ſcilicet Dionem ſcribere, *Simul nunquam* tantum datũ: id eſt, & Populo & Militibus. Alioqui & ſuperiores aliquot donationes militares, valdè excedunt. De Donis peregi, & ſimul de *Opibus publicis.*

CAP. XV.

De priuatorum aliquot opibus, & materia huius finis.

TRANSEO ad *Priuatas opes*, quæ & ipſæ magnæ fuerunt, & per multos ſparſæ. Quis neſcit Senatores aut Senatorios plurimos fuiſſe, & plures longè Equites Romanos? Atqui primis illis, cenſus ſub Auguſto fuit *Decies* HS: ſiue *vigintiquinque millia* Philippæorum. Iſtis, id eſt Equitibus, cenſus *Quadringentorum*, quæ faciunt *decem millia* Philippæorum. Hic cenſus, quem neceſſariò haberent: quàm multos, & pleroſque omnes, putas exceſſiſſe? Ac lubet pauliſper recenſere hos diuites: inter quos quem priùs, quàm Craſſum illum cognomento *Diuitem?* Cicero aliique de eo, atque etiam in eum Cicero iſta: *Multi audierunt ex te, cùm diceres, Neminem diuitem eſſe, niſi qui exercitum ſuis* FRVCTIBVS *alere poſſet. Ergo hoc propoſito, numquam eris diues, antequàm tibi ex tuis* POSSESSIONIBVS *tantum reficiatur, vt ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſſis.* Hæc vox Craſſi fuit, opinor, negantis ſe Diuitem, etſi vulgò ita audiret: quia nemo

In Paradox.

mo

mo ſic dicendus, niſi cui tales opes. In Plinio hoc paullo contractius: *M. Craſſus negabat locupletem eſſe, niſi qui* REDITV *annuo tueri* LEGIONEM *poſſet. In agris ſuis* HS. *bis millies poßedit, Quiritium poſt Sullam ditißimus*. Qui locus inſpectione, fortaſſe & correctione eget. Primùm de *Legione* vnâ ait: quod Cicero palàm de pluribus (imò & *ſex* nominat) & item Græci *de exercitu* tradunt. Itaque in Plinio quoque verius cenſeam, *Legiones*. Iam quod addit, *bis millies in agris poſſediſſe*: quid ergo in aliis? in ſeruis, in pecuniâ, in vaſis ac ſupellectile, denique in domibus, quantum habuit? Sanè alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione & proportione opum. Plutarchus ſcribit, ſolos *architectos & fabros eum in ſeruis habuiſſe, ad quingentos*, quorum operam elocabat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxiâ: quid deinde ſeruorum ad reliquos vſus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt ſolicitem & quatiam lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in ſolis agris ſic habuiſſe. Argumento ex Plutarcho, quod totus cenſus eius, *poſt Decumas Herculi datas, & epulum frumentúmque plebi, non fuerit niſi ſeptem millium & centum talentorum*. Atqui longè hoc ab illo *bis millies* abeſt in ſolis agris. Facit & ipſe Plinius, qui paullo pòſt ſubiicit, *Multos poſteà ſe cognouiſſe, ſeruitute liberatos, opulentiores*. Libertos autem intellegit, qui ad *ter millies*, aut circà, peruenerunt. Non inſiſto: dico, legendum mihi videri in Plinio, *niſi qui legiones tueri poſſet ex agris ſuis*. HS. *bis millies poſſedit*. Vt vniuerſæ opes eius fuerint *bis millies*, ſiue *quinque millionum*. Senecæ locus huc addatur: *M. Cato poßidebat ipſe quadragies* HS. *minus ſine dubio quàm Craſſus, plus quàm Cenſorius Cato. Maiore ſpatio,*

Lib. xxxiii. cap. x.

De vitâ beatâ, cap. xxi.

ſi comparetur, proauum vicerat, quàm à Craſſo vinceretur. Moneo legendum, *quadringenties* HS. quod certum eſt: deinde addo, ex hac comparatione elucere, quòd haud multo vltrà *bis millies* Craſſus potuerit habere. Alioqui nimium interuallum ſit inter Catonem Vticenſem, & ipſum: quod Seneca negat. AVD. At enim Lipſi, vis tu igitur Craſſum ad reditum ex agris tantum reſpexiſſe? LIPS. Videtur. nam & Cicero ſcripſit, *niſi tibi ex* POSSESSIONIBVS *tuis tantum reficiatur:* & antè, *niſi qui exercitum* FRVCTIBVS *ſuis alere poſſet.* Ea verò ad agros ſpectant: & ipſa Plinij vox, *Neminem* LOCVPLETEM *eſſe.* Etſi haud nego, multos Romanorum magna latifundia habuiſſe: ſed ſumma hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, ſucceſſor in Galliam Cæſari deſtinatus, agris ſanè abundare debuit, qui (in ipſo Cæſare)
1. Ciuil. Corfinij obſeſſus, ad animandos milites, *in concione agros ex* SVIS POSSESSIONIBVS *pollicetur, quaterna in ſingulos iugera, & pro ratâ Centurionibus Euocatisq́.* At enim triginta cohortes ibi militum, id eſt *duodecim* circiter *millia.* Ea ſint igitur *quadragintaocto millia* iugerum: quid iam in Centurionibus & Euocatis, quibus
Lib. xviij. *duplum* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex dominos ſemiſſem Africæ poſſediſſe ſub Nerone, quos ille interfecerit.* Hi verè locupletes: & quorum fundos nec milui oberrauerint, vt ait poëta. Sed redeo ad vniuersè Diuites, inter quos L. Cornelius Balbus meritò locandus.
Lib. xlviij. qui (vt Dio ſcripſit) *homines ſuæ ætatis Diuitiis & Magnitudine animi ſupergreſſus eſt, adeò vt moriens populo Romano viritim legauerit denarios vigintiquinque, ſiue Aureum Romanum vnum.* Quid putemus nunc heredes, & legatarios habuiſſe? Seneca etiam noſter, ille do-
ctrinæ

ctrinæ & ſapientiæ, id eſt internorum bonorum, ita diues, quàm rarâ ſorte, & externorum fuit? Eum *ter millies* HS. *poſſediſſe*, amicus illi Tacitus ſcripſit, & inimici cum multâ inuidiâ obiecerunt. AVD. Quídni Lipſi? & ille vir maximus, hoc vno titulo apud me minuit, quòd ſic in opibus abundet. Philoſophum hoc decuit? & quidem Romanum, qui facta ſibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miſerum Senecam, vt video. quare? quòd nō Virtus ſolùm ei, ſed Fortuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia rara hæc coniunctio, præſertim in modeſto & ſapiente; & *bonæ mentis*, vt ille inquit, *ſoror eſt paupertas*: homines indignantur, liuent, Senecam, equis, & quadrigis incurrunt. At meo iudicio, ô virum hoc ipſo magnum, quòd capere potuerit, quòd vti, quòd habere (vt vno verbo dicam) & non haberi! Quid, quod nec eas ſuſpexerit? inter media cenſuit, inter fluxa, & quæ ſi abirent, nihil auferrent, niſi ſemetipſas. Audi illum, ô Liuor, & ſile. *Pone me*, inquit, *in opulentiſſimâ domo, vbi aurum argentumq́; in promiſcuo vſu ſit. Non ſuſpiciam me ob iſta, quæ etiamſi apud me, tamen extrà me ſunt. In Sublicium rurſus pontem me transfer, & inter egentes abige: non ideò tamen me deſpiciam, quòd in illorum numero conſideam, qui manum ad ſtipem porrigunt. Quid ergo eſt? domum illam ſplendidam malo, quàm pontem.* Hæc vera philoſophia eſt: poſſe habere, poſſe carere; non cupere abſentes, capere & præſentes: iiſdem vti benè, & bonis ſubleuandis. Sed quid euagor? diues Seneca, & noſtro more *ſeptuagieſquinquies centena millia* poſſedit: plus meruit (audi & hoc Liuor:) *& multi nequaquam eius artibus pares plus habuerunt*, vt Nero ad eum dixit. Ecce *Cn. Lentulus Au-* Apud Tac. XIIII. An.

gur (ait ipſe Seneca) diuitiarum MAXIMVM EXEMPLVM, *antequam illum liberti pauperem facerent, quater millies* HS. *ſuum vidit. Propriè dixi(* inquit) *nihil enim amplius, quàm vidit*. Hic ſtupor igitur poſſedit ipſos *decem milliones*, Regum aut certè Regulorum opes. Sed indicat Seneca, libertos & plus habuiſſe. Ac ſanè de Pallan-
XIII. Ann. te Tacitus ſcribit, *ſeſtertij ter millies poſſeſſorem* fuiſſe: quod *quater millies*, me volente, Dionis Breuiarium in Nerone expreſſit. Et hoc ipſum de colliberto eius Ælio Narciſſo, idem Dio in Claudio narrauit. Sed aula hos beauit, inquies. Vis igitur & homines, non è Senatu vel
Lib. xxxiij. cap. x. aulâ? ecce è mediâ plebe vnum, è Plinio: *C. Aſinio Gallo, C. Marcio Cenſorino Coſſ.* (id fuit ſub Auguſto) *C. Cæcilius Claudius Iſidorus teſtamento ſuo edixit, Quamuis multa ciuili bello perdidiſſet, tamen relinquere ſeruorum quattuor millia centum ſedecim, iuga boum tria millia ſexcenta, reliqui pecoris ducenta quinquaginta millia, in nume-*
* *Decieſquinquies centena millia* Philipp. *rato* HS. **ſexcenties. Funerari ſe iuſſit* HS. *vndecim millibus*. Vide tu tot ſeruos, boues, pecudes, tantum numeratę pecuniæ: & miror agros non expreſſos, quos tamen ſuſpicor habuiſſe, & villas, & ędes. Sed vtut ſit, familiam illam ſolam ſeruorum vide: quis Principum habet? AVD. Valdè quidem iſti copioſi in ſeruis, quod & in Craſſo notaui. LIPS. Valdè. & Petronius ex more, ſi non ex vero, de Eumolpo ſuo facetiſſimâ narratiunculâ, ſcripſit: *Familiam quidem tam magnam per agros Numidiæ ſparſam habere, vt vel Carthaginem poſſet capere*. Certè aliquot millia eſſe debuerunt eorum, qui armis apti: ſicut & hiſtoricâ fide Vopiſcus de Proculo tradit, *eo tempore quo ſumpſit imperium, duo millia ſeruorum ſuorum armaſſe*. Quid Beliſarius ille ſub Iuſtiniano magnus

gus? *duodecim millia puerorum* (ita loquuntur) habuiſſe propria, Aimoinus, Regino, aliiq́ue teſtantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatè ſcribitur, quale eſt? *Quoſdam Romanorum ad* DECEM *aut* VIGINTI *millia ſeruorum habuiſſe, nec vt* QVÆSTVM *ex iis facerent, ſed vt aſſeclas aut ſubſequas eos modò haberent.* Hoc de ſeruis, mihi ipſi timidè tardeq́ue credendum, & tamen credendum. De aliis armentis, ſimile aliquid (etſi minus eſt) in Vopiſco item lego, de villâ Valeriani priuatâ. *in quâ quingenti ſerui, duo millia vaccarum, equæ mille, ouium decem millia, caprarum quindecim millia fuêre.* Quæ mea mens, cùm iſta cogito? vbi noſtræ paupertinæ villę, nec milleſimis horum inſtructæ? Et quàm pauca tamen talia aut ſcripta ſunt; aut ſi ſcripta, ad nos peruenerunt? Caſu factũ eſt, quòd Cæſar prodiderit (& mihi caſu incidit) T. Labienum Legatum ſuum in Galliis, *opidum Cingulum conſtituiſſe in Piceno, & ſuâ pecuniâ exædificaſſe.* Vide opes & animum Principis, qui eas in tota opida ſtruenda conuertit: quod & medici quidam apud Plinium fecêre. Sed vnum etiam exemplum, & deſino. Capitolinus de Gordiano, adhuc priuato: *Ditiſſimus ac potentiſſimus, in prouinciis tantum terrarũ habens, quantum nemo priuatus. Quæſturam magnificentiſſimè geſſit. Ædilitatis ſuæ tempore, duodecim populo Romano munera, id eſt per ſingulos menſes ſingula* DE SVO *exhibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet, numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnâ die centum exhibuit, vrſos vnâ die mille:* & plura deinde animalium nominatim: *quæ omnia* POPVLO RAPIENDA *conceſſit.* Amplius de eo, auctore Cordo: *In* OMNIBVS *ciuitatibus Campaniæ, Etruriæ, Vmbriæ,*

Lib. vi.

1. Ciuil.

bria, Flaminia, Piceni, DE PROPRIO *illum per* QVATRIDVVM *ludos ſcænicos & Iuuenalia edidiſſe*. Qui benè hæc tollit ſingula & penſitat, quique ſcit quid ſit ludos olim edere: neſcio quàm trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æſtimanda. Diducere mihi non placet, placet abiungere: & *Opes Romanas* publicè priuatimque ſatis videor oſtendiſſe. Tu abi, cæna, dormi.

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA

LIBER III.

CAPVT I.

Ad Opera Romana tranſitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum.

AVD. Malè mihi hac nocte fuit. LIPS. Quid ita? AVD. Quia herè nimium benè. Suaues illi ſermones animo inhæſerunt, & per cerebri huius ſpatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi ſomnum. LIPS. Aliter ego dixeram: & meminiſtin, vltimi mei, *Dormi*? Atqui cautio erit ne ſic in poſterum: mittemus potiùs, aut ſuſpendemus, hos ſermones. AVD. Quin tu verbum hoc ſuſpende: nam meruit. Itáne ſermones hos tollas, in quibus vnica mihi ſpes ſolatij? nam ne neſcias, vt ij qui à ſcorpiis ſunt icti, ab iiſdem remedium habent: ſic ego nunc affectus. Ad te propero, qui pupugiſti. LIPS. Ad me? non ego

Scor-

Scorpius, ſed Aſpis: aurem claudo ad has cantilenas. AVD. Benè eſt, pungat me & hæc aſpis, vt dormiam: & ſuaui veneno infundat ſomnum. LIPS. Age, age, medebor: ſed non, vt cenſes, ſuauiter mi homo: ego verò vt faſtidientes quoſdam ægros medici, ad exercitia & OPERA te ducam. Ecce enim ea ordine ſequuntur. Duplicia autem Romana iſtæc Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ ſubitò & in breue tempus aliquod excitabantur, è terrâ aut ligno plerumque: iſta, quæ in longum, & manſura, è latere, lapide, & materie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterùm video, *In militia*, & *Extra eam*: atq; vtraque mereri iuſtam admirationem. Nam ſiue militiam videas; quis *Foſſas, Vallos, Aggeres*, & talia terrea; iterumque materialia, *Turres, Teſtudines, Muſculos, Vineas*, legit, tam multa, tam crebra; & aut induſtriam, aut vires hæc patrantium, non æſtimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut ſplendorem ſtructa; quomodo idem affectus non inſinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, *aliâs mihi explicata: pauca ex ciuilibus tangam. Quo in genere ludicra præcipuè fuêre: vt *Theatra, Amphitheatra, Circi*, & magnæ eiuſmodi moles, ſtructæ ſæpe in paucos dies, & pænè vt deiicerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimiâ admiratione. *M. Scaurus*, inquit, *fecit in Ædilitate ſuâ opus omnium* MAXIMVM, QVÆ VMQVAM FVERE HVMANA MANV FACTA, *non temporariâ morâ, verumetiam æternitatis deſtinatione. Theatrum hoc fuit. Scæna ei triplex, in altitudinem* CCCLX. *columnarum. Ima pars ſcenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam poſteà genere luxu-*

*In ipsâ Militiâ, & Mechanicis.

luxuriæ. Summæ tabulis inauratis columnæ, vt diximus; imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cauea ipſa cepit hominum LXXX. *millia, cum Pompeiani theatri, toties multiplicatâ vrbe, tantóque maiore populo, ſufficiat largè* XL. *millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ veſte, tabulis pictis, ceteróque choragio fuit, vt in Tuſculanam villam reportatis quæ ſuperfuerant cottidiani vſus deliciis, incensâ villâ ab iratis ſeruis, concremaretur ad* HS. *millies.* Quid eſt? friges, nec excitaris? AVD. Nihil. ipſe Plinius me tepefecit, cùm ſcripſit, *non temporariâ morâ, ſed æternitatis deſtinatione factum.* Me tepefecit, te refellit, qui inter *Temporaria* hoc refers. LIPS. Téne tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, iſtud Temporarium eminuiſſe etiam inter firma illa, & quæ æternitatis ſpe facta. Non aliud ſanè dixit: & ecce alibi eius verba. *In M. Scauri ædilitate, tria millia ſignorum in ſcenâ tantùm fuêre, temporario theatro.* Audin, temporario? Iterumque alibi: *Trecentas ſexaginta columnas M. Scauri ædilitate ad ſcenam theatri temporarij & vix vno menſe futuri in vſu, viderunt portari ſilentio legum.* Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eoſdem adſpexit, cùm hîc ſcripſit: *vt diximus:* & *vt indicauimus:* nempe his ipſis locis. Sed quod hîc etiam eſt: *Ima pars ſcenæ è marmore.*) explicat idem ſuprà, in cap. VI. *Marmoreos parietes habuit ſcena M. Scauri, non facilè dixerim ſectos, an ſolidis glebis politos, ſicuti eſt hodie Iouis Tonantis ædes in Capitolio. nondum enim ſecti marmoris veſtigium erat in Italiâ.* Vltimis item verbis, *concremaretur ad* HS. *millies:*) è manuſcriptis aliquis mallet, *ad bis millies:* nec nimium ſit

Lib. xxxiiij cap. VII.

Lib. xxxv. cap. II.

ſit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otioſè, ſi voles, inſpice & adſtupeſce: ego alterū exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam ſubnectit. *Aufert animum, & à deſtinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigæ mentis, aliámque connecti inſaniam è ligno. C. Curio, qui bello ciuili in Cæſarianis partibus obiit, funebri patris munere, cùm opibus apparatúque non poſſet ſuperare Scaurum (vnde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proſcriptionum ſectrix?) cùm iam ne ipſe quidem Scaurus ſibi comparari poſſet, quando hoc certè incendij illius præmium habuit, cõuectis ex orbe terrarum rebus, vt nemo poſteà par eſſet inſaniæ illi. Ingenio ergo vtendum fuit: operæ pretium eſt ſcire quid inuenerit, & gaudere moribus noſtris, ac noſtro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxtà fecit ampliſſima è ligno, cardinũ ſingulorum verſatili ſuſpenſa libramento: in quibus vtriſque antemeridiano ludorum ſpectaculo edito, inter ſeſe auerſis, ne inuicem obſtreperent ſcenæ; & repentè circumactis, vt contrà ſtarent; poſtremo iam die, diſcedentibus tabulis, & cornibus inter ſe coëuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum ſpectacula edebat, ipſum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quiſque in hoc primùm? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? auſum aliquem hoc excogitare, an ſuſcipere? parêre, an iubere? Super omnia erit populi furor, ſedere auſi tam infidâ ſtabilíque ſede. Quæ vilitas animarum iſta? aut quæ querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuerſus, velut duobus nauigiis impoſitus, binis cardinibus ſuſtinetur, & ſeipſum depugnantem ſpectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis.* Diſertè iſta Plinius, & culpans ſimul

ac laudans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo ſenſu hîc fateor:) & qui quantique illi *cardines ſinguli*, qui tota theatra ſuſtinerent, verterent, iungerent, diſiungerentque? De me, parum eſt: ſed coëant ipſi artifices noſtri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, ſed exputanda. Plura huius generis paſſim: ſed in circunfusâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, vt poſſum. AVD. Hîc non adhibes, quod cum pace tua dicam. LIPS. Quid iam? AVD. Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque aſcendere, &, vt ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum*. At tu culmina operum dixiſti, & minora hauddubiè dabis. LIPS. Minora? aliter dices, cùm illa *Perpetua* & firma audies: quid ſi & nunc aliter in his Temporariis? Caij Caligulę pons neſcio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, ſed & inſanâ illâ ambitione ſiue periculi, ſiuè nouitatis. Struxit eum in ipſo mari, nauibus impoſitum, magnitudine *trium milliarium & quadrantis*: id eſt, toto illo ſpatio, quantum eſt à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibuſque inceſſit, ſpectante toto populo: in eodem epulatus, noctē etiam peruigilem egit, inter laſciuias & ludos. Addo autem *in paucis diebus* (nam & ſic narrant) pontem hunc totum ſtructum: vnde tam ſubitò nauibus, armamentis, trabibus, omnia aliâ materiâ conuectâ? Immenſum opus perpendenti, ſed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine ſtructum, niſi vt deſtrueretur? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non ſuis ſolùm, ſed alienis opibus proteruè abuſus. cùm, vt Dio ſcribit, *adigeret homines Senatorij ordinis*, QVOTIES

Româ

Româ egrederetur, DOMOS *&* PRÆTORIA *varia ſtruere, item* DIVERSORIA *ſplendida: et ſi in pleriſque non ſolùm non acturus haeſurúſve erat, ſed nec ea viſurus. Amplius, vbicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogebantur* AMPHITHEATRA *&* CIRCOS *ſtruere, nec in ſumtum quicquam ab eo capientes: & ea ipſa mox deruenda.* Quis cùm hæc legit, ſiue audit, non admiratur opes & ſplendorem Senatorum, qui patrare hæc poterant? non item deteſtatur illius inſaniam, qui iubebat? Olim in populi totius voluptates, Theatra & Circi ſtructi: nunc in vnius imaginarium vſum. Nam nec vidit hæc omnia ſæpe, vt Dio dixit.

CAP. II.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De ſitu eius, & in primis de magnitudine indagatum.

SED à damnoſis iſtis & *Temporariis* ad ſtabilia & vtilia veniamus, & quæ *Perpetua* dixi. In hoc genere multa ſunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe ſolùm aut ipsâ Italiâ, ſed per terrarum orbem ſparſa. Licet dicere. diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum; ad quidquid infectum, faciendum; & loca hominesque, elegantiâ aut artibus, paſſim exornandos. Quot *Opida* noua ſtructa? vetera ampliata, aut reparata? in iis *Templa, Baſilicæ, Fora, Porticus, Aquaductus, Viæ, Theatra, Circi*: & plura, quæ aut vſum haberent, aut amœnitatem. Quid iam *Priuatæ* ſtructuræ, vt *Domus* aut *Villæ*? omnia ſplendida, ab ingenio ſimul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. AVD. Quid tibi eſt? LIPS. Sine. AVD. Non pergis? LIPS. Ma-

ne inquam. AVD. In capite viæ ſiſtimus? LIPS. In capite. immenſa & vaga ſe aperit, nec ſatis ſcio quî limitem eam aut ſtringã. Poëtæ animi cauſsâ ſolent dicere,

Vnde tamen cœpti iam ſurgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar deſinamque. Nam ſi vel ſingularia tantùm oſtẽdenda ſunt; per omnes prouincias, vrbes, agros eundũ eſt: vbique enim tale fuit. Infinita, inquam, iſta ſunt, & cum poëta principe,

* -- ὅσα τε φύλλα καὶ ἄνθεα γίγνεται ὥρῃ,
Ηὔγε μυάων ἀδινάων ἔθνεα πολλὰ.

**-quot folia aut flores in vere vireſcunt, Aut quot muſcarũ denſarum examina multa.*

Sed cogitanti hoc ſedet, ſolam *Romam* tibi oſtendere, omnium operum opus, vt ſic appellem: & in quâ ſolâ fuit, quidquid vbique fuit. Ipſam ſi in parte noſti (totam ne ſperes:) etiam illa prouincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & coloniæ Capitolia ſua, Fora, Baſilicas, Theatra, & talia, habebant ad vrbis dominæ & parentis ſuæ ritum. Roma igitur faue, & te oſtende: & pauliſper è ruinis tuis, ſi fas eſt, veterem vultum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potiùs pro me Camillus ille apud Liuium, qui te bis condidit, & dum Gallis eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmauit. Nam abſque eo abibant, & Veij iam Roma erant. Ille igitur: *Non ſine cauſsâ Dij hominéſque hunc Vrbi condendæ locum elegerunt. ſaluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi conuentus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expoſitum nimiâ propinquitate ad pericula claſſium externarum; regionum Italiæ medium.* Videamus, Auditor, pauliſper horum ſingula: & iuuabit me recitatio, & quaſi in Româ iterum ſi ter. AVD. Bonâ veniâ, quot iam anni ex quo luſtraſti? LIPS. Ipſi vigin-

vigintiſeptem, cùm diſceſſi: ſed animum non auelli, & antiquitas amabilis, ſed & religio venerabilis ſæpe eò vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.*) Hodie vix ita ſunt: ſed cauſſa, ſolitudo & deſertio; tum & auræ è vicinis paludibus vel æſtuariis, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui vrbem ſecat: *latus circà eam*, vt Dionyſius monuit, *quattuor iugera*, (ſiue pedes CCCC:) *profundus ſic, vt maximas naues ſuſcipiat, & portet.* Addit & *Mare vicinum.*) nam diſtat XVI. *millibus paſſuum*, vt Plinius & Antoninus metiuntur; ſiue, quod idem eſt, *centum viginti ſtadiis*, vt Dionyſius. Non ergo Strabonem audies, qui *centũ nonaginta* ea computat: ſed numerorum & librarij ſui errore. In Appiano an error talis, qui non niſi *centum* ſtadia computat? Nam verba Cenſorini Conſulis ſunt, ſuadentis ſiue iubentis Carthaginienſes, dirutâ vrbe ſuâ, à mari abire: *A mari iubemus non niſi* LXXX. *ſtadia vos recedere, cùm nos ipſi ab eo diſtemus ſtadiis centum.* Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum cenſeam: ſed aſpectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extrà prima mœnia (mox dicam) in orbem ſe diffundebat. Ab eâ ille computat: etſi fortaſſe parùm adhuc verè aut decorè in Cenſorini perſonâ. Sed æuum ſuum, vt fit, aſpexit. Claudit Camillus, *Italiæ medium eſſe.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem ſi ſpectas, finem tenet. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Romam* fecit: nec hoc nobis perſuadebit, Lib. VI. cap. I. niſi ſui fortaſſe & Romani mundi. Hæc Camillus: ſed Rutilius Gallicanus, cuius Itinerarium exſtat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitiſſimo loco* ſita, nec Alpibus ſolùm

ab omni vi ſubitâ, ſed Apennino defenſa.

Si factum certâ mundum ratione fatemur,
Conſiliúmque Dei machina tanta fuit,
Excubiis Latiis prætexuit Apenninum,
Clauſtráque montanis vix adeunda viis.
Inuidiam timuit Natura, parúmque putauit
Arctoïs Alpes oppoſuiſſe minis.
Sicut vallauit multis vitalia membra,
Nec ſemel incluſit quæ pretioſa tulit:
Iam tum multiplici meruit munimine cingi,
Sollicitóſque habuit Roma futura Deos.

Iſta Rutilius pulchrè: ſed nos à Situ *Formam* videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadratam*, & qualis ſub Romulo fuit: perfectam & plenam conſideraſſe ſit ſatis. quæ rotunda propemodum fuit (etſi haud iuſtè tamen) & ſeptem ſuos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem vtinam firmiter metiri tibi poſſim! ah, ah. AVD. Quid ſuſpiras? etiam iterum? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies ſum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmiùs fortaſſe certiusque definirem. Sed vel ſic conabor. AVD. Ego in ſuſpirio tuo rideo. Nam cur voues, quod potes, imò quò impelleris, aut inuitaris? nónne Itali, & ipſa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: ſed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occultò decreto, hic apertâ benignitate. Ad ſummam, video Belgæ mihi in Belgis moriendum: etſi de reuiſendâ eâ obiter non deſpero. Sed de noſtro ambitu. ſcribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam incluſos.

vrbi,

vrbi, duos addidiſſe *Viminalem & Eſquilinum*, & talem tantamque deinceps fuiſſe Romam. Dionyſius in eâ re apertè: *Vlterius verò* NEQVE NVNC *proceſſit vrbis ambitus, fato aut numine, vt aiunt, non permittente.* Lib.IIII. Neque nunc, inquit: quando? Auguſti æuo, quo ipſe ſcripſit. Sed ille ipſe ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum ſubiicit: *Quòd ſi quis metiri ambitum eius voluerit, conferat cum Athenarum vrbe, nec multo maior apparebit.* Quod idem & alibi iterauit. Lib.VIII. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, ſed ſuos ſanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius ambitu quæramus. Lego quidem in Dione Chryſoſtomo, *Circuitum* Orat. de tyrannide. *Athenarum, cum Pyraeo & Longis muris, fuiſſe ducentorum circiter ſtadiorum:* quæ nobis ſint *vigintiquinque milliaria.* Sed an Roma igitur tanta? non opinor, nec auſim dicere: & cauſſa eſt, quòd Dionyſius diſertè *Athenarum aſtu* ſiue vrbem dixit, nec *Pyræeum*, opinor, aut *Longos muros* incluſit. Itaque iterum hæremus. AVD. Vis ego te transferam? LIPS. Gratia erit. AVD. Nam hodie ipſa res docet, & muri illi antiqui ambitum habent XIIII. aut XV. milliarium, vt notant. Quid ergo ambigis? LIPS. Hos iſtos, veteres non fuiſſe. Multa ſunt, quæ arguunt: ſed ipſa maximè forma ſic enormis, & alibi ſinuans introrſus, alibi procurrens extrorſus: prorſus, vt non à priſcâ illâ accuratione & elegantiâ, ſed à nouitiâ aliquâ neceſſitate impoſitum & ſubitum opus videatur. Neque ambigendum eſt, vt mox dicam. Sed de veteri igitur ambitu, videamus ecquid Plinius iuuabit, qui ex profeſſo deſcribit: MOENIA *eius collegêre* AMBITV, *Imperatoribus Cenſoribusq. Veſpaſianis, paſſuum* XIII. *millia ducenta. Complexa montes ſeptem, ipſa*

dini-

diuiditur in Regiones XIIII. *compita earum* CCLXV. *Eiuſdem ſpacij menſurâ currente à Milliario, in capite fori Romani ſtatuto, ad ſingulas portas, efficit paſſuum per directum* XXX. *millia*, DCC. LXV. *Ad extrema verò tectorum cum caſtris Prætoriis, ab eodem Milliario, per vicos omnium viarum, menſura colligit paullo ampliùs* LXX. *millia paſſuum*. Rem totam hîc habeas, ſi verba hæc aut tenebras ſuas, aut & vitia, non haberent. Inſpiciamus. *Mœnia ambitu colligere* facit *paſſuum* XIII. *millia*. Sanè hoc ſit pro hodiernæ Romæ modo, ſi modò lectio firma: quã & Priſci libri ſolicitant, XXX. *millia* ſcribentes; & Leander, atq. alij ſuperioris ætatis, qui XX. *millia* legerunt, & defenderunt. Pergit, *Eiuſdem ſpatij menſurâ currente à Milliario.*) Intellego idem ſpatium, totum illum ambitum, & eo incluſum. Hoc, inquit, ſpatium ſi metiris: vnde? à *Milliario*: & intellegit * *Columnam* illam *Auream* in foro Romano ſtatutam, *in quam Italiæ omnes viæ finiunt*, vt ait Plutarchus. Auguſti hoc inſtitutum fuit, qui & poſuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere menſuras. Pro hoc igitur more Plinius metitur, non à portâ ad portam (vt video quoſdam ſuſpicari) ſed palàm à Miliario, quod quaſi in vrbe mediâ, ad ſingulas portas. Sed numeri eius manifeſtò falſi ſunt. Si XXX. millia ad quamque portam: ergo in totâ diametro LX. ſunt: ergo in ambitu, CXXC. quo quid abſurdius? Et ſimile erit, etſi minus, ſi à portâ ad portam XXX. ſint, vti volũt. nam tunc certè triplicatâ diametro, vt ſolet, exſurgent milliaria in ambitu *nonaginta*: an ipſis fatendum, aut nobis credendum? Iam in vltimâ menſione, *ad extrema tectorum*, inquit, *ab eodem Milliario*, LXX. *millia paſſuum*. Id quoque quî poteſt? creſcent ſuprà modum hæc in ambitu,

* De quâ Dio, Tacitus, & [illegible]

bitu,

bitu, nec video excuſanda. Vt mihi nunc videtur (meliora auidè ſemper audiam, capiam, vel potiùs arripiã:) ſed vt mihi nunc, Plinij numeri iſti corrupti ſunt, & ſic reformandi. *Mœnia collegêre ambitu paſſuum* XXIII. *millia.* Hoc primum pono, tantam fuiſſe Romam: aut ſi placet, XXII. parum in vno alteroque milliari eſt. Vnde doceo? ex Olympiodori quibuſdam Excerptis Græcis: in quibus ad verbum eſt, *Romanæ vrbis murus menſuratus ab Ammone geometrâ, quo tempore Gothi primam inuaſionem fecêre, habebat ſpatium vnius & viginti milliarium.* Iſte vno milliario minus, quod alius addit: & Martinus Polonus, qui Chronicon ſcripſit: *In circuitu,* inquit, *Romæ ſunt milliaria vigintiduo, præter Tranſtiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadragintaduo milliaria.* Vnde hæc habes Martine? ex aliquo veterum: nam pro tuo æuo, vtrumque hoc planè eſt falſum. At pro veterum, & verbis Plinij, planiſſimè verum. Pro verbis, dico, Plinij corrigendis, & porrò videamus. Nam altera menſura erat, à *Milliario ad portas* XXX. *millia.* Ego dico ſcribenda ∞ ∞ ∞: id eſt, *tria millia.* Et quis neſcit ex ignorantiâ harum notarum ſæpe, cùm in Plinio, tum Liuio, & alibi, peccatum? Nam putarunt *Denarias* notas eſſe: & inde nata illa *millia* XXX. Atqui aliter eſt; & ſic ſi emendas, quanta proportio & conſenſus? Roma habet in ambitu XXIII. milliaria: à milliario ad portam, *tria milliaria & paſſus ſeptingentos ſexagintaquinque*: ergo in plenâ diametro, *ſeptem millia quingentos triginta*: hanc triplica, nónne XXII. *& ſemis* in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut inſuper habuit de dimidio, & rotũdè XXII. aut XXIII. dixit. Simile in menſurâ vltimâ, quæ *ad extrema tectorũ colligit* LXX.

 millia.

millia. Tu verò fac *ſeptem millia*: & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliario primùm ad ipſos muros portaſque: deinde ab eodem, ad extrema tecta. Quare hoc? liquet enim Romam quaſi duplicem fuiſſe: & clauſam muris; & alteram non clauſam, quæ tamen in orbe circumiecta eſſet, & continentibus ædificiis inſtructa. Vtramque igitur dimenſus, dicit hanc vltimam in ſemidiametro *ſeptem milliaria* habere: duplica, ſunt *quattuordecim*: triplica, erit ambitus iuſtiſſimè, *quadragintaduorum*. Et nónne hoc ipſum eſt igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopiſco. Is de Aureliano Principe: *Muros vrbis Romæ ſic ampliauit, vt quinquaginta propè milia murorum eius ambitus teneant*. Quod tamen Zoſimus Probo Imperatori perfectum opus adſcribit. Si igitur tunc *quinquaginta propemodum* (nam id notat:) ergo iam antè facilè ambitus ille ędium extremarum, *quadragintaduorum*: quia muri noui longius etiam paullo ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, niſi quòd opponi nobis poſſunt (nihil enim diſſimulabo, & ipſe ſubiiciam) duo. Prius, quòd *Milliariū* non videtur iuſtè fuiſſe in vrbe mediâ, atque ita menſuratio fallet. Nam fuit in *capite*, vt Plinius ait, *fori Romani*: atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ vrbi ſpatium videtur, & maximè quòd ibi *Campus Martius*, omnium conſenſu, extra vrbem. Reſpondeo. vt nunc quidem Roma eſt, non planè medium illìc eſſe fortaſſe (metiar, ſi illìc ſim: nunc tabulis credo:) ſed olim videtur fuiſſe. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipſo Romano, nec longè à *Milliario*, *Vmbilicum vrbis* ponunt. Sed eſto tamen non exactè in medio: quid refert? non ſic γεομετρι-

κῶς

κύκλος omnia,& ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomœrium habitũ,& intra mœnia tamen fuiſſe. Nónne idem in *Auentino*? qui vſque ad Claudij tempora,in pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore vrbi incluſus. Et campus quidem Martius etſi olim non erat,tamen Iulius Cæſar(quod Cicero ad Atticum ſcribit)deſtinabat eum includere: quî ſcio an non Auguſtus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an deniq; non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutaſſe & innouaſſe. Et ab eo ſanè facies & forma eſt,quam Plinius deſcripſit. Alterum, quod obiici poteſt. Olympiodorum non niſi *viginti & vnum* milliaria attribuere ſub Honorio, cùm Roma capta fuit: vbi ergo illa *quadragintaduo* noſtra,vel Aureliani *quinquaginta*? Reſpondeo,fuiſſe, & deſiiſſe. Nam ecce cùm Conſtantinus ſedem imperij tranſtulit, & vnà ſecum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientem abſtraxit, deniq; ſeipſum & Aulam; nónne probabile eſt, Romam iterum valdè minuiſſe? idque in extremis & longinquis maximè, vt ſolet; atque ita reditum, collapſis aut diſiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui,& alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu eſt, ex ipſo Victore & Rufo, qui *Regiones vrbis* ſingillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædã,vt illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu* XXXIII. *millia*. CCCC. LXXXVIII. *pedes*: nónne ea reddunt *ſex milliaria* amplius *& ſemiſſem*? Quid in reliquis illis XIII? in quibus vna item aliqua XXX. *millia pedum* habet, aliæ ferè XVI. XV. XII: & minima omnium XI. Profectò ex his iunctis ingens ambitus exſurgit, & (computa ſi lubet)

propemodum ille noſter. Sed tertiò aliquis dixerit, quod tu anteà, muros hodiernos contra nos eſſe. Sunto. tu veteres eos potes credere? & ita neſcis toties dirutam, incenſam, vaſtatam: iterumque inſtauratam & refectam eſſe? Noli arbitrari quòd in iiſdem veſtigiis. nam quâ ſpe eiuſdem frequentiæ, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, pòſt Beliſarius, Narſes, denique & Pontifices Romani. è quibus *Hadrianus Primus* (vt Blondus tradit) *muros eos, qui nunc exſtant, centenis aureorum millibus è Thuſciâ contractis, exſtruxit.* Sed hæc apud alios leges: ego ſententiam meam ſine fuco liberè, & item ſine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hîc autem ſiſtit me & percutit miſerans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & ſpecioſa ſuper omnes vſquam aut vnquam vrbes, non ſolùm non video, ſed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris? imò & vbi fueris: & quî ſcio, an non & aliquando, vtrum fueris quęretur? Non magis hoc mirum, ſi ſæcula plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam habet hoc ætas, vt formam primò tollat, tum rem, tum famã & nomen. O ſpes & res humanæ, quid eſtis? quò itis? huc flectite. En potens & ſuperba illa Roma, quæ VRBS ÆTERNA audiebat; quæ VICTVRA CVM SÆCVLIS; quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis ſuis iacet, & laboramus eruere, & adſtruere magnitudini eius fidem.

CAP.

CAPVT III.

Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo.

SED philoſophandi alibi ſit locus: curramus nũc inſtitutũ curſum. Romam igitur duplicem habemus, veteri ambitu, & nouo: eſt & tertia quædam ſine ambitu, & quæ in ſuburbiis procurrit. Ea quoque ingens, & Plinij imagine oſtendenda; qui ait, *exſpatiantia tecta multas addidiſſe vrbes*. Plures, inquam, ſunt vrbes, & tot quot ſuburbia ipſa. Quæ *Tybur*, *Ocriculum*, *Ariciam*, atque aliò excurrebant, ſed maximè *Oſtiam* & mare verſus. Illuc vel ad xv. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic aſſertioni Neronis conſilium ac deſtinatio faciat. cui ab hac cauſsâ viſum *Oſtiam tenus* (ait Suetonius) *mœnia promouere, atq; inde foſſâ mare veteri vrbi inducere*: etſi non effecit. De hac magnitudine iam ſuo æuo Dionyſius: *Omnia loca circa vrbem habitata, ſine mœnibus eſſe. in quæ ſiquis intuens magnitudinem Romæ exquirere velit, fruſtrà eum fore, & hæſurum vbi deſinat vrbs, vbi incipiat. Adeò ſuburbana*, inquit, *ipſi vrbi adhærent & innexa ſunt, & ſpeciem* IMMENSÆ LONGITVDINIS *exhibent ſpectanti*. At maior etiam maiorque poſt illum. & Ariſtides Rhetor (ſub Hadriano vixit, cùm vrbs in ſummo flore) comparat eam nõ ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelſorum montium iuga operit, & agros item ac pinguia virorum culta*. & addit: *Deſcendit etiam & porrigitur* AD MARE *ipſum, vbi commune eſt emporiũ, & omnium è terrâ gignentium diſtributio*. Atque idem haud vanâ μεγαληγορίᾳ: *Tantam Romam eſſe, vt in quacumque parte quis conſtiterit, nihil impediat*

 pediat

pediat & in mediâ eum eſſe. Quem locum hæc talia habeant, niſi in magnitudine iſtâ adſtructâ? At tu vultu renides, & fortaſſe animo diſſentis. A v d. Etiam verbis, ſi licet. L i p s. Licet verò, atque adeò inuito. A v d. Nam quæ tu ſic extollis & producis, Oſtiam, Tybur, aliò; hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbis partes, ſed Villas, Prætoria, & voluptarias eiuſmodi domos fuiſſe. L i p s. Sanè alius hoc iam dixit: memini: ſed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Poſſumúſne igitur ſatis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? poſſumus è veſtigiis ſcriptorum, quæ ſagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, ſæpe iam nominato, itemque è Suetonio conſtat, *trecenta viginti millia* aliquando fuiſſe plebis vrbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò ſuprà. Conſidera, & inſtitue ratiocinium: ſi tanta multitudo inopum iſtorum, quanta iam etiam diuitũ? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot Equites, & ex ipsâ plebe honeſti? Víſne illos quoque *trecenta millia* fuiſſe? age, ſunto vel *ducenta* tantùm: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (ſi non vltrà) ſuperarunt: & ita vbique gentium aut vrbium obſeruamus. Si placet igitur, conſumma: habemus iamnunc in noſtrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum milliones.* Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum eſt, & plura etiam addenda. A v d. Plura? at vereor ne iamnunc extra veri metas iueris, certè opinionis. L i p s. Plura inquam, & vide. Nónne probabile eſt totidem ſeruos Romæ, quot liberos fuiſſe?

A v d.

Avd. Socratis inſtituto mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi reſponde. Lips. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotuſquiſque fuit (vt tunc mores) cui non vnus alter-ve ſeruulus? At diuites illi agmina eōrum, *agmina* dico (& ſic Ammianus loquitur) *poſt ſe trahebant*. Vnus Pedanius Coſta in Tacito, *quadringentos* ſeruos ſub tecto ſuo & domi habuit, cùm ab vno eorum eſt interfectus. Et crede mihi nemo diuitum iſtorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducenis: qui in varia ſua officia aut munia diuiſi. Sed quid ambio aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum teſtem, Senecam. Is de ſuo æuo: *Dicta eſt aliquando ſententia in Senatu, vt ſeruos à liberis cultus diſtingueret. Deinde apparuit, quantum periculum immineret, ſi ſerui noſtri numerare nos cœpiſſent*. Quid clarius dici poteſt, ſeruos plures liberis fuiſſe? Nec ſic tamen omnes habemus: adde. Avd. Abeo. Lips. Quid tibi eſt? Avd. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam ſtruis, quātum nec in prouinciis quibuſdam aut regnis. Quis hæc ferat? Lips. Si ferre non vis, deiice: per me licet. Tamen rem tuam iam ſum dicturus. Avd. Rem meam? Lips. Tuam. peregrinos traduco iam Romam. Avd. Hem, hem maneo. ô ſiſte me illic. Lips. Ecce. dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim veniſſe, alios negotij ſui cauſſâ, alios publici, multos & manſionis. Ita ſemper ea vrbs referta iis, cùm hi inirent, alij exirent: atque ipſa, vt mare, admitteret, emitteret, nec creſceret minuerétve. Itaque Ariſtides Romam dicit eſſe, *velut cōmune totius terræ opidum*. Item, *omnes gentes, quaſi vicatim diuiſas, ad hanc ſuam arcem conuenire: quæ numquam vlli ſe negat, ſed vt terra ſolum*

ſolum fert omnes, ſic hæc omnes homines capit. Athenæus quoque cum eo: apud quem *Orbis populus* Romani dicuntur ab hac cauſsâ: ipſa vrbs, *Orbis compendium & epitome.* Eadem *vrbs vrbium*: quia *videre in eâ eſt omnes vrbes collocatas.* deinde addit: *Deficiat non vnus dies, ſed quotquot habet annus, ſiquis adnumerare conetur* OMNES VRBES IN CÆLESTI *iſtâ vrbe poſitas: idq; ob nimiam copiam. Nam &* TOTÆ NATIONES *illic ſimul & confertim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, & aliarum complures.* At tu iterum renides. AVD. Et renitor quoque. an Græcis his credam, & ſic oratoriè loquentibus? *Dies deficiat & annus numerantem*: item, *Totæ nationes habitant*: & iſta, quæ tu ſcis dici in ſpeciem, in re non eſſe. LIPS. In re non eſſe? audi, audi: quoniam Græcis parum apud te eſt fidei (etſi in hac re Romanâ & exterâ debebat) audi, inquam, Romanum igitur teſtem, & eum Romanâ fide ac candore. Is eſt Seneca noſter. qui ſic ad Heluiam matrem: *Aſpice hanc frequentiam, cui vix vrbis* IMMENSA TECTA *ſufficiunt:* MAXIMA PARS *illius turbæ patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis ſuis, ex* TOTO *denique* ORBE TERRARVM *confluxerunt.* Quid ea verba tibi videntur? *vrbis immenſa tecta* vix capere incolas: item, *maximam illorum partem*, exteros eſſe: denique ex *toto orbe* eò concurri. Et iſta mox iterat: ac poſtquàm cauſſas recenſuit paſſim veniendi varias (lege, & iucunda ſunt:) addit: NVLLVM *non* HOMINVM *genus concurrit in Vrbem, & virtutibus & vitiis magna præmia ponentem. Iube hos omnes ad nomen citari, & Vnde domo quiſque ſit, quære: videbis* MAIOREM PARTEM *eſſe, quæ relictis ſedibus ſuis venerit in* MAXIMAM *quidem ac* PVLCHERRIMAM *vrbem,*

Lib. 1.

vrbem, non tamen ſuam. Nec verba hæc ſunt nuda, neque illa quidem Athenæi de *totis nationibus*: quia & totæ, in certis partibus, Romę habitabant. Ita Iudæi trans Tiberim, alij alibi: atque etiam cœtus & concilia ſua habuerunt. Suetonius indicat in Iulij funere: *In ſummo publico luctu, exterarum gentium multitudo, ſuo quaq, more, lamentata eſt*. Vt iam igitur hoc claudam & definiam, putáſne & Seruos & Peregrinos minus *duobus millionibus* feciſſe? Ita in vniuerſum ſint *quattuor* Romæ, & circa eam: nec mitius aut contractius, vt ſcripta veterum ſunt, ego poſſum. Suſpenſum te animi video: & ego ipſe pænè fluctuo: ſed validi illi venti Auctoritatum nauim noſtram huc impellunt, ſiſtamus & in anchoris firmemus. AVD. Non ſanè id poteſt. nondum in tranquillo es, ne puta. Mihi quoque adſpirant venti, & ecce ab Oriente. Alexandria illa ſic celebris, ſic maxima, ſic omnium confeſſione poſt Romam ſecunda, non niſi *trecenta millia* habuit *liberorum capitum*: quod Diodorus tamen quaſi pro re magnâ poſuit, & adfirmauit. Atquin ea nec multo Româ ipsâ minor. LIPS. Reſpondeo, Alexandriam longè Româ illâ triplici dictâ minorem eſſe: & cuius ambitus ex Ioſepho & Strabone, vix *decem milliarium* ſit (ponunt enim *triginta ſtadia* in longitudine, *decẽ* in latitudine:) aut ſi Plinio mauis credere, *quindecim*: quò & ego inclino. Sed quanto nos iam plus habuimus? Deinde quæ comparatio eſt, vrbis Negotiatoriæ cum hac Imperatoriâ? in quâ vel Aulæ, vel Ludorum & Voluptatum cauſsâ, plus pænè dixerim hominũ fuiſſe, quàm quot Diodorus ſcripſit. Et tamen *libera capita* ille tantùm ſcripſit: attende: & incolas tantùm atque aſſiduos: vbi exteri aduentores?

R vbi

vbi ſerui? quos longè ſuperaſſe iam dictos licet affirmare. Nam alioqui nihil magnum Alexandria illa fuiſſet, cùm & Lutetia vicina noſtra ad *quadringenta millia* nuper (nam nunc exaruit & defloruit) habuerit; ipſa Conſtantinopolis hodie ad *ſeptingenta*. Quæ omnes quantum ab ambitu Romano abſunt? quantum à magnis, continentibus, altiſque illis ædificiis? AVD. Sed adde etiam Lipſi (& conſiderandum eſt) vacuis multis & inhabitatis ædificiis. Nam quot ea Romæ fuerunt? tot templa, porticus, baſilicæ, theatra, circi, fora, balneæ, thermę, cetera publica: quæ vel magnam partem, ſi non maximam, vrbis occuparunt. Deflecte aut reſiſte, ſi potes, huic etiam vento. LIPS. Reſiſto, plenis velis, prorâ obuersâ. Nam iſta quæ tu vacua perperam putas, ego aio pleniſſima fuiſſe. Balneas & Thermas nominaſti: quid? an non in iis multitudo miniſtrantium, ad obſeruandum, purgandum, aquam aggerendam, lauandum etiam, fricandum, vngendũ, ſiquis ſeruum non habuiſſet? Templa autem, Baſilicæ, Fora, ſuos cuſtodes & æditues habebant, ſatis grandi ſanè numero, ob ſacrificia, ob ornatum, & tutelam. Sed duo etiam ego omiſi, valdè ad frequentiam vrbis, Milites, & Palatinos. Milites tot illi, in præſidio Principis aut vrbis erant: iis ſui calones, & honeſtioribus ſerui plures: ſcito certò vel ad *centena millia* excreuiſſe. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut miniſteria fuiſſe dicemus? Lapides antiquos inſpice: dicent in parte, & ſuggerent materiem tibi cogitandi. Eſt & tertium, ſed verecundè vix dico. Meretrices & ſcorta vtriuſque ſexus (proh pudor! ſed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, vt in vrbe quam multi cælibes, multi exteri

ſine

ſine vxoribus, inhabitarent aut frequentarent. Ad ſummam, mi Auditor, deſine reflare ampliùs & opponere; aut, vides, longiùs longiuſque res hæc ibit. A V D. Quieſco tuâ cauſsâ, & credo (vt ſic dicam) nec credens. Tamen vnum etiam quæſierim: ſi tot illic millena millia, vnde iis cibus? L I P S. Hoc meritò & quæris, & ego decîdam, ſed paucis Senecæ verbis. *Cogitate*, inquit, *hanc ciuitatem, in quâ turba per latiſſima itinera, ſine intermiſſione defluens, eliditur; in quâ conſumitur*, QVIDQVID TERRIS OMNIBVS *aratur.* Orbis, inquam, pænè totus hanc ſuam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta ſuffeciſſe? Imò repete quæ ſuprà dixi, de Frumentatione: tot milleni modij in diem, adſtruunt pænè *duos hominum milliones*, dumtaxat tenuiorum. Nunc de Alimentis, & Ariſtidem audi: *Mare per medium veſtrum imperium porrigitur, cui vndique amplæ regiones adiacent, neceſſaria pleraque vobis ſubminiſtrantes. Nam ex* OMNI TERRA MARIQVE, *quidquid vel anni tempora gignunt; vel regiones ſingulæ, fluuij, lacus; arteſq́, item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt,* ID OMNE *ad vos defertur. Itaque ſi quis talia omnia videre deſiderat; is vel per totum orbem peregrinetur neceſſe eſt, vel in veſtrâ iſtâ vrbe verſetur. Quidquid enim apud alios vel creſcit, vel conficitur, hic affluit & abundat. Tot autem & tanta oneraria naues ſingulis anni temporibus appelluntur, vt vrbs* * COMMVNIS QVÆDAM ORBIS OFFICINA *videatur.* Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addámne duo argumẽta etiam multitudinis, atque vnum ex iis iocoſum? Lampridius ſcribit, Heliogabalum *ſeruis imperaſſe, vt omnes araneas*

* κοινόν τι τῆς γῆς ἐργαστήριον.

colligerent in vrbe: atque eos collegiſſe ad decem millia pondo. additque Heliogabalum ſubieciſſe, *Vel hinc intelligendum* QVAM MAGNA ROMA *eſſet.* Verum eſt: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & domorũ per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentũ triſte, & à peſte. In Euſebij Chronico traditur, *Ingentem Romæ luem factam, ita vt* PER MVLTOS DIES *in ephemeridem decem millia mortuorum referrentur.* Exhauſta fuiſſet in diebus aliquot Roma, ſi non Alexandriam, & quidquid dici poteſt, longè ſuperaſſet. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, vt paullatim Italia pænè deſerta eſſet; cùm plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios vſus aut voluptates: in agris autem, Romanorum paſſim Prætoria & Villæ eſſent, & ipſa agrorum latifundia per ſeruos & ergaſtularios culta.

CAP. IIII.

De ædificiis vrbis Romæ communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipſam, & perambulamus, & luſtramus? AVD. O ſiquis Deus olim hoc mihi dediſſet! ô ſiquis nunc quoque vel per ſomnium in eâ ſiſtat! LIPS. Ego is ero, confide. ſomnia dicam, & vmbras, præut ipſa res & pulchritudo fuit. Periti viri eſt, mihi crede, non dicam deſcribere, ſed capere & credere qualis ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel ſic fidem fortaſſe non inueniam. quid refert? aëri & herbis meis hæc ſim locutus. Tria in vrbe miranda canit Claudianus:

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *aër,*

Cuius

Cuius nec SPATIVM *viſus, nec corda* DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.

Altitudinem ecce laudat, *Spatium*, & *Decorem*. De *Spatio* dictum, duo alia exſequamur. Quæ eſt *altitudo?* ſiue in collibus ipſis ædificatio, pulchrâ ſpecie; ſiue ſingillatim in operibus ipſis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuatiſque ædibus inſeſſos; gradatim declinantes; & velut ſuperas quaſdam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expreſſit Ariſtides. *Nec verò*, inquit, *ſuperficiem ſolùm ſoli occupat, ſed longè ſupra exemplum in aëra altiſſimè aſcendit. Et ſicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in ſe ſublatos ferre gaudeat: ita & hæc non quieſcit, niſi & alias æquales ſibi ſuperimpoſitas vrbes, alteram ſuper alteram ferat: quod nominis eius fert ratio, totumq́; hoc quod hîc videmus, robur & *valentia eſt. Adeò* * ῥώμη. *vt ſiquis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & quæ nunc in ſublimi ſunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare; quidquid Italiæ reliquum eſt, id impletum mihi iri videtur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vſque ſinum.* Bellè & ποιητικῶς, non nego, attollit: ſed hæ figuræ originem à re habent, nec quiſquã putet elationes iſtas, niſi cum cauſſâ & baſi, eſſe. Itaque & Plinius, verus & ſeuerus taliũ, cùm de magnitudine dixiſſet: *quò*, inquit, *ſiquis* ALTITVDINEM *tectorum addat, dignam profectò æſtimationem concipiat, fateatúrque* NVLLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE *potuiſſe ei comparari.* Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: vt in Rutilio, ad Romam:

Exaudi genetrix hominum, genetrixq́; deorum,
Non procul à cælo per tua templa ſumus.

Significat altiſſimè in aërem ea ſurrexiſſe: & quídni, cùm collibus etiam ſæpe impoſita? Ceteræ ædes, non communiter ſic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Auguſtus Princeps, cùm ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum diſcrimine & periculo ruinæ, ſiue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coërcuit, vt in Strabone ſcriptum eſt, & *ſeptuaginta pedes* definiuit in modo ædificiorum. Nero hoc ipſum poſteà ſecutus, cùm ab incendio Romam inſtauraret; *cohibuit* (vt Tacitus ait) *altitudinem ædificiorum*. Sed modum non expreſſit noſter: fueritque vel ille Auguſti, quem oblitteratum, vt ſolet, iam reuocauit; ſiue is qui Traiano poſteà adſcribitur à Victore, *pedum ſexaginta*. Sed de priore ego malim. Dices. ergóne tam miranda hæc altitudo? & nónne hodie magis educimus? Interdum, non nego: ſed nec ſic communiter: & hoc quoque cogita multas ædes, & imprimis omnes publicas, extra legem hanc fuiſſe. Quid ſi autem & diuites illi nobileſque neglexerint? ego arbitror, ſiue gratiâ impetratâ, ſiue & eâ neglectâ. Et titulus ſanè fuit, quia lex in futuras nouas ædes cauebat, ſtructás non diruebat, & fas eaſdem ſic reparare. Quidquid tamen ſit, ſi vulgò ædes omnes *ſeptuagenûm* pedum, ſatis conſpicua ea altitudo: præſertim vbi tecta compluuiata, aut teſtudinata, quod ſæpe. Noſtra hæc pectinata, & in anguſtum ſurgentia, aliquid de dignitate minuunt, ſed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quàm quaterna aut quina cænacula? quorũ frequentiæ ſtudebant. Vitruuius: *In eâ autem maieſtate* Lib. II. *vrbis, & ciuium* INFINITA FREQVENTIA, *innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cùm recipere*

non

non poſſet area plana tãtam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium ALTITVDINIS *ædificiorum res ipſa coëgit deuenire. Itaque pilis lapideis, ſtructuris teſtaceis, parietibus cementiciis, altitudines exſtructæ, contignationibus crebris coaxatæ, & cœnaculorum ſummas vtilitates perficiunt, & deſpectationes.* Sed hæc de ædificiis, nunc non exſequor: & ſatis de Altitudine libaſſe.

CAPVT V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quædam, & primò de templo Capitolini exactiùs dictum.

AD *Decorem* tranſeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in ſymmetriâ, & ſiquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes ſuperauerit, nemo dubitet: fidi auctores dicunt, & opes atq; ambitio Romana facilè perſuadent. Quidquid artificum inſigniorum Græcia aut Aſia habuit, Romam euocabantur, aut vltrò veniebãt. quippe hîc præmia: & quidam ex iis, quibus (vt Taciti verba vſurpem) *ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegauiſſet, per artem tentare.* Sed primus aut præcipuus *Decoris* huius auctor Auguſtus. qui *vrbem*, vt Suetonius ait, *neque pro maieſtate imperij ornatam, & inundationibus incendiisq́; obnoxiam, excoluit adeò, vt iure ſit gloriatus, Marmoream ſe relinquere, quam lateritiam accepiſſet.* Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambitione impulſus vrbem incendit, vt nouam melioremq́ue repararet. *Videbatur enim,* ait Tacitus, *condendæ vrbis nouæ, & cognomento ſuo appellandæ, gloriam quærere.* Itaq; eius iuſſu, *vrbis domus, non vt poſt Gallica incendia, nullâ diſ-*

ſtin-

ſtinctione, nec paſſim erecta, ſed DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, *cohibitâ ædificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisq́;* PORTICIBVS *quæ frontem inſularum tegerent. Eaſq́; porticus Nero ſuâ pecuniâ exſtructurum pollicitus eſt.* Vides ibi quædã præclara & optanda in vrbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Vt non temerè idem Tacitus TANTAM *reſurgentis vrbis* PVLCHRITVDINEM miretur, & ſcripto conſignet. Quod tunc quidem publicè, ſed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati vrbis inimicus aiebat, Romæ ſibi incendia ob hoc vnum dolori eſſe, quòd ſciret meliora reſurrectura quàm arſiſſent.* Et ſanè ita fuit, præſertim ad Traianum vſque, cùm ab illo, & à Deo, culmen fuiſſe videtur pulchritudini vrbanæ.

Lib.xxxvi. Quam Plinius communiter ſic dilaudat: *Ad vrbis noſtræ miracula tranſire conuenit, & ſic quoque* TERRARVM ORBEM VICTVM *oſtendere: quòd accidiſſe toties pæne, quot referêtur miracula, apparebit. Vniuerſitate verò aceruatâ, & in quemdam vnũ cumulum collectâ, non alia* MAGNITVDO *exſurget, quàm ſi* MVNDVS ALIVS QVIDAM *in vno loco narretur.* Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuerſam. Sed & Caſ-

Lib.vii. ſiodorus verò & magno ore, de iſtâc vrbe: *Ferunt priſci ſæculi narratores, fabricarum ſeptem tantùm terris attributa miracula. Epheſi Dianæ templum; regis Mauſoli pulcherrimum monumentum; Rhodi Solis æneum ſignum, quod Coloſſus vocatur; Iouis Olympici ſimulacrum, quod Phidias formauit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricauit; Babyloniæ muros, quos Semiramis cõſtruxit; Pyramides in Ægypto. Sed quis illa vlteriùs præ-*

cipua

cipua putabit, cùm in vnâ vrbe tot ſtupenda conſpexerit? Habuerunt honores, quia præceſſerunt tempore: & in rudi ſæculo quidquid emerſiſſet nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem poteſt eſſe veridicum, ſi VNIVERSA ROMA *dicatur eſſe* MIRACVLVM. Ecce conſona vtriuſque iudicia, ſed & voces: & Romam totam, ac per partes, *Miraculum* eſſe, & inter prima mundi ſpectacula, iure cenſent. Vis autem paullo diſtinctiùs membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc quærere? non volo, ſed aueo; non cupio, ſed ardeo, vt vero verbo dicam. LIPS. Atqui ne nimis ardeſce. nam ego non flumine te perfundam, ſed leuiter aliquid aſpergam è ſummis aquis. Tu te ingurgitabis, ſi voles, poſteà: viam deſignabo & præibo. Ego autem? an ducem potiùs alium quæram ex ipsâ antiquitate, qui oſtendat? Eſto Ammianus, qui Conſtantij ingreſſum in vrbem Romam deſcribens, ipſum intuentem & mirantem præcipua operum facit, atque ait: *Proinde Romam ingreſſus, imperij virtutumq; omnium larem, cùm veniſſet ad* ROSTRA, *perſpectiſſimum priſcæ potentiæ* FORVM *obſtupuit: perq; omne latus, quò ſe oculi contuliſſent,* MIRACVLORVM DENSITATE *præſtrictus, allocutus nobilitatem in* CVRIA, *populumq; pro tribunali, in* PALATIVM *receptus fauore multiplici, lætitiâ fruebatur optatâ. Deinde intra ſeptem montium culmina, per accliuitates planiciemq; poſita vrbis membra colluſtrans, & ſuburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta ſperabat:* IOVIS TARPEII *delubra, quantum terrena diuinis præcellunt;* LAVACRA *in modum prouinciarum exſtructa;* AMPHITHEATRI *molem ſolidatam Lapidis Tyburtini compage;* PANTHEON *velut regionem teretem ſpa-* Lib. xvi.

S *cioſâ*

cioſâ celſitudine fornicatam; elatoſq́, vertice ſcanſili SVGGESTVS *conſulum, & priorum Principum imitamenta portantes, &* VRBIS *templum,* FORVMQVE PACIS, & POMPEII THEATRVM, & ODÆVM, & STADIVM, *aliaq́, inter hæc* DECORA *vrbis æternæ.* En habes, qui digitum intendat, & ducat: tu ſequere, & ardorem (ita loquebaris) reſtingue. AVD. Iam riſui & ioco me habes palàm. LIPS. Egóne? AVD. Tu, tu, & ſi noctua ſim, ſępius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: vbi deſignator, enarrator, interpres? LIPS. Adeſt: ego pro copiâ & ſcientiâ aliquid dicam, ſed nec ordine quidem Ammiani. Nam etſi præcipua ille tetigit; non placet tamen ordiri à *Foro* aut *Roſtris*, ſed potiùs à *Templis*. Diuina, à quibus rerum hominumq́ue ortus, præeant; & totum hoc pulchritudinis agmen ipſa ducant. Nominat ille quattuor templa, *Iouis Tarpeij*, *Pantheon*, *Vrbis*, *Pacis*. Quàm pauca è multis? nam primùm hoc moneo, *quadringenta vigintiquattuor templa* Romæ fuiſſe, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atq; aliter ſtructa, vel inſtructa: ſed Ammianus ſatis habuit, dignitate vel opere prima eorum dare. Itaque à *Tarpeio* exorſus eſt, ſiue *Capitolino:* nō quia pulcherrimum fortaſſe, ſed quia primarium, & Dei principis; itemq; quia multâ ſubſtructionum mole, & opibus, ac tempore pleraque præibat. Alioqui Plinius, vbi magnifica operum recenſet, hoc
Lib. XXXVI. omittit: imò idem quaſi irridet veteres, quòd *Aggeris vaſtum ſpatium, & Capitolij inſanas ſubſtructiones mirabantur.* Sed id non eâ mente dictum, quâ videri poſſit, non, inquã, deminuit aut abiicit Capitolij ipſum opus;

ſed

ſed ſubſtructiones tangit, quas L. Tarquinius Priſcus magnas, & *inſanas*, vt ipſe loquitur, circum collem fecit: dum prærupta eius adæquat, ab imo ſolo ingentibus lapidibus muro educto ſuffulcit, complanat deniq; in vertice, & fundamenta iacit. Hæc Plinius tãgit, & Dionyſius clarè exſequitur: quem vide. Alioqui ipſum opus & ædificium non miratur mirabile viſum: quî id poſſet? cùm ſit inter eximia & vrbis prima. Pręter Ammianum in verbis dictis, etiam Caſſiodorus ſic attollit: *Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt* INGENIA HVMANA SVPERATA *vidiſſe*. Et res ſanè dicit & facies, quam, etſi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons *Saturnius* primò dictus fuit, in quo hæc ædes; tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui viuo *Toli* nomen fuiſſe Arnobius tradidit) inuẽto, dum fundamenta moliuntur. Sed hæc nota; non vulgo nimis illud, duplex *Capitolium* fuiſſe, *Vetus & Nouum*. Illud in *Regione ſextâ Circi Flaminij* Victor & Notitia Imperij locant; iſtud in *Regione octauâ Fori Romani*. Valerius illud intellexit certò, cùm inter ſacerrima & vetuſtiſſima loca, adiurans nominat: *Per Romuli caſam, perq; Veteris Capitolij humilia tecta, & æternos Veſtæ ignes*. Ait *Vetus*, ait *humili tecto*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & ſublime illud conuenire poteſt. Puto & Martialem hæc diſtinguere, cùm in hominem ludit plurifariàm habitantem:

Lib. IIII. cap. IIII.

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ,
Et tua Patricius culmina vicus habet.
Hinc viduæ Cybeles, illinc ſacraria Veſtæ,
Inde NOVVM, VETEREM *proſpicis inde Iouem.*

Cerni ab eo vtrumque Capitolium vult: *Vetus* è colle

Auentino ſiue Dianæ, *Nouum* ex Eſquiliis & Vico patricio. Etſi fortaſſe *Nouum Iouem* Domitianum ſuum vocat, eiuſque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertiùs: *Capitolium Vetus, quòd ibi Sacellum Iouis, Iunonis, Mineruæ: & id antiquius, quàm ædis quæ in Capitolio facta.* Ecce, dicit illud Vetus, æuo prius eſſe quàm hoc Nouum, & oſtendit in alio item loco fuiſſe. Sed dices, ſi prius, ſi alibi: vnde *Capitolium?* nam vox ea non conuenit, cùm nec mons tunc nomen iſtud habuerit, nec ipſum illud templum in monte. Reſpondeo, Varronem hoc occupaſſe & ſoluiſſe lectori vigilanti. Nam ideò, inquit, *Capitolium* non auctor aut conditor, ſed poſteritas dixit; quia vt in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dij Præſides colebantur. A ſimilitudine igitur & hoc *Capitolium* eſt dictum, ſed cum diſcrimine, *Vetus*. Quæras amplius, quis autem condidit? & hoc dicam, ſuggerente Caſſiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolium quoque à fundamentis conſtruxit.* Ignaro lectori tenebræ ſint, & falſi Caſſiodorum arguat: quis enim vnquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et ſanè diſtinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim eſt: ille auctor illius, vndeunde hoc hauſerit Caſſiodorus; ſicut *Noui*, Tarquinius Priſcus. Is complanato, vt dixi, monte, ſtruere cœpit, ex voto quod vouerat bello Sabino: idque opido Apiolis capto, vt Plinius ex Antiate refert, è manubiis & prædâ. Sed fato preuentus, abſoluendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo: etſi Seruium quoque Tullium aliquid addidiſſe, ſociorum ſtudio adiutum, Tacitus (ſed ſolus, opinor) dixit. Præcipuus tamen auctor operis Superbus qui, vt Liuius inquit, *Sueſſâ Po-*

Lib. III. cap. V.

 metiâ

metiâ è Volſcis captâ, diuenditâ prædâ, cùm quadraginta talenta argenti auriq; recepiſſet; concepit animo eam AMPLITVDINEM *Iouis templi, quæ digna deûm hominumq; rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci maieſtate eſſet*. Scribit *quadraginta* talenta: quæ nobis XXIIII. millia Philippæorum eſſent: ſed an non *quadringenta* reſcribendum; aliquis ex Dionyſio iure controuertat? Nam ille, vt in re non dubiâ: *tantum prædæ*, inquit, *repperit, vt quinque minæ argenti obuenerint ſingulis militibus, decimæ autem diis ſacratæ fuerint nõ minus* * *quadringenta talenta*. Ea eſſent, *ducenta quadraginta millia* Philippæorum: pecunia, haud nego, ſatis grandis, præſertim è ſolis decimis: ſed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes (quod & alibi videre eſt) hoc perſuadent; tùm & ipſum opus eâ amplitudine inſtitutum, quàm Liuius deprædicat, & quam exiguâ ſummâ nemo fabricetur. Nec tamen vel Tarquinius ſupremam manum impoſuit: & *gloria operis* (ait Tacitus) *libertati reſeruata. Pulſis regibus, Horatius Puluillus Conſul dedicauit, eâ* MAGNIFICENTIA, *quam immenſæ poſteà populi Romani opes ornarent potiùs, quàm augerent*. Vides & à Tacito laudari, & conſummatum hoc opus Puluillo adſcribi. Quid igitur eſt, quod in Liuio, multis annis pòſt lego, in Tribunorum militarium imperio? *Eodem anno, ne priuatorum tantùm operibus vrbs creſceret, Capitolium quoq; ſaxo quadrato ſubſtructum eſt, opus* VEL IN HAC MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, poſt Romam à Gallis captam, & cùm ea inſtaurata à ciuibus fuit. Ergóne tunc denique Capitolium ſaxo quadrato ſtructum? nego de ipſo ędificio, fateor de monte. Itaque attende, *ſubſtructum* dicit, non *exſtructũ*.

* *In Plutarcho ſumma eadem.*

III. Hiſt.

Lib. VI.

Eſt illud ipſum opus, de quo prædixi, L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt, & ſecto quadratoque ſplendidius confecerunt. Igitur Pliniana illa, de quibus item anteà, magis fuerit ad hoc poſterius opus referri: & iſtæ ſunt *inſanæ illæ ſubſtructiones*, è quarum ruinis vaſtos lapides erutos patrû etiam ætas vidit. Sed ipſum Tarquinij Capitolium quale fuit? Deſcribit his ferè verbis Dionyſius: *Situm eſt in altâ crepidine, habetq́; in ambitu octo iugera: ſic vt latera ſingula ducentorum ferè pedum ſint, exiguâ latitudinis & longitudinis differentiâ, niſi quòd iſta illam vincit vix pedibus quindenis. Quâ parte frons eius meridiem ſpectat, triplici columnarum ordine circumcingitur; ab aliis lateribus, duplici. In ipſo ſunt tres cellæ, ex ordine, à lateribus communione parietum clauſæ. Media eſt Iouis, vtrimque altera Iunonis, altera Mineruæ, ſub eodem laqueari eodemq́; tecto.* Ita Dionyſius: & verba, ſi placet, examinemus. *Octo iugerum* ambitu fuiſſe dicit: id eſt *pedum octingentorum*: ſed ſic vt quadrum eſſet, imò pænè quadratum, niſi quòd longitudo *quindecim pedibus* ſuperaret. Fuit egregia capacitas, ſi conſideras, & aptâ proportione. Ait, *frontem ad meridiem ſpectaſſe*: id eſt, Forum Romanum & Palatium verſus, frequentiſſimam vrbis partem. Ergo ab eâ quoque parte *centum gradus*, quibus (vt Tacitus, atque alij) ſuperbè adibatur. Quos tamen continuos fuiſſe non arbitror, & retractiones ſuas habuiſſe, vt Vitruuius appellat: id eſt, areolas, vbi feſſi pedem figerent & reſpirarent. quas poſt ſingulos ſeptem aut nouem graduum ordines ſolere interponi, architecti notarunt. Gradus autem iſti haud dubiè ad maieſtatem: eoque & in aliis templis, etſi pauciores, ſoliti vſurpari.

Sed

Sed ibi ratio, hîc neceſſitas & locus editior voluerunt. Addit *columnarum triplicem ordinem*: quas L. Sullam Athenis aduexiſſe, è templo Iouis Olympij, Plinius nos docet. Atque eas Dionyſij tempore ipſas exſtitiſſe, facilè arbitror: poſt incendium, à Veſpaſiano mutatas, verbum Plinij dat ſuſpicari. Quàm multæ eæ fuerint, haud dixerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruuius videndus. An tamen eiuſdem locus non huc facit? Lib. III. cap. III. Formar *Pycnoſtylos*, *Syſtylos*, *Diaſtylos*, *Aræoſtylos*, *Euſtylos* ædium ſpecies: iis enim Græcis vocibus vtuntur: & in *Aræoſtylis*, inquit, *nec marmoreis nec lapideis epiſtyliis vti datur, ſed imponendæ ſunt trabes de materiâ perpetuæ: & ipſarum ædium ſpecies ſunt barycæ, barycephalæ, humiles, latæ, ornántque ſignis fictilibus, aut æreis inauratis faſtigia earum, Tuſcanico more. vti eſt ad Circum maximum Cereris, & Herculis, Pompeiani itèm Capitolij.* Sanè Pompeianum Capitolium nemo legit, opinor; nec ipſe Pompeius manum admouit, aut potuit: niſi quis accipit de Capitolio, quod Pompeiis fuerit Campaniæ opido. Nam & coloniæ, vti ſcimus, Capitolia ſua habebant. Sed tamen, quia vtitur hîc Romanis exemplis (vide alia:) non diſpliceat diſtingui, *Herculis Pompeiani, item Capitolij.* Itaque Capitolium fuerit inter *Aræoſtyla*, id eſt raris columnis diſtincta. Pergit Dionyſius, *tres in ipſo cellas eſſe*, ſiue vt ipſe appellat * σηκὸς. Ea res nota eſt, & verſus Auſonij,

Lib. xxxv. cap. vi.

* Heſych. Σηκὸς, ἐνδότερος τόπος τοῦ ἱεροῦ.

Trina in Tarpeio fulgent conſortia templo.

Quod imitabantur item in coloniis: eoque Arnobius ſcripſit: *Nónne vides in Capitoliis omnibus virginales eſſe ſpecies Mineruarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio? non quidem in iſto

tem-

templo; excipio Iuuentutem, & Terminum: qui cedere ſcilicet noluerunt exaugurantibus. *Itaq; eorum aræ* (Lib. III.) (ait alibi Dionyſius) *continentur templi ambitu, atq; vna in veſtibulo cellæ Mineruæ eſt, altera in ipſa cellâ iuxta puluinar.* (De Spectac.) Quod igitur in Tertulliano legitur: *Capitolium omnium dæmonum templum eſt.* itemque in P. Victore: *Capitolium, vbi omnium Deorum ſimulacra celebrantur.* in Cicerone: *Deorum domicilium*: ea inquam omnia, de ipſo monte capienda ſunt, qui paſſim & pænè totus deorum aris, ſtatuis, templis inſeſſus: quod facile tibi inter legendum obſeruitare. Sed dixerat etiam Dionyſius, *cellas iſtas à lateribus communi pariete clauſas.* Quid hoc eſt? vt nullum diſcrimen aut interpoſitio parietũ fuerit? imò opinor fuiſſe, aut certè columnarum, & ſacelli atq. ædiculæ ſpeciem ſingulas habuiſſe. Nam ita ipſe Dionyſius, πρόναον τῆς ἀθηνᾶς (in verbis, quæ iam verti) *veſtibulum templi Mineruæ*, & vt ſic dicam *protemplum*. Ita & Liuius: *Quadrigæ inauratæ poſitæ in Capitolio, in cellâ Iouis, ſupra faſtigium ædiculæ.* Plinius verò & *Delubrum* dixit: *Proſerpinæ tabula fuit in Capitolio, in Mineruæ delubro, ſuprà ædiculam Iuuentutis.* Diſtinctio igitur: ſed mens Dionyſij, tres ipſas tamen cellas communi totius templi pariete clauſas. Niſi quis etiã cenſet, *Ædiculas* iſtas fuiſſe non niſi caua quædam in ipſo pariete, ad ſtatuas illocandas: quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Iſta ex Dionyſio: an & à me aliquid addo? faciam, ſi priùs diſtinxero inter Capitolia, quæ quattuor in hoc ipſo loco, ex ordine, fuêre. Nam primum illud Tarquiniorum, bello ciuili Sullano, incendio periit, neglegẽtiâ cuſtodum. Alterum ipſe Sulla inſtruxit: ſed non dedicauit: *quod vnum Felicitati ſuæ*

ſuæ defuiſſe, ipſe apud Plinium fatetur, & Tacitus adnotauit. *Lutatij Catuli nomen*, ait Tacitus, *inter tanta Cæſarum opera, vſque ad Vitellium manſit*. Etſi Dio tamen ſcribit, Cęſari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu: *vt nomen eius Capitolio inſcriberetur, deleto Catuli: idque eum admiſiſſe*. Sed Taciti aſſertio firmior, mihi quidem, fideliorque. Tertium fuit à Veſpaſiano. nam illud Catuli arſit ciuili iterum bello Vitelliano: atque iſte reparauit iiſdem veſtigiis, ſed & dedicauit. Dedicauit inquam, & Plutarcho ſcribenti hoc accredo: magis quàm Victori, qui Domitiano tribuit: *Multa*, inquit, *opera inchoata per patrem, vel fratris ſtudio, atque inprimis Capitolium, abſoluit*. Non vinces hoc, ô Victor. Veſpaſianus abſoluit, dedicauit: ſed à morte eius, ſub Tito, ſtatim arſit (Suetonius, & Dio in Tito:) atque ita quartùm Domitianus inſtaurauit. Habes igitur quaterna Capitolia, ſed in eodem loco repoſita ſemper, & innouata. Tacitus, & Dionyſius quoque, id notarunt: ſed verba illius: *Iiſdem rurſus veſtigiis ſitum eſt, poſtquàm* III. Hiſt. *interiecto* CCCCXXV *annorum ſpatio, L. Scipione, C. Norbano Coſſ. flagrauerat*. Hoc de Sullano: de Veſpaſiani, idem: *Paſſim intactæ fundamentis argenti aurique ſtipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ. Prædixêre haruſpices, ne temeraretur opus ſaxo auróve in aliud deſtinato*. ALTITVDO *ædibus adiecta. id* SOLVM *religio annuere, & prioris templi magnificentiæ defuiſſe creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat*. Noto obiter religionem Romanorum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, ſtipibus coniectis. Ille enim finis. ſicut & in Cicerone ſcriptum de illo Sullano: *id Capitolium publicè coactis fabris, operíſque imperatis*, GRATIS *exædi-*

ficatum atque effectum eſſe, ita vt ex ærario nihil darent. Quod equidem miror ſatis, ſed quinto in Verrem ita ſcripſit. AVD. Religioſum ſæculum, prę noſtro. ſed quę aut quanta illa multitudo hominum eſt, quam Tacitus retineri vult? LIPS. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum *ducentorum*, reddentur fientque in areâ pedes *quadraginta millia.* Da ſingulis inſiſtentibus pedes *quaternos* (ſufficiunt, cùm militi in acie locato & armato Polybius det non niſi *ſenos*) da inquam *quaternos*: nónne vides *decem millia* potuiſſe retineri? Sed tolle aliquid, ſi vis, in columnas & alium apparatum: largiter tamen ſupererit pro *octo millibus*. AVD. Hem! magna capacitas, & rara talia noſtra templa. LIPS. Semel omitte de noſtris: vincimur, ſi comparamur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid eſſe poteſt, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quî poteſt? Sed Tacitus *Altitudinem* adiectam, ſuper priorem, diſertè ſcribit: quæ fuit? haud diuino: pro ſymmetriâ latitudinis oportet ingentem fuiſſe. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicit de illo Domitiani:

Aurea Tarpeiâ ponet Capitolia rupe,
Et iunget noſtro templorum CVLMINA CÆLO.

In cælum educit: ſicut & Tertullianus, Apologetico: *Nam etſi à Numâ concepta religio eſt, nondum tamen aut ſimulacris aut templis res diuina apud Romanos conſtabat: & nulla* CAPITOLIA CÆLO CERTANTIA, *ſed temeraria de ceſpite altaria, & vaſa adhuc Samia, & Deus ipſe nuſquam.* AVD. Et tu hæc recitas Lipſi? LIPS. Quid ni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euertũt paullo antè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomodo illud ſit, & cum tribus ſuis diis; ſi tunc nulla

nulla templa, ſi nullæ ſtatuæ? LIPS. Benè obſeruaſti, & de induſtriâ plura illa verba (vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: & ecce. Non negat vlla Capitolia fuiſſe, ſed illa alta & *cælo certantia*: noſtra humilia cur deſtruat? Nam vt dem ſtatuas nōdum fuiſſe (quod alibi & Varro tradidit:) tamen de templis idem dicere anceps ſit, & Liuius, Dionyſius, Plutarchus refellant. qui diſertè *Termino, Fidei, Veſtæ* templa à Numâ poſita adfirmant. Et verò ſi priuatæ domus, ſi curiæ publicæ; cur nō & ea diis eſſent? ratio videtur velle, præſertim apud homines cultui deorum ſic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo: quæ minima eſſe potuit, fuit *pedum ducentorum*: ſicut in Pantheo Agrippæ, par item latitudo & altitudo. AVD. Heus tu, in loco Taciti etiam me tenuit, quòd ait *altitudinem adiectam*: & debuiſſe, quò *tanta vis hominum retineretur*. Quid ergo altitudo facit ad laxandum locum? non intellego, niſi ſi porticus aut inædificationes ſuperiores aliquæ, vt hodie in quibuſdam templis. LIPS. Apage, nihil difforme in vniformi iſto opere: ſed Taciti mens, iuuiſſe & decuiſſe altitudinem vbi multitudo, vt aër laxior ac liberior, ad reſpirandum, ad refrigerandum. Alioqui, vbi arctatio & compreſſio, ſcimus quàm ſubitò animo malè fiat. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen varius in vario iſto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Liuio haurire eſt ſparſim. vt libro x. *Fœneratores aliquot mulctati, & ex eo quod in publicum redactum eſt,* ÆNEA *in Capitolio* LIMINA, *& trium* MENSARVM ARGENTEA VASA *in cellâ Iouis, Iouémque in* CVLMINE *cum* QVADRIGIS *Ædiles poſuerunt.* Iterum libro XXIX. *Quadrigæ* AVREÆ *eo anno in Capitolio poſitæ ab Ædili-*

bus. Et libro xxxv. *Ædiles multos pecuarios damnarunt. ex eâ pecuniâ clypea inaurata in faſtigio Jouis ædis poſuerunt.* Denique libro xxxviii. *Seiuges in Capitolio* AVRATI *ab Cn. Cornelio poſiti: Conſulem dediſſe, inſcriptum eſt. Et duodecim clypea ærata* (lego *aurata) ab Ædilibus ſunt poſita ex pecuniâ quâ frumentarios damnarunt ob annonam compreſſam. & duo item ſigna aurata.* Hæc ex Li-
Lib. xxxiij. uio: iſtud è Plinio, *poſt Carthaginem euerſam, laquearia in Capitolio inaurata eſſe.* Nec plura, dici quidem digna, notaui Quid iam in Catuli? omnia haud dubiè, in iſtis iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, quòd *ſua ætas* (Plinij verba) *variè de Catulo exiſtimauerit, quòd* TEGVLAS *Capitolij* ÆREAS INAVRASSET *primus*. De quibus & in Senecâ patre: *Faſtigiatis ſuprà tectis, auro puro fulgens, prælucet Capitolium.* Sanè hoc magnificum & verè ſplendidũ fuit: & quis ille fulgor, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra æruginem aut rubiginem inductum aurum. Cetera donorum & ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Candelabra, Vaſa*, & quæ tu tibi ſubiicias:
Lib. LI. ſed quod ex Dione omnino obſeruandum, *omnibus his detractis, ex Ægyptiacâ prædâ alia victor Auguſtus repoſuit: detractis ex Sc.*" *& vt tam multis his nouis & melioribus locus fieret*. Etſi quædam veterum retenta, non ambigo: ſed ordine & iudicio Auguſti diſpoſita, vt apta & concors tota facies eſſet. Id verò ipſum tempus fuit, quo
* 1600000 Philipp. *vnâ donatione in cellam Jouis Capitolini contulit** XVI.
* 1250000 Phil. *millia pondo auri, &* quingenties* HS. *in gemmis:* quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis, quid cẽſes in duas alias? nam & eas dona ſua accepiſſe Dio diſertim dicit. Et vel ex eo vno diſce opes & ornatum Capitolinum.

Plera-

Pleraque tamen horum periêre incendiis, vt opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo *columnas Pentelicas* fuiſſe, quæ Athenis aduectæ item eſſent (vt & illæ Sullanæ) Plutarchus in Poplicolâ ſcribit: cum hoc iudicio, *quòd pulchriores Athenis viſæ ſibi eſſent, quoniam Romæ dum nimis ſecant & poliunt, nitorem addidiſſent, ſymmetriam detraxiſſent*. Cetera quæ & quanta, ex eiuſdem Plutarchi verbis ſuſpicemur: qui ait *in ſolam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impenſas, nempe ſupra duodecim millia talentorum.* Ea ſunt nobis *ſeptuagies bis centena millia* Philippæorum; ſiue *ſeptem milliones*, & quod excedit. A V D. Hui! verberas me. L I P S. Semper tiro? mirum te viuere. A V D. Quid iam? L I P S. Nam aſſiduè vulnera accipis, & opoitebat iam confectum. A V D. Tua haſta *Pelias* eſt, & vulnerat & ſanat: perge. L I P S. Tanti igitur inauratio: quæ fuit primò in Tegulis æreis, vt illo Catuli. de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, vbi *Æream domum in Palatio Byzantino* laudat:

Εἶξον ἀρειοτέροισι χάρις καπετωλίδος αὐλῆς,
Εἰ καὶ χαλκείων ὀρέφων ἀμαρύγματα πέμπεις:
Cede etiam melioribus ô Tarpeiia rupes,
Et ſi ex æratis iacis aurea fulmina tectis.

Et Procopius adnotauit, *Gizerichum regem Vandalorum, cùm alia decora Romana ſecum in Africam vexiſſe, tum & partem tegularum Iouis Capitolini inauratarum dimidiam*. Nec tecta modò inaurata, ſed ipſæ Fores auratæ, & craſſis laminis obductæ: quæ manſêre ad Honorij Imp. æuum. Tunc in pecuniæ inopiâ, *Stilichoman daſſe perhibetur* (ſcribit Zoſimus) *vt fores in Capitolio Romano, quæ auro* MAGNI PONDERIS *erant obducta,*

laminis iis ſpoliarentur. Cùm autem qui hoc facere iuſſi erant, id agerent; in parte forium ſcriptum repperêrunt, INFELICI REGI SERVANTVR. *Quod euentus docuit. nam Stilicho paullo pòſt infeliciter periit.* Ita Zoſimus: nec velim nimis te, vt ſingularia, hæc mirari: puto in pluribus templis fuiſſe. Poëtæ ſanè *aurea templa* non ſemel appellant: & auctor libelli De cauſſis corruptæ eloquentiæ: *Quid enim ſi infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, & informibus tegulis extruuntur; ſed marmore nitent, & auro radiantur?* Marmore in parietibus, auro in tectis. Ideò *Micantia* Rutilianus dixit:

Confundúntque vagos delubra micantia viſus,
Ipſos crediderim ſic habitare deos.

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

CAP. VI.

Item de templo Panthei, Vrbis, & Pacis.

AVD. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam madidâ memoriâ cenſes, vt oblitus ſim Ammianum plura laudaſſe? & nominatim *Panthéon*, *Vrbis*, *Pacis*. Dic de ſingulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipſe duxiſti. LIPS. Sed ex vno illo ſpecimine, facile de aliis iudicare. Tamen fidei meæ cauſsâ, cape. *Panthéon* ab Agrippâ genero Auguſti ſtructum fuit, & opus notum eſt, hodiéque (etſi ornamentis omnibus ſpoliatum) ipſum corpus exſtat. Struxit in tertio Conſulatu ſuo, quod inſcriptio frontis indicat: ſed perfecit biennio pòſt & dedicauit, anno vrbis DCCXXIX. vt eſt in Dione. Quæ cauſſa nominis, ipſe Dio dubitat, & ſcribit: *Panthéon ſic*

ſic fortaſſe dicitur, quia plures deorum imagines in ſimulacris Veneris & Martis complecteretur; vel vt ego cenſeo, à formâ illâ deuexæ rotunditatis, & quia cælum referret. Prior explicatio pluribus placita, etſi non ipſi Dioni: & lego in Gloſſis illis priſcis, πάνθειον, *omnium deorum*. Sed & Athenis, atque alibi, τὸ κοινὸν τῶν θεῶν ἱερὸν fuiſſe, *commune Deorum templum*, ex Pauſaniâ diſco. Cui & origo eſſe apud Romanos potuit, ex communi deorum ſacro: de quo Feſtus. *Pandicularis*, inquit, *dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter ſacrificabatur.* Sed Dio tamen aliter: & mouit eum, credo, quòd paucæ & certę in eo ſtatuę eſſent, neque diis communiter poſitæ. Fuit enim *Martis*, * *Veneris, & Cæſaris Iulij*: ipſius *Auguſti* in veſtibulo cum ſuâ poſuit Agrippa. Ita Dio. quem miror *Iouis* omiſiſſe: cùm Plinius ſcribat, *Panthéon Ioui Vltori ab Agrippâ factũ.* Itaque ille præcipuus, & præſes ibi Deus, fuiſſe videtur: ſed & plures alij, eoque nomine haud malè Panthéon, etſi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id ſcilicet receptaculum & ſedes Deorum. Lego autem & *Pantheus* & *Panthea*, pro ipſis Diis: ſed aliâ ſignificatione, itemq. ſcripturâ; nec aliud eſt, quàm *omnino-Deus*, aut *Dea.* Idem Dio ſcribit, ſororem Caligulę *Druſillam conſecratam ab eo, & ab omnibus Pantheam dictam.* In lapide item veteri exſtat: DIVO. PANTHEO. EX*. V. Sed *Voto.
de nomine ſatis: in re ipſâ etiam quid me diffundam? niſi ſi lingua poteſt in iſtis, quod non oculus: atque ecce Romæ exſtat, & imagines circumferuntur. A V D. Ita eſt. ſed de ornatu tamen qui periit, ecquid habes? L I P S. Pauca. ſed tamen hoc inter *pulcherrima operum* Plinius recenſuit: quid mirum vel ab ipſo iſto corpore, ſic ſpo-

* *In cuius auribus ſectus famoſus ille vnio Cleopatræ.* Plin. Lib. xxv.

liato & nudo? Nam artificium & ſymmetria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, deuinctio ſingularis; vt Sebaſtianus Serlius, vir peritiſſimus talium, habẽdum cenſeat hoc velut vnicũ exemplar conſummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par eſt, pedum CXLIIII. Amiſit de ſpecie, quòd rudera locum ſuſtulerunt, & gradibus in templum nunc deſcẽditur: atqui anteà aſcendebatur. Tectum & ipſum æreis tegulis, quæ prægrandes aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas fuiſſe. Plura haud dixerim; & omnia membra eius deſcripſit & menſus eſt Serlius, quem fas videre. Admoneo exuſtum fuiſſe, magno illo incendio ſub Tito, cùm & Capitolium tertiò arſit. Id ita in Dionis compendio ſcriptum: & refecit Domitianus. de quo Caſſiodorus capiendus in Conſulatu eius IX. *Inſigniſſima Romæ facta ſunt, Forum Traiani, Thermæ Traiani, Meta ſudans, & Panthéon.* Sed nec diu pòſt, Traiani anno XIII. (quod in Euſebij Chronico eſt) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano reſtitutum, Spartianus dixit in eius vitâ. Itaque non ſoli ij reſtituerunt, qui in fronte operis hodiéque inſculpti leguntur, *L. Septimius Seuerus, & M. Aurelius Antoninus*: ſed iam dicti. Mutauit & tranſiit in melioris templi vſum: & à Venere ad noſtram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, ſub annum Chriſti DCVII. Is *petiit Phocam*, ait Regino, *vt in veteri fano, quod Panthéon vocabatur, & à Domitiano fuerat exſtructum, Eccleſiam ſibi facere liceret; quod annuit Imperator*. Iſta de Romano Panthéo. ſed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certè in *pago Bethelia (vnde ipſe oriundus) ditionis Gazenſium;*

Pan-

Pantheon fuiſſe ait, *antiquum & apparatum templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce ſitum, totum pagum deſpectabat:* atque addit arbitrari ſe Syricâ voce *Betheliam* inde dictam, quod Græcè πανθεῖον ſonat, ſiue θεῶν οἰκητήριον, *deorum domicilium*. Ita ille ſcriptor Eccleſ. Hiſt. lib. v. cap. XIIII. Sed tranſeo iam & luſtro obiter templum *Vrbis*. Quod iſtud eſt? inquies. nempe *Dominæ Vrbis*, illius *Æternæ*, & *Cæleſtis*. O inſaniam! ædificiis & inanimato corpori non vitam ſolùm adtribuere, ſed numen! Atqui fecerunt, & vrbs hæc, in quâ ſedes tanti imperij, tanquam in eâ potentia & diuinitas, ſic culta. Prudentius meritò irridet:

-- colitur nam ſanguine & ipſa
More Deæ, NOMENQVE *loci, ceu* NVMEN, *adorant.*

Inuentio & adulatio à Græcis Aſiaticis eſt: apud quos Smyrnæi (quod ipſi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum) **primi templum* VRBIS ROMÆ *ſtatuerunt*. Nec defuerunt alij ſequi exemplum: ſtatimq; Alabandenſes in ſuâ vrbe ſtruxêre. Quo fine? vt propitiam ſibi non Vrbem, ſed Vrbis incolas & rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc neſcire; & in Liuio, apud Senatum *Alabandenſes templum* ROMÆ *ſe feciſſe commemorant, & ludos anniuerſarios inſtituiſſe ei Diuæ.* Etiámne ludos? ita ſanè, & iſti ſunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt. Quàm credis riſiſſe quoſdam Patrum, in his ineptis & verè Græcanicis adulationibus? ego haud minùs cenſeo, quam cùm Pruſias rex ab illâ Aſiâ, veniret ad curiam raſo capite, & pilleatus, limen curiæ oſcularetur, adoraret Senatum, & *Libertum* ſe clamaret *populi Romani*. Ita igitur initium, ſed in prouinciis. imò nec ſub Principibus ſtatim *Romæ*, in ipsâ Româ, tem-

III Hiſt.
* Circa annum vrbis DLVIII.

plum. Lego in Hadriani rebus: *Ædem Bonæ deæ tranſtulit, & Coloſſum ſtantem atque ſuſpenſum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo* NVNC *templum* VRBIS *eſt, ingenti molimine, ita vt operi* XXIIII. *elephantes exhiberet*. Ait, Coloſſum ſtetiſſe in loco vbi *nunc Vrbis* templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed ille ipſe tamen Princeps fecit: imò hanc cauſſam arbitramur trãſlati Coloſſi. In Dionis Compendio eſt: *Hadrianum ſtruxiſſe Veneris & Romæ templum, atque eius deſignationem & diagramma miſſum ab eo ad Apollodorum inſignem architectum (cui tunc offenſior erat) vt oſtenderet & abſque eo* INSIGNE OPVS *poſſe perfici. quæſiuitque ecquid placeret ſtructura? Ille verò liberè reſpondit, & de Templo, quòd ſublimius & magis cauum capáxque fieri debuiſſet: vti & in viam Sacram conſpectius ex alto emineret, & in cauum Machinas acciperet, quæ in occulto ibi compactæ, ſubitò & ex improuiſo in Theatrum induci poſſent*. Hæc ita in Græco. nam interpres, quod mirere, ſolum *Veneris templũ* poſuit, *Romæ* omiſit. Atqui iunctæ deæ fuêre: & ſic Notitia imperij, *Templum Veneris & Romæ* nominat. Prudentius:

Atque Vrbis Veneríſque pari ſe culmine tollunt
Templa, ſimul geminis adolentur thura deabus.

Nec ineptè Venus iuncta, Æneadum mater, cum ſuâ prole. Vbi fuerit, ex Dione licet coniicere, qui *Viæ Sacræ* adiungit: & Notitia in *Regione templi Pacis* ponit. Claudianus in *monte Palatino*. Nam de illo capiendum eſt, cùm in laudibus Stiliconis facit Prouincias veniſſe, & adiſſe ſupplices ipſam Romam:

Lib. II. *Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent*
Monte Palatino.

Cre-

Crederem igitur ad radices montis fuiſſe, circà aut in Comitio: & in diuiſione tamen vrbis accenſitum *Regioni* Pacis. De *Machinis* autem, quod in Dione eſt, ad *Pegmata* pertinet: de quibus in Amphitheatro olim ſcripſimus: & videntur in templis opportunis diſpoſita, compoſita occultè (quò admirabiliora ex inopinato eſſent) & ſub tempus educta. Sed ſequitur nũc *Templum* ipſum *Pacis*. AVD. Pauliſper mane. & nónne *Genij publici* templum etiam lego? LIPS. Legis, ſed diſtinctum ab iſto: & hoc verecundiùs paullò & minùs inſolenter excogitatum. Nam Genium locis, regionibus, ciuitatibus tribui, ſatis eſt frequens & notum. Itaque in Dione νεὼς τοῦ γενίου τοῦ δήμου, *templum Genij populi*, aliquoties nominatur: ſed diu antè *Vrbis*, & quidem ab anno DCCXII. ante Principatum Auguſti. Sed & Antiochiæ, Alexandriæ, atque alibi *Templum Genij* leges. AVD. Amplius etiam, ruminor Spartiani verba de Hadriano: qui *Bonæ deæ ædem tranſtulit, & Coloſſum*. Sed quæ iſta *ædis tranſlatio*? ſi communis, vt alibi dirutam poneret; quid miri aut narrandi eſt? ſiquid ab arte aut nouum latet, me doce. LIPS. Neſcio. ſed ædes totas transferri, mihi nouum non eſt, & in Batauis vidi factum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui *maximam porticum iacentem & inclinatam, lanâ & centonibus circumdatam* (credo, ne videri artificium poſſet) *funibus & machinis, multorúmque hominum manibus admotis, in priſtinum reſtituit, firmam & rectam?* Quod Tiberius aliíque nimis mirati ſunt: etſi ille inuidiâ motus, nec nomen quidem eius Actis inſeri ſit paſſus. Quod ad *Coloſſum* autem, nónne Roma nuper in Obeliſcis ſimile vidit? Sed hoc hîc notabile, quòd iſte architectus,

nec inclinauit eum quidem, ſed *ſtantem*, vt ait, tranſtulit & *ſuſpenſum*. At tu extra oleas me ducis: *Pacem* autem ego iam afferebam, tu diſtuliſti. AVD. Egóne illam? ô vbi es, non Dea quidem, ſed ſummum à Deo bonum! Veni, veni, reuiſe miſeros Belgas, tot iam luſtra ciuilibus exteriſque bellis iactatos. LIPS. Iam venit, confide: ſed Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Veſpaſianus Romæ conſecrauit, magnâ ſpe & animo manſuram, poſt ciuilia tunc quoque bella. Id à Claudio incohatum aliqui tradunt: ſed abnuit Suetonius, & *Fecit* NOVA *opera Veſpaſianus*, inquit, *templũ Pacis foro proximum*. Habes & locum: ac nunc veſtigia exſtant, & ex iis operis ipſius forma. Grande fuit, & longitudo *trecentos* pedes attigit, latitudo *ducentos*. Itaque meritò Herodianus id appellat *μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων*: MAXIMVM *& pulcherrimum omnium in vrbe operum*. Additque: *ditiſſimum* item fuiſſe, *ornamentis auri & argenti excultum*. Feciſſe id ſub initia imperij, & poſt triumphum, ex Ioſepho diſcas: cuius verba lubet dare, ad vniuerſam eius notificationẽ. Libro VII. Excidij ait: *Poſt triumphos, & firmam imperij conſtitutionẽ, ſtatuit templum facere Paci: fecitq́, citò admodũ, et pulchrius meliúſq́, omni opinione perfecit. Magnis enim opibus in hanc rem vſus, & priſcorũ etiã præclara omnia adhibens, picturis & ſtatuis pulcherrimis adornauit.* OMNIA *enim in hoc templum collata & diſpoſita ſunt, ob quæ homines, videndi cupiditate, anteà per* TOTVM ORBEM *vagabantur. Poſuit & hîc è Iudæorum templo vaſa aurea, in iis ſibi placens: etſi Legem ipſorum, & vela tabernaculi aurea, in Regiâ ſuâ poſuerit, ibi cuſtodienda.* Hæc Ioſephus; & Plinius conſonat, qui paſſim pulcherrima aut rariſſima operum adnotat

notat fuiſſe in templo Pacis. Vno etiam loco ſcribit: *Ex omnibus quæ rettuli, clariſſima quæque in Vrbe iam ſunt, dicata à Veſpaſiano Principe in templo Pacis, aliíſque eius operibus, violentiâ Neronis in vrbem conuecta, & in ſellariis domus aureæ diſpoſita.* Quod magis impreſſiuſque refero, vt triſtius damnum cognoſcatur, quod factum eſt templi huius incendio ſub Commodo. Tunc enim, vt Herodianus refert, leui terræ motu præuio, ſiue ictu fulminis, ſiue igne è terrâ exſpirante, ſubitò & improuisò totum conflagrauit, itémque Porticus, & totus eius ambitus: malo ſanè augurio, vt tunc Romani haud vanè interpretabantur, periiſſe ſibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta, periit & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A. Gellio memoria exſtat. Lib. xxxiiij cap. viii.

CAP. VII.

Fora Romana deſcripta; & diſtinctè Romanum, Iulium, Auguſtum, Tranſitorium, Vlpium.

DE Templis peregimus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpo. Quid opus eſt? inquies. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro noſtris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc Fora parum, aut nihil, ornati profectò habent. Area tantùm eſt, & ædificia cingunt, alta, humilia, ſplendida, vilia; denique vt priuatorum ſolent. Quàm aliud in Romanis Foris, ſed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audire: *Græci in quadrato* AMPLISSIMIS *&* DVPLICIBVS PORTICIBVS *fora conſtituunt*, CREBRISQVE COLVMNIS, *& lapideis aut marmoreis epiſtyliis adornant, & ſuprà* AMBVLATIONES *in contignationibus faciunt.* Li. v. cap. i.

Atque hæc ipſa, vt addit, Romani; niſi quòd non quadrata æqualiter, ſed oblonga magis faciunt, nec niſi tertiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt: & (vt ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumpoſitis ædificiis, vt *Templis, Baſilicis, Chalcidicis*, magis ornabant. Vt tamen formam aliquam capias, ambitus ipſe Fori porticibus claudebatur, viis relictis & ſpatiis ad intrandum: exteriùs deinde, Templa, & quæ dixi circumponebantur, & latè ſuper Porticus illas eminebant. In paruo exemplo, nónne *Burſam*, vt vocant, Antuerpienſium vidiſti? fac maiorem, & oblongam eſſe: habes (quod ad Porticus attinet) imaginem priſci alicuius Fori. Sed membra ſingula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices Porticus* fuiſſe: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque potuit: ſed credo magis in latitudinem fuiſſe, vt laxiùs inambularetur. Tamen nec de illâ nego, cùm ſatis clarè addat, & præcipiat: *vt ſuperiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores conſtituantur: propterea, quòd oneri ferundo, quæ ſunt inferiora, firmiora debent eſſe, quàm ſuperiora*. Ergo & duplex columnatio in altum ſolita vſurpari: ſed in latum ſæpiſſimè, atque adeò triplex, quadruplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum ſerie, & ſuperbâ facie? Capitolinus in Galieno ſcribit: *quòd is Porticum Flaminiam, vſque ad Pontem Muluium parauerat ducere, vt tetraſtiche fieret, aut etiam pentaſtiche*. Intellegit *quaternos aut quinos* iſtos ordines: qui tamen rari haud dubiè erant. Iam ſuper iſtas Porticus, Ambulationes erant: quod ipſum in Antuerpienſi Burſâ. At reliqua, iam, quam imaginem hodiernam admittunt, *Baſilicæ* & *Templa*? nullam. Quid *ſtatuæ*, & interior ille ornatus?

tus? nullam. Talia igitur Fora, vt communiter hoc pręmiſerim: veniamus ad ea magis ſingillatim. Fora duorum generum Romæ: & in vniuerſum XVII. numerant deſcriptores Vrbis. Erant *Ciuilia*, erant *Venalia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hæc, in quibus merces aut ſpecies certæ vænales. vt *Suarium Forum*, *Piſcatorium*, *Piſtorium*, *Boarium*, *Holitorium*, & talia. In vtriſque & cœtus, ac circuli, ac ſermones hominum erant, vt ſolet in vacuis: ſed magis in Ciuilibus illis. quæ ſcito olim fuiſſe tria, *Romanum*, *Julium*, *Auguſtum*. Seneca ad hũc numerum: *Inſitiationes, furta, fraudes, quibus trina non ſufficiunt fora*. Martialis:

Atq; erit in triplici par mihi nemo foro.

Etſi idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus Imp. incohauit *Forum*, quod *Tranſitorium* vocabant, & poſteà Nerua abſoluit, ab eo *Neruæ* etiam dictum. Quintum denique addidit *Traianus*, ab ipſo ſic appellatum. Lubet breuiter luſtrare ſingula, & quędam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua obſeruare. *Romanum* igitur eſt, quod *Vetus* appellant, adſpectu ad hęc poſteriora; itemque *Magnum*, quia, vt videtur, ſpatio ſuperauit. Id à Romulo inſtitutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad huius finem: ſic vt templa Capitolina ei imminerent, Palatij variæ ſtructuræ, & varia in ambitu templa. Sed hæc poſteà fuêre: Romuli æuo, ſimplex planicies; L. Tarquinius Priſcus poſteà exornauit, & *Tabernis ac Porticibus* cinxit. Alij deinde tam varia (quia quiſque opus ſuum in conſpicuâ maximè & celebri parte exſtare cupiebat) addiderunt: vt multæ & curioſæ curæ ſit ſingillatim recenſere. & iam alij in parte maximâ fecêre. Strabonis hoc audi. qui vbi *Campum*

pum Martium valde laudaſſet, addidit, *Quæ omnia ſi-quis viderit, dicat cenſeatq́; reliquam vrbem, non niſi ad-ditamentum campi huius eſſe. At idem ſi in* FORVM VE-TVS *deinde progreſſus, alia aliis hærentia & conſequentia videat, Baſilicas, Porticus, Templa; tũ Capitolium ipſum, & in eo templa; tum Palatium, & Liuiæ Ambulacra: is facilè priorum obliuiſcatur, & omnium quæ viderat extra vrbem.* Sed & Statius quædam recenſuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex ære coloſſæum illum, & ſe inſeſſorem conſtituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo ſuo carmine:

Quæ ſuper impoſito moles gemmata coloſſo
Stat Latium complexa forum?

Nam *Latium Forum*, hoc noſtrum Romanum eſt: ſed quæ *moles gemmata?* nam gemmas & lapides in ære iſto fuiſſe, nugæ: an igitur, nitida & ſplendens? vt idẽ alibi: *- nitidis gemmantia ſaxis Balnea:* & quaſi gemmas referentia. An verius, *moles geminata?* iamdiu cenſui, & de viro atque equo accepi. Nunc licet, & placet magis, *molem geminatam* explicare, ipſam crepidinem ſiue baſim magnificam, *ſuper quam impoſitus* (ita clarè verba) *coloſſus* iſte equi virique. Atque ita moles duplicatur, alterâ illâ acceptâ. Sed reliqua etiam carmina poëtę notanda antiquariis, ad ſedem certam aliquot hîc ædificiorum. Nam ait:

Par operi ſedes. hinc obuia limina pandit,
Qui feſſus bellis, aſſertæ munere prolis,
Primus iter noſtris oſtendit in æthera Diuis.
At laterum paſſus, hinc Iulia templa tuentur,
Illinc belligeri ſublimis Regia Paulli,
Terga pater, blandoq́; videt Concordia vultu.

A fron-

A fronte facit fuiſſe *Limina Julia*. nam de Iulio Cæſare hæc capienda quis ambiget, cùm à prole adoptiuâ conſecratum, primum Cæſarum, dicat? Sed quæ ea *limina*, hæreo: non ipſum *Templum Iulij*, de quo mox ſequitur: ergo *Baſilica Iulia*, niſi fallor. Ea ad lacum Seruilium ſita, ex Feſto. A latere deinde adiunxit, *Julij ædem*; & altrinſecus, *Baſilicam Paulli*: à tergo *Concordiæ* templum, ſub Capitolio, & *templum Patris*, nônne ipſius Veſpaſiani? Certè in Victore video, hac regione Fori, *Templum Titi & Veſpaſiani*. Nam aliud ab iſto eſt illud *Gentis Flauiæ*, vt puto: atque id alibi, & in VI. regione ponunt. Enimuerò hæc *Ædes Iulij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & vt medium aliquod templum decorè eſſet, mox diſces. Adiungo *Julium forum*, quod C. Cæſar, etiam priuatus, & Proconſul adhuc Galliæ concepit, atque adeò cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgauit. magno ſanè, & Suetonius dignum notari putauit ipſum pretium: *Forum*, inquit, *de manubiis incohatum, cuius area ſuper* HS. *millies conſtitiſſet*. Ea ſumma eſt nobis (repeto, etſi meminiſſe te æſtimationes iam oportuit) *viciesquinquies cẽtenûm millium*. Tantúmne in ſolam aream? inquies. Tantum. nec mouet, quòd viri docti, ſed trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuere vellent: falluntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eâdem re ſic numeranti? *Pyramides regum miramur opera, cùm ſolum tantùm foro exſtruendo* HS. *millies Cæſar Dictator emerit*. Nônne ipsâ narratione & comparatione oſtendit ingentẽ aliquam, nec in ſimili re tritam ſummam? oſtendit. Ne diffidamus, ſed faueamus magno huic Cæſari, qui & antequàm tantus Cæſar, concipit hæc magna. Imò verò

X *Dicta-*

Dictator tunc erat, dices: ergo iam Princeps. Nego fuiſſe. nec Plinij ea mens eſt, qui addidit quidem illum titulum, ſed vt hominem deſignaret & diſcerneret, non vt emptionis tempus. Credamus Suetonio, palàm hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit; ſed bellis impeditus aut tardatus, non niſi
II.Ciuil. poſt bellum Africum perfecit. Appianus: *Cæſar, poſt triumphos, Veneri Genetrici templum ſtruxit, quod vouerat in prælio Pharſalico: & aream circùm templum addidit, ibiq; voluit Romanis Forum eſſe. non id quidem rerum venalium, ſed ad* LITES *aut negotia conuenientium, ſicut & Perſis forum erat quoddam vel iuris petendi dicendíq; cauſſâ, vel & diſcendi.* Dio Caſſius de eodem ſub idem
Lib.XLIII. tempus narrat: *Cæſar forum, quod ab ipſo dictum eſt, exſtruxit. quod* PVLCHRIVS ROMANO *eſt, etſi dignitas illius auxit ex iſto, factúmq; vt* MAGNVM *diceretur. Atq; hoc Forum, vnà cum æde Veneris Genetricis, auctoris ſui generis, dedicauit.* Nota in eius verbis, *pulchrius Romano* fuiſſe: quod equidem credo, vel quia à Cæſare, vel quia poſteriora opera prioribus ferè antecellunt. Quod tamen ex Ammiano vix dixeris: qui *Iulium* hoc ſilet, *Romanum* extollit: & *priſcæ potentiæ forum* appellauit, & Conſtantij *oculos in eo, miraculorum denſitate, præſtrictos.* Fuit autem hoc *Julium* haud longè nimis à Romano, poſt templa *Pacis & Fauſtinæ.* Tranſeo ad *Auguſti Forum*: quod nominatim Plinius *inter maxima operum* collocauit. Profectò gradatim ſcandimus, & meliora ac
Aug. cap. XXIX. maiora in his damus. De iſto Suetonius: *Forum cum æde Martis Vltoris ſtruxit. Cauſſa exſtruendi, hominum & iudiciorum multitudo, quæ videbatur, non ſufficientibus duobus, etiam tertio indigere.* Ergo *Mars* hîc *vltor* in medio

medio, vt antè *Julius*, aut *Venus*. Ouidius *Biſultorem* cognominat: quia & ob vindicatā patris necē hoc cognomen Auguſtus impoſuit; & ob Craſſianam cladem, ſignis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: ſed hoc in iis ſingulare, & ab Auguſti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe Æneâ eſſent; in alterâ, Romani Reges, aut Duces clari, à Romulo ipſo. Ouidius de Marte illo: v. Faſt.

Hinc videt ÆNÆAN *oneratum pondere caro,*
Et tot IVLÆÆ *nobilitatis auos.*
Hinc videt ILIADEN, * *humero Ducis arma ferentē,* *Tropæophorum, ſpoliis Acronis onuſtum.
Claraq́; diſpoſitis ACTA *ſubeſſe viris.*

Ille ab vtroque igitur latere hæc videbat: & de hac re Suetonius. *Proximum à Diis immortalibus honorem memoriæ Ducum præſtitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidiſſent: &* STATVAS OMNIVM, *triumphali effigie, in* VTRAQVE *fori ſui* PORTICV *dedicauit*. Aug cap. xxxi. Nam etſi *Romanos Duces* modò nominat, ſanè & illos intellegi Latinos par eſt, & poëta iubet. Inter eos & ipſe locum habuit, atq; eius *Tituli* & *Acta*. Velleius: *Diuus Auguſtus, præter Hiſpanias aliáſq; gentes, quarum* TITVLIS FORVM EIVS *prænitet*. Ergo illîc ſub quoque viro aut ſtatuâ, ſuæ res geſtæ breuiter & *Index*; quod *Acta* poëta dixit. Atque iſtæ nouæ ſtatuæ: quot deinde veteres, & priſcæ raræque artis? Pauſanias prodidit, *Mineruæ Aleæ ſignum, ex ebore totum, in aditu Fori Auguſti ſtetiſſe*: additque in eâ occaſione, *& ipſum, & reliquos Principes, pleraq; ornamentorum talium vndique auexiſſe, & ad opera ſua ornanda traduxiſſe*. In Arcad. Situm autem hoc forum, ſupra ipſum *Romanum*, ad latus Capitolij, poſt ædem hodie *Diuæ Martinæ*. Quartum iam

eſt, *Neruæ.* quod Domitianus incohauit, iſte perfecit & agnominauit. Suetonius in Domitiano: *Nouã ædem in Capitolio excitauit Ioui cuſtodi; & Forum, quod nunc Neruæ vocatur.* Quomodo igitur tunc? *Tranſitorium*, vt opinor. Nam ſic Lampridius, in Alexandro: *Statuas coloſſas, vel pedeſtres nudas, vel equeſtres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Neruæ, quod* TRANSITORIVM *dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis* ÆREIS, *quæ geſtorum ordinem continerent. exemplo Augusti, qui ſummorum virorum ſtatuas, in foro ſuo, è* MARMORE *collocauit, additis* GESTIS. Locus & ad iſta, & priora, notabilis. vidéſque imitari Auguſtum in ornãdo hoc Foro Alexandrum voluiſſe: quid imitari? vincere volui dicere. & cùm ille ſtatuas non niſi è marmore feciſſet, iſte ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem iſtæ columnæ? an quibus, loco baſium, inſiſterent, & Acta inſcripta eſſent? an & alias intellegit, quæ ſeorſum Porticus ſuſtinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pauſaniâ lego, de *quibuſdam ædificiis ex ære ſolido*, diſſerente: lego, inquam, fuiſſe talia, vt Mineruæ templum Spartæ, quod *Chalciœcon* ideò dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, præſentaneum & ſui æui exem-
Lib.x. plum. καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης, θαῦμα οὖσα, παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν: *Romanis Forum, quod & magnitudine & alio apparatu omni inſtar miraculi eſt, exhibet tectum & camerationem æream.* Quod iſtud Forum *tecto æreo*, vellem nominaſſet. nunc ſuſpicari tamen fas eſt, de iſto Neruæ capiendum: niſi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* appellabant, quodque Foris ſolet adiungi. Iſtud eſt *Neruæ Forum*, inter Capitolinum & Quirinalem colles ſitum:

tum: dictumque ideò *Tranſitorium*, quod per id in alia opportunè velut tranſitus eſſet. An & quia Iani in eo templum? quod *quattuor portarum* ibi fuiſſe Seruius tradidit: & *Iani* olim, *tranſitiones* dictæ, & re ipsâ erant. Quintum Forum, *Vlpium* ſiue *Traiani*. Quis fecit? ipſe Traianus: nec dabo hoc Caſſiodoro, Domitianum vel cœpiſſe. Nam is quidem in Domitiani IX. conſulatu, facit eum *excitaſſe opera, Forum Traiani, & Thermas Traiani*, voluit *Neruæ* dicere: & iam à nobis demonſtratum. Quale autem hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans *ſingularē ſub omni cælo ſtructuram*. Quid ampliùs? *etiam numinum aſſenſione mirabilem*. Deus bone! an & cælites terreſtria hęc mirentur? etiam timeant fortaſſe. nam addit, GYGANTÆOS *contextus fuiſſe, nec relatu effabiles, nec rurſus mortalibus* appetendos*. Satis oſtendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta anteà habebamus. Quid autem Caſſiodorus? conſentit. *& Traiani forum*, inquit, *vel* SVB ASSIDVITATE *videre, miraculum eſt*. Nihil poteſt efficacius dici aut concipi ad elegantiam, & raritatem: quæ rara ſcilicet & elegans eſſet etiam in aſſiduo aſpectu. Hęc communiter adferre poſſum: quid per partes? *Apollodorum* architectum fuiſſe, ſummum in arte virum, & quem Hadrianus poſteà, liuore quodam ductus, occîdit. Porticus & columnas fuiſſe, ſatis ſcitum eſt: & puto in altum plures. vnde enim alioqui *gygantæos contextus* Ammianus diceret? Et ſanè altitudo *Columnæ*, quę in medio ſita fuit, hodieque appâret, eſt pedum CXXVIII: cum inſcriptione, TANTÆ. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infrà, Porticus

In Chron.

* Id eſt, imitandos.

cus fuiſſe. In earum faſtigiis ſimulacra equorum, & ſignorum militarium. de quibus Agellius: *In faſtigiis fori Traiani* SIMVLACRA *ſunt ſita*, CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA *equorum, ac ſignorum militarium: ſubſcriptumq́ eſt, Ex manubiis.* Nota hæc omnia *inaurata* fuiſſe: & probabiliter etiam Statuas, quæ ſubter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus auxit: *qui nobilibus viris* (in Capitolino) *bello Germanico defunctis, ſtatuas in Foro Vlpio collocauit.* Ibidem & *Templum*, & *Equum æneum* fuiſſe, Victor oſtendit; & circùm *Bibliothecam*, alij. Sed de *Equo* etiam Ammianus. cùm ſcribit *attonitum Conſtantium hæſiſſe, omni ſpe huiuſmodi quidquam conandi depulsâ: Traiani tamen* EQVVM *ſolum, in atrij medio locatum, qui ipſum Principem vehebat, imitari ſe velle dictabat. Cui propè aſtans regalis Hormiſdas, reſpondit geſtu gentili,* ANTE, *inquit,* IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Liberè hoc Hormiſdas, & verè. quid autem poſteri manibus tale aliquid conderent? vereor vt nos, & noſtri architecti, vix mente.

Lib. XIII. cap. XIII.

CAPVT VIII.

De Balneis Thermiſq́, & breuiter de Roſtris.

AVD. Profectò, Lipſi, oculos mihi aperis ad hæc ſuſpicienda: quæ ego non in magno anteà habebam. LIPS. Fortaſſe nec ea quæ de *Lauacris*, id eſt Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuiſſe, hoc ruinæ me docent; ornata valdè aut magnifica, nondum agnoſco. LIPS. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nónne ea ipſa miranda

randa in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad eam, puto, reſpicit, cùm ſcribit *Lauacra in modum prouinciarum exſtructa*: & quaſi quæ, non vrbes, ſed regiones totas æquent. Satis audax elatumque dictũ, fateor: ſed cauſſam habuit. & Caſſiodorus item ſignatè laudat & ſuggerit MIRABILEM MAGNITVDINEM THERMARVM. Et vidiſti illas parietinas hodie *Antonini* Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas: & addere debeas *Porticus*, *Nemora*, *Xyſtos*, & imaginem quaſi regionum. In Olympiodori Excerptis lego: *Lauacra publica* INGENTI MAGNITVDINE *erant, è quibus Antoninianæ dicta, in vſum lauantium habebant ſellas mille ſexcentas, eáſque è* MARMORE POLITO *factas*. Verti ego *Sellas*, quod in Græco eſt, καθέδρας: aptè, vt opinor, & ſunt ſanè à *Soliis* diſtinctæ. Sidonius de ſuo balneo: *Hinc Frigidaria dilatantur, ita vt miniſteriorum ſeſe non impediente famulatu, tot poſſint recipere ſellas, quot ſolij ſigma perſonas.* Ergo ſingulis perſonis ſuæ Sellæ: & ſic in illis Antoninianis lauari ſimul in Frigidario potuerint *mille ſexcẽti*. Quid non ampliùs in Diocletiani, quæ ampliores? Magnitudinẽ agnoſcis: ceteras partes, & illa Sidonij tibi dicent (lege, ſi lubido eſt) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici noſtri, ſcripta *Gymnaſticæ artis*. De ſplendore & paraturâ earum, audi hæc Senecæ: *Pauper ſibi videtur ac ſordidus, niſi parietes magnis ac pretioſis* ORBIBVS *refulſerint: niſi* ALEXANDRINA *marmora* NVMIDICIS *cruſtis diſtincta ſint: niſi illis vndique, & in* PICTVRÆ *modum variata* CIRCVMLITIO *prætexatur: niſi* VITRO *condatur camera: niſi* PARIVS *&* THASIVS *lapis, quondam rarum in aliquo templo ſpectaculum, Piſcinas noſtras circum-*

Lib. II. Epiſt. II.

Epiſt. LXXXVI.

circumdederit: niſi aquam ARGENTEA *epitonia fuderint. Et adhuc plebeias fiſtulas loquor: quid cùm ad balnea libertinorum peruenero? quantum* STATVARVM, *quantum* COLVMNARVM *eſt, nihil ſuſtinentium, ſed in ornamentum poſitarum, & impenſæ cauſâ? quantum* AQVARVM *per gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, vt niſi* GEMMAS *calcare nolimus.* Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè ſub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, ſed Principum dixeris Aulas? Et quædam ex iſtis Statius, in Balneo Etruſci:

Nil ibi plebeium, nuſquam Temeſæa notabis
Æra, ſed ARGENTO *felix propellitur vnda,*
ARGENTOQ. *cadit, Labriſq́ue nitentibus inſtat*
Delitias mirata ſuas.

Significat fiſtulas & canales argenteos fuiſſe, ipſa etiam Labra. Idem de *Vitro*:

Effulgent cameræ, vario faſtigia vitro
In ſpecies animoſq́ue nitent.

Lib. xxxiij. cap. xii. Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: *Iam verò pædagogia ad tranſitum virilitatis* cuſtodiantur argento; feminæ lauentur, & niſi* ARGENTEA *ſolia faſtidiant, eadémque materia & probris ſeruiat, & cibis. Videret hæc Fabricius, &* STRATAS ARGENTO *mulierum balneas, ita vt veſtigio locus non ſit cum viris lauantium.* Significat & totum *Solij ſigma*, vt Sidonius appellat, ex argento fuiſſe, & ipſa pauimenta; ita vt nec inſiſtere in iis & veſtigium figere firmiter eſſet. Quod ſi Priuata hæc Balnea ita culta: credo equidem & Principes in ſuis, quæ publicabant, parcos aut ſordidos non fuiſſe. Eiuſmodi *Publica & Gratuita* balnea, *duodecim.*

* Fibulas intellegit.

P. Victor

P. Victor agnoſcit Romæ fuiſſe: omitto alia *Publica*, quæ *Meritoria* licet agnominare. Nam paruo ære, & *Quadrante*, ad ea lautum ibant. Quid, quod Plinius ſcribit *M. Agrippam in Ædilitate ſuâ gratuita præbuiſſe balnea centum ſeptuaginta*? atque addit Plinius: *quæ nunc Romæ ad* INFINITVM *auxêre numerum*. Lib. XXXVI. AVD. Hem! tot igitur & *Priuata* & *Publica* balnea? & quo fine? LIPS. Quæris? ad equitandum ſcilicet. & quis neſcit, quòd ad lauandum? AVD. Ne ſic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam aſſidua lauatio? LIPS. Aſſidua. & cottidie, de more, lauabant ituri iam ad cęnam. Artemidorus ſcripſit; *Balneum nihil aliud ſuo æuo fuiſſe, quàm* TRANSITVM *ad cœnam*. Itaque qui ſæpius etiam cibum capiebant, ſæpius lauabant. Commodus Imp. notatur *ſepties aut octies in die lauiſſe*. Etiam inter Chriſtianos, Siſinnius quidam Epiſcopus *bis in die*: non ſine ſuſpicione intemperantiæ & voluptatum. Sed ille dicterio culpantes eluſit, rogatuſque *cur Epiſcopus cùm eſſet, bis lauaret*? *Quia ter*, inquit, *non poſſum*. Significabat bis ſe comedere, bis igitur lauare; tertiò non ferre valetudinem. AVD. Noua hæc nobis. LIPS. Noua, qui deſiimus hunc morem: nec ſcio an rectè, quòd totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, ſi in parte ſeruaſſemus; & cum modo: quem ingeſtum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide ſculptum.

**B.V.V. corrumpunt corpora noſtra,*
Conſeruant eadem B.V.V.

* *Balnea, Vina, Venus.*

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce ſatis vidimus: abeamus. AVD. Maneamus. quid tu neſcis, aut diſſimulas, de *Theatro, Amphitheatro, Odéo, Stadio,*

Suggeſtu conſulari? LIPS. Scio, & memini: ſed hæc per te ſatis te opinor ſcire. De *Amphitheatro* quidem ſeorſim libellum ego olim ſcripſi: idem in *Theatrô* & *Circo* ſit, ſi coner. Libri, inquam, res: quæſo nunc omitte. Nec in *Odéo* aut *Stadio* multa dicendâ: atque illud Plutarchus in Pericle tibi deſcribet, ad *Muſica certamina ſpectanda ſtructum fuiſſe, interiore formâ ſedilibus instructâ, & multis columnis: tecto decliui, & ad imaginem atq. inſtar tabernaculi regis Perſarum.* AVD. Non auſim vltrà te ducere. LIPS. Nec debes, fatigor. AVD. Tamen de *Suggeſtu* tria verba. LIPS. *Roſtra* intellegi arbitror; ſed ea quæ *Iulia* dicebant, ſiue *Noua*. Nam *Vetera* illa non in tanto nunc honore, vel vſu. Sed cur *Suggeſtum* ea dicit? à formâ, quam oſtendit per gradus ſurrexiſſe cùm dicit *verticē ſcanſili* fuiſſe. Dicit & *imitamenta priorum Principum portaſſe*: id eſt vultus & ſtatuas eorum. quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, diſpoſitas in ordine fuiſſe. Eorum baſim, ſiue ima, *ornata roſtris nauiũ, ex Actiacâ victoriâ*, Dio Caſſius me docuit: & inde igitur *Roſtrorum* nomen. AVD. Sed *Conſulum ſuggeſtum* cur appellat Ammianus? LIPS. Quia initio magiſtratus eò conſcendere ſolent, & populum ſalutare: eódem iterum, cùm deponerent magiſtratum. Mos ab antiquo manſit: qui & adire, & orare illîc ac gratias agere populo ſolent, pro honore. Sed in feriori & Principum æuo, nihil factum, niſi vt conſcenderent, ſalutarent; itemque iurarent, aut eiurarent. Plinius de Traiano: *Iam toties procedere in Roſtra, hîc ſuſcipere, hîc ponere magiſtratus, quàm dignum te fuit*? Præiuit etiam: *In Roſtris, ſimili religione, legibus te ſubiecisti: iuraſti in legem; attendentibus Diis.* Denique Claudianus de

Lib. 51.

Stili-

Stilicone Conſule, inter ſollemnia ponit:

Circumfuſa tuæ conſcendant Roſtra curules.

Ergo & ſediſſe illic in Sella curuli videntur, & ſic ſe oſtendiſſe, quaſi auſpicij cauſsâ.

CAPVT IX.

De Statuis, & earum cuſtodelâ.

AVD. Ah, quàm iuuant me hi aſpectus! quàm doleo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deſeri! LIPS. Vide benignitatem, da manum, porrò vel ſolus ego ducam. AVD. O hominem & verba mellea! non voluptatem meam te dicam, ſed ſalutem. perge ſic iuuare. LIPS. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*: quarum incredibilis multitudo, pretium, ſpeciesq;. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Earum originem & augmentum breuiter in Caſſiodoro habes: *Statuas primùm Thuſci in Italiâ inueniſſe referuntur, quas amplexa poſteritas, penè* PAREM POPVLVM *vrbi dedit, quàm Natura procreauit.* Ludit in verbo eleganter; nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuiſſe vult, quàm iſtos à naturâ. Ludit in verbo, in re ſeriò dicit. & P. Victor in fine Deſcriptionis ſuæ claudit, TABVLÆ ET SIGNA SINE NVMERO. Nam ego tibi de *Tabulis* etiam oblitus eram dicere, ſed hic monitor ſuggeſſit: quas ſcito magnorum illorum artificum fuiſſe, & ob quarum vnam alteramque, vel Romam philocali & elegantes illi venirent. Iam de *Pretio* ſtatuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas

Lib. VII.

reas illas & æreas infinitas, dico, *Argenteas*, *Aureas*, *Eburneas* fuiſſe. Atque adeò Domitianus, ecce, *ſtatuas ſibi in Capitolio, non niſi aureas argenteasq́ poni permiſit, ac ponderis certi.* Nota materiem, nota pondus: & ex ſolido vtroque igitur metallo fuiſſe. Fortaſſe autem pondus in his Statianis verſibus expreſſum:

Sueton. cap. 13.

Da CAPITOLINIS *æternum ſedibus aurum,*

Quo niteant ſacri CENTENO *pondere vultus.*

Statuam Domitiani conſecrari poniq́ue vult *in Capitolio*, & eam *centum pondo.* At enim aliȩ grauiores, ne dubita: atque adeò Commodus Imp. *ſtatuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vaccâ, quaſi vrbis conditor:* quod in Dionis compendio eſt ſcriptum. Itaque nec prǫ magno aut vero ſatis habeam, quod eſt in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, ſumptu ſuo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, ſtatuam auream decem pondo collocauit.* Quid? Principi ſuo totus populus, & in tali loco, tantillam ſtatuam ponat? Scribe; ſcribe, ∞. *pondo*: id eſt mille, & hîc quoque nota *millenariam* notam in *Denariam* mutaſſe. Eidem Principi (idem Trebellius notat) *in Roſtris poſita columna eſt, & palmata ſtatua ſuperfixa; librarum argenti mille quingentarum.* Diſce & hinc pondus grande in vtroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam miſceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum nobilium: *Ex his quidam æternitati ſe commendari poſſe per Statuas æſtimantes, eas ardenter adfectant, atq́* AVRO *curant* IMBRACTEARI. *quod Acilio Glabrioni delatum eſt primò.* Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expreſſum legi, SVB. AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano

Lib. xvi.

miano vides ſtudium in eâ re Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & ſimul repreſſum oſtendit. *Vrbs*, inquit, *ſtatuis implebatur. quia licebat cuique paſſim in Tabulâ, Ære, Marmore, ſe publicare. quod Claudius Imp. vetuit, & pleraſque iam poſitas loco mouit & aliò tranſtulit; edixitq́, ne quis in poſterum* PRIVATVS *poneret, niſi Senatus permiſſu: excepto, ſiquod* OPVS PVBLICVM *faceret, reficerétve.* Coërcere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia, & vrbem, vias, vicos, non ornabant, ſed ſtipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permiſſio item à Senatu, fræna iterum laxânt: & in vrbe qui non potuit, is ſe in villis aut agris publicabat. Ad ſummam, mi Auditor; hæc vna res ad Opes item eſt Romanas oſtendendas: & maximè ſi varias *ſpecies* Statuarum cogitas, *Coloſſæas* quaſdam, *Curules, Equeſtres, Pedeſtres*, & habitu variante & diuerſo. AVD. At enim mihi hîc cogitatio, & pænè cupiditas. LIPS. Quæ? AVD. Improbula. nám cur non fas è ſtatuis illis aureis argenteiſque Deorum vel Principum, aliquid tranſeuntem abradere, vel reſecare? LIPS. Nefas homo, nefas. Tu è ſtatuis Principum? capite luiſſes violata illa ſacra. AVD. At quis ſciuiſſet, aut dixiſſet? de nocte. LIPS. Diſce, imperitus es, cuſtodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, *Vrbanus* ille & *Vigilum* ad templa, ad loca item publica: ſed præterea certus etiam Præfectus huic Statuarum cuſtodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, *Comitiuam Romanam*. & Formula eius hæc in Caſſiodoro legitur: *Si clauſis domibus inſidiari ſolet nequiſſimum votũ, quanto magis in Romanâ ciuitate videtur illici, qui in* PLATÆIS *pretioſum reperit, quod poſſit auferri? Nam quidam* PO-

Lib. vii. (margin, beside "Vrbs, inquit")

Lib. vii. (margin, beside "Si clauſis")

PVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, *greges etiam abundantiſsimi* EQVORVM,*tali ſunt cautelâ ſeruandi, quali & curâ videntur affixi.* Tum verò addit: *Quare per indictionem illam* COMITIVÆ ROMANÆ *tibi concedimus dignitatem. Officium tuum, &* MILITES *conſuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas ſeipſa cuſtodit.* Atque hic eſt qui *Comes Romanus* appellatus, qui Romam, & eius opera, ſeruabat.

Cap. x.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longiùs etiam eo? nec Romam ſolùm, ſed quædam in eâ, & circa eam, oſtendo? faciam, vt inter tantas Opes & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, prçter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Via, Aquaductus, Cloaca.* AVD. Non ſuſtineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & ſordes has inter illos ſplendores? Hoc verè eſt, quod poëta dixit: *-ſtellis nebulam ſpargere candidis.* LIPS. Non ſic dices, vide & audi: imò & ſub terrâ theſauros tibi oſtendam, & latentium quorumdam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudicium de his tribus Dionyſij. Scriptor ille ſub Auguſto Romæ fuit, & per viginti annos circiter vixit: ergo benè eam vidit, nouit, & (vt viri ingenium) diiudicauit. Profert & eloquitur: *Ego ſanè in tribus* MAGNIFICENTISSIMIS *operibus Romæ, & è quibus* MAXIME APPARENT *illius imperij* OPES, *pono* AQVÆDVCTVS, VIARVM *munitiones*, CLOACARVM *ſtructuras. Neque*

Lib. 3.

quę id ſolùm ad VTILITATEM *eiuſmodi operum reſpiciens, ſed etiam ad* IMPENDII *ſumptuumq́ modum*. Ecce, hæc tria vult velut ſpecimen & argumentum eſſe Romanæ opulentiæ & potentiæ: ſiue ab vſu conſideres, ſiue ab impendiis & ſumptu. Quod ille cenſuit, tu accenſebis, cùm ſingula diſpicies & intentè luſtrabis. Primæ ſunt *Viæ*; quas illi non in Vrbe ſolùm, ſed extra eam, ad longiſſima ſpatia, plurimas, & plurimo opere, muniuerunt. Stupor me habet, cùm vel vnam *Appiam* conſidero: de quâ Procopium, non me, audi. *Beliſarius*, inquit. *viâ Latinâ exercitum duxit, Appiâ ad læuam dimiſſâ. Hanc Appius Romanorum Cenſor ante annos nongentos ſtruxerat, & à ſe dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum ſpatio vir expeditus poſſit emetiri. Ab vrbe Româ Capuam pertinet, eâ latitudine, vt duo currus ex aduerſo obuij, liberè queant peruadere & commeare. Et eſt ſanè hæc via, præter ceteras, ſpectabilis. ſiquidem Appius ex aliâ & longinquâ tunc, vt reor, regione exciſos lapides, & hos quidem ſiliceos, ac ſuopte ingenio duriſſimos, in hãc viam vehendos curauit. Quos planos deinde ac læues redditos, & quadratos inciſione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inſerendo. Sunt tamen ita cõnexi, & validè inter ſe hærent, vt ſpeciem viſentibus præbeant, non coniunctos ita, ſed congenitos eſſe. Et quamuis tot iam ſæculis atterantur, aſsiduis plauſtris iumentíſque: tamen neque ſerie ſuâ vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut læuorem ſuum amittunt.* Hæc Græcus ille ſcriptor, & oculatus arbiter, extra argumentum hiſtoriæ ſuæ accuratè inſeruit, admiratione inductus, quæ ſtilum eò traxit. Examinemus, & libremus. Ait, *Appium ante annos nongentos ſtruxiſſe.*] Imò *octingentos quin-*

Lib. 1. de bello Goth.

quinquaginta circiter, quod Faſti dicent. Si autem ſtrauit lapidibus Appius: quid eſt, quod in Liuio legimus, Lib.XLI. *Q. Fuluium Flaccum & A. Poſtumium Albinum Cenſores, vias ſternendas ſilice in vrbe, & extra vrbem glareâ ſubſtruendas, marginandasq;*, PRIMOS OMNIVM *locauiſſe*? Quomodo enim *primi omnium*, cùm hi fuerint Cenſores anno Vrbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præceſſit? Quid, quòd *Flaminia* via diu antè ſtrata, & ſub bellum Punicum ſecundum? An hoc Liuius ſenſit, *glareâ* tunc primùm ſtratas? an potiùs, primos ipſos *locauiſſe*? an denique ad *Cenſores* iunctim refert? per otium examinandum ſit. Obſerua autem in Liuij verbis, duplicem rationem ſternendi, vel *Glareâ*, vel *Silice*. Quæ vtraque & Tibullo notata, ad Meſſallam:

Namq; opibus congeſta tuis hîc GLAREA *dura*
Sternitur, hîc aptâ iungitur arte SILEX.

Obſerua amplius, *marginari* ſolere: quod caput ſanè erat, & Agger ille viæ cùm altiuſculus, & inſtar puluilli eſſet (ita ſolet:) firmiter arctari & ſtringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne difflueret & ſpargeretur. Hoc *marginari*: & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vſum duplicem. Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus inſidere feſſis, onera reclinare, aut & aſcendere ex iis in equum fas eſſet. Ij crebriores diſpoſiti per totam viam: alteri autem rariores, qui vt Columellæ exſtabant, & notis numerorum inciſi, milliaria notabant. Vtrunq; hoc G. Gracchus inſtituit, Plutarcho notante: & gratum in vulgus fuit. Cur non eſſet? experti nos peregrinantes ſumus, nihil magis ad tædium, & fatigationem ex eo eſſe, quàm ignaros ſpatiorum oberrare: & contrà, refici animum ac vires eâ ſignatione. Quinctilianus

lianus benè: *Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis* NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS *ſpatia.* Rutilius eodem pertinet:

Interualla viæ feſſis præſtare videtur,
Qui notat inſcriptus MILLIA *multa Lapis.*

Hinc ille mos per *Lapides* computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, Σημεῖα vocant: id eſt *Signa*, ſiue *Notas.* Sed pergit Procopius, *Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum eſſe.*) Quid? vniuerſæ eius Brundiſium vſque? non opinor, nec res ita eſt: ſed Capuam dumtaxat, quò & Appius produxit: nec vltrà. Notauit & Frontinus: *Appia aqua inducta eſt ab Appio Claudio Cenſore, qui & viam Appiam, à portâ Capenâ vſque ad vrbem Capuam muniendam curauit.* Neque verò vlteriùs ille potuit, cùm nec vlteriores tunc Romani fines. Quis autem longiùs, & Brundiſium vſque muniuerit, in obſcuro eſt: munitam tamen id conſtat. Ecce Strabo, *Viam Appiam Tarracinæ* facit *mare primum attingere, & Brundiſium vſque ſtratam eſſe.* Lib. v. Tacitus Libonem conſultauiſſe: *vtrum habiturus eſſet opes, quîs viam* Lib. II. Ann. *Appiam Brundiſium vſque pecuniâ operiret.* Denique & Horatius:

Brundiſium meliùs Numici via ducat, an Appî?

Producta igitur: an à Iulio Cæſare, quem Plutarchus ſcripſit, *Appiæ Curatorem factum, plurimum pecuniæ in eam impendiſſe*? an ab Auguſto, qui pleraſque omnes vias per Italiam ipſe, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, ſiue is Nepos eſt, *de Viris illuſtribus*, non poſſum: qui *Appium viam Brundiſium vſque Lapidibus ſtrauiſſe* ſcribit, *vnde illa Appia dicta.* Nam hoc ſanè certum,

tum, loca ea id æui, hoſtilia aut aliena Romanis fuiſſe. Tota autem hæc longitudo eſt, *milliarium circiter* CCCL: nequis de *quinque diebus* Procopio dictum, huc trahat. AVD. Atqui nec Capuam vſque tanti ſunt, niſi ignauo & parùm accincto viatori. LIPS. Fateor, ſed flexus etiam ſuos & declinationes ſcito viam habuiſſe. Addit de latitudine, *vt duo currus peruaderent.)* Neſcio, neque dimenſus ſum (alibi tamen poteſt, & exſtat:) ſed opinor igitur haud minus *vigintiquinque pedes* patuiſſe. Ampliùs, de materie, *ex longinquâ regione lapides aduectos, eoſq́, ſiliceos.)* Silicem intellegit, durum aſperumque lapidem, & è rupibus: non illum minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potiùs venit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non eſſe, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuinus hoc ampliùs, *mõtes oſtendi duos, ad Sinueſſam vnum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus ſaxa ea, colore & duritie* FERRVM *referentia, videantur exciſa.* Fides penes illum ſit, rerũ veterum tamen curioſum, & ſatis peritum. AVD. Quid, quod apud nos ſimile? LIPS. Vbi? cupio audire. AVD. In *Hannoniâ*, vt nos vocamus (nam patres *Hainouiam* dicebant) ad opidum *Bauacum*. Columna illic milliaria in Foro medio eſt, vt illa Romæ, ad quam viæ iſtæ finiuntur, ſiue ordiuntur. Sunt autem glareâ & minutis ſilicibus ſtratæ, & ducunt in præcipuas Galliæ partes. Veſtigia & reliquię multis locis cõparent. Quod autem dictũ volebam ſimile, eſt nonnihil diſſimile: ſed tamen & ſimile. Nam glarea & lapilli vnde aduecta, difficilis indagatio eſt: cùm in vicinis agris non gignãtur: adeò vt Bouillus quidã, qui vidit & inquiſiuit, cẽſeat *vel ab humo*

mo ebulliiſſe ſilices, vel ab alto æthere depluiſſe, vel deniq; non humanâ manu aductos. Quod poſtremũ & vulgus cẽſet, feruntq; *magicũ opus*, & à reginâ *Brunechilde* exſtructas: cuius & * nomen ferũt. Lips. Ah, ignaros & incredulos Romanorum operum! qui hæc talia militari manu, & prouincialiũ item ſubſidio, ſupra omnem fidem patrabant. At in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratosq; fuiſſe*.) Conſpiciuntur hodie tales, diuersâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquauerſus. Cetera de *iuncturâ & firmitate*, vtque *vnum corpus* appareant: ſunt miranda magis hodie, quàm imitanda. Avd. Certè mirifica hæc Via: ſed tu nempe vnam & eximiam eligis, de quâ poëta,

* vocâtur *Chauſſées de Brunehault.*

Appia LONGARVM *teritur* REGINA *viarum.*

aliæ non ad iſtam. Lips. Mihi crede, ad iſtam. etſi hęc celebritate, & longitudine eminuit: quia à Româ in Gręciam, Aſiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vſque, & inde porrò Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionẽ, pleræq; ſimiles: nec in Italiâ ſolùm plurimæ, ſed in prouinciis ipſis. Iſidorus ſcripſit: *Pœnos primos lapidibus vias ſtrauiſſe, quas poſteà Romani penè per* TOTVM ORBEM *diſpoſuerunt*. Et quomodò? excisis ſæpe montibus, complanatis vallibus, vt æquabiles, & faciliores ita viæ eſſent. Strabo: Ἐςρώκασι δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπάς τε λόφων, καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων, ὥςε τὰς ἁρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία: *Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, vt currus vehere poßint & ſuſcipere nauium onera.* Habes vias, & ornatum? mentior, & itáne præcipuum me fugiat? præcipuum dico, ſi non in vſu, at ſplendore & voluptate. Id fuit, quòd monumen-

ta & ſepulchra paſſim ad viam aſſita, & latus vtrumque prætexebánt. Quàm pulcher ille aſpectus viantibus? quanta & ſeriorum, & iocorũ, materies? Illic illuſtrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inſcriptio: alibi libertorum, ſeruorum, ſcortorum ſuperba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiã deteſtari occaſio erat: & quid in tot titulis & inſcriptionibus paſci? Quædam à meliore ingenio, & ſcitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ ſpectabiles: & iſtæ quæ hodie exſtant, dicent. AVD. Ita me Deus, iucundũ aſpectum! & ego ſi in tali via; remorer, ſubſiſtam, indormiam. LIPS. An non & hoc ſapienter cogites, omnium illorum qui diſparibus monumentis teguntur, parem in exitu ſortem fuiſſe? *Æquat omnes cinis. impares naſcimur, pares morimur.* Sen.

CAP. XI.

Aquæductuum mira.

SED *Aquæductus* iam noſtros videamus, & puluerem ſordeſque, ſiquas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? Iulius Frontinus eſt in manibus; qui olim *Aquarum Curator*, pulcherrimos libellos duos de totâ re ſcripſit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur Roma ſine Aquæductibus, & Tiberis, ac ſiqui fontes natiui erant, ſufficiebant populo, ſed nondum ſic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, aliunde *Auro melior aqua*, vt poeta canebát, quæſita, & per tubos ac canales, in fornicibus lateritiis, Romam aducta. Id factum primò, anno Vrbis CCCCXLI. cùm Ap. Claudius Cenſor, idem qui Vias Pind.

ſter-

ſternere inſtituit, hoc quoque bonum inuênit. Ab eo eſt *Aqua Appia*, per milliaria circiter *vndecim* deducta. Hoc initium: ſed Deus bone, quæ mox incrementa? Nam egebat ſanè ille populus aquis, non ſolùm ad potum, ſed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita vbertim inducta fuit, vt quiſque domi, aut in vicino, haberet copiam: ſcribitque Strabo, FLVMINA *per vrbem & Cloacas videri fluere, atque* VNAMQVAMQVE DOMVM *propemodum habere fiſtulas & canales, quibus aquam inducat.* De eadem re Plinius: *Siquis diligentiùs æſtimauerit* AQVARVM ABVNDANTIAM *in publico, Balneis, Piſcinis, Domibus, Euripis, Hortis, Suburbanis villis, ſpatióque aduenientium exſtructos* ARCVS, *montes perfoſſos, conualles æquatas, fatebitur* NIHIL MAGIS MIRANDVM *fuiſſe in* TOTO ORBE *terrarum.* Copiam habes, molem in adducendo habes, miraculum ſuper omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Caſſiodorus de iſtis? *Formas* ipſe appellat hos Ductus, quòd & Iuriſconſulti, atque inferior ætas fecit. De iis igitur: *In Formis Romanis vtrumque præcipuum eſt, vt &* FABRICA *ſit mirabilis, & aquarũ* SALVBRITAS *ſingularis. Quot enim illic* FLVMINA *quaſi conſtructis* MONTIBVS *perducuntur? naturales credas alueos, ſoliditates ſaxorum: quando tantus impetus fluminis tot ſæculis potuit ſuſtineri.* Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fidiſque verbis effanti: MAGNITVDINIS *Romani imperij, id* PRÆCIPVVM *eſſe indicium.* Benè & verè. quia non Romæ tantùm, ſed in coloniis pleriſque, & maioribus opidis, hæc fuêre. Sed norîmus Romanos, & alios, ab his exemplis. Ij fuêre in vrbem perducti *quattuordecim* (vt Procopius eos

numerat) *coctili laterculo per priſcos illos ædificati, eâ* LATITVDINE *ac ſimul* ALTITVDINE, *vt vir eques commodè per eos poßit incedere.* Vide an non verè aluei quidam fluminum dicantur, cùm tam magnis ampliſque canalibus aquas vehant. Sed hæc altitudo, de ipſis modò eſt: quid Arcus & Fornices arbitraris? *quos in quibuſdam locis ſubleuatos centum nouem pedes*, Iulius Frontinus affirmat. O rem ſtupendam! & magis, quòd à tot milliaribus continuo opere (etſi non vbique ſic alto) perducebant. Reperies quoſdam à QVADRAGESIMO *milliari* perductos eſſe: & nempe per valles, per montes, per tot inæqualia, ſupra, infra terram: ô iterum rem ſtupendam! & Rutilium audi:

Quid loquar AERIO *pendentes fornice riuos?*
Quâ vix IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.
Hos potiùs dicas creuiſſe in ſidera MONTES.
Tale GYGANTÆVM *Græcia laudat opus.*

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis noſtris, cùm vel reliquias paucas & ruinas vident. Exſtant iuxta Sublaqueum *Aquæductus Claudiani* fornices, & ingentes pilę ſuſtentãtes: quas Albertus Leander ſedulò vidit & ſcrutatus eſt. erumpit deinde in hæc verba: *Fieri profectò non poſſe ſcio, quin omnino incredibilis ſit, niſi oculis vſurpetur, operis huius ratio* ADMIRANDA. *Nec enim* MAIVS QVIDQVAM *excogitari poſſe* HVMANO INGENIO *arbitror, quàm quod hic Romani, effoßis tanto ſpatio* MONTIVM *intimis viſceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda* NVNC TOTVS ORBIS *infirmus futurus videatur.* Siquis veterum hæc dixiſſet, blanditus ſcilicet æuo ſuo aut ſuis fuiſſet: quid iſte vir nouitius? quid in tali-

talibus & curioſus vnicè, & peritus? Loquitur autem, vt dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: *Vicit antecedentes aquarum ductus nouiſſimum impendium operis, incohati à Caio Cæſare* (Caligulam intellegit) *& peracti à Claudio. Quippe à quadrageſimo lapide, ad eam* EXCELSITATEM, *vt in* OMNES VRBIS MONTES *leuarentur, influxêre Curtius atq; Cæruleus fontes. Erogatum in id opus* HS. *ter millies.* Notabile valdè, & vtile, quòd in ſummos Vrbis colles aqua inde & deriuari, & diſpenſari poſſet: adeò in altum educta erat. Hoc ipſum Caſſiodorus notat, *Claudiam, per tantam faſtigij molem, ſic ad Auentini caput eſſe perductam, vt cùm ibi ex alto lapſa ceciderit, cacumen illud excelſum, quaſi imam vallem, irrigare videatur.* De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, *ſeptem noſtri milliones & ſemis*) valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ cauſſa eſt? imò augendi cauſſa, ſiquis benè examinet: & planè, niſi aliqua militaris, aut & ſeruilis manus ad opera damnatorum, (vt Romanis mos) acceſſiſſet. Iure igitur, vt claudam, exclamat Frontinus: *Tot aquarum, tam multis* NECESSARIIS *molibus, Pyramides videlicet otioſas comparem, aut cetera inertia. ſed famâ celebrata opera?* Non compares Frontine, minimè: hæc ſunt, vt Plinius appellat, *verâ æſtimatione* INVICTA MIRACVLA, & quibus alius orbis tam æquo animo victum ſe à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio ſuprà, Aquæductus iſtos XIIII. fuiſſe: ſed auget P. Victor, & XX. numerauit. Plinius quædam de *Lacubus* aliiſque additamentis Aquęductuum ſcripſit, non ſine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate ſuâ, adiectâ Virgine aquâ, ceteris corriuatis atque*

atque emendatis, LACVS *ſeptingentos fecit, prætereà* SALIENTES *centum quinque*, CASTELLA *centum triginta: complura etiam* CVLTV *magnifica. Operibus iis* SIGNA *trecenta area aut marmorea impoſuit*, COLVMNAS *ex marmore quadringentas: eaq́; omnia* ANNVO SPATIO. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virũ Auguſto Principe dignũ! ô virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, non item modeſtius & Principi aptius exſtitiſſe. Tales, tales ſint vobis ô magni Reges conſiliarij & miniſtri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamq; ſimul, operibus ſuis, apud poſteros, imperij veſtri propagent. At ſcripſit Plinius *Lacus ſeptingentos* ab eo factos: rectè, *ab eo*: ſed plures longè fuêre in vniuerſum, & *mille trecentos quinquagintaduos* Notitia imperij collegit. Iſti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas eſſet. Etſi gratior æſtimatiorque è *Salientibus* ipſis ſumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum*, *Salientium*, *Caſtellorum*: atque ea ab vno Agrippâ: quid arbitraris ab aliis prioribus & ſecutis fuiſſe? Atque alia etiam aſſidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Auguſto inſtituti, *cum lictoribus, ſeruis, ſcribis, librariis, accenſis, præconibus*: vt Frontinus ſcripſit, ipſe inter Curatores. Sed pręcipuum, quòd familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, ſumptu publico tolerati. Quod idẽ Frontinus ita prodidit. & Agrippam primò, *per ſeruos priuatos ſuos hæc feciſſe, eamq́; Familiam Auguſto morientem legaſſe. Auguſtum deinde publicaſſe, & deinceps manſiſſe: atq; habuiſſe homines circiter* CCXL. *Erat autem & altera*, inquit, *Familia*

milia Cæſaris dicta, & numerus eius CCC LX. *quam Claudius, cùm aquas in vrbem perduceret, inſtituit.* Addit, in vtrâque varia miniſteria fuiſſe, *Villicos, Caſtellarios, Curatores, Silicarios, Tectores*, alioſque opifices. Habes igitur perpetuos homines ſexcentos, ad Aquarum tuitionem.

CAP. XII.

Cloacarum mira.

QVAS Aquas nunc dimitto, & ad *Cloacas* te duco. Eas ſcito à Tarquinio Priſco rege ſtructás, quo nemo Regum plura aut meliora. Structæ autem ad munditiem, quod clarum eſt, ſordeſque omnes vel abluendas, vel euehendas: ſed & ad ſanitatem, quę illam amat. De magnitudine huius operis, quia mirabaris nos mirari, Plinij & Caſſiodori verba dāda ſunt: qui vterque ſatis firmiter dicet, quid magni rariq. in opere iſto fuit. Ille igitur: *Cloaca*, inquit, OPERVM OMNIVM MAXIMVM, *ſuffoſſis montibus, atque vrbe penſili, ſubterq́;* NAVIGATA. *Fecit id Agrippa in Ædilitate, per meatus corriuatis* VII. *amnibus, curſuq́; præcipiti*, TORRENTIVM *modo, rapere omnia atque auferre coactis. Qui inſuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatiunt, aliquando Tiberis retrò infuſi recipiunt fluctus, pugnantq́; diuerſi aquarum impetus intus: & tamen* OBNIXA FIRMITAS *reſiſtit. Trahuntur moles internæ tantæ, non ſuccumbentibus cauſſis operis; pulſant ruinæ ſponte præcipites, aut impactæ incendiis; quatitur ſolum terræ motibus: durant tamen à Tarquinio Priſco annis propè octingentis* INEXPVGNABILES. Initio audis, *operum omnium maximum* fuiſſe: atque ego ac tu fortaſſe ridemus. AVD. Non audeo, etſi geſtio: ſed

vereor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ cauſſâ etiam rideamus. Tu, quia res vilis attolli videtur: ego, quia toties iam audio, *operum omnium maximum*, aut *maximè admirandum*. Quid? ſemper iſta maxima? & tamen res ſic habet: vt quidque in manus ſumis & examinas, ſuper omnia admiraris: & cauſſas iudicij eius dones. Vno verbo, omnia miraculum: noſtrum nunc videamus, & Plinij verba penſitemus. Ait, aut indicat, *nauigatas has Cloacas.*] Quid magni, ſi tam magnæ *vt vehem fœni onuſtam largè tranſmitterent*? Id enim non Plinius ſolùm ita ſcripſit, ſed & Strabo. cùm Romanos ait *trium maximè operum curam geſſiſſe, quæ neglecta videbantur à Græcis: Viarum, Aquæductuum, Cloacarum.* Additque: *Cloacas iſtas, lapidibus ſectis & ad normam poſitis ſuffultas, ſpatium etiam currui fœno onuſto ad tranſitum præbuiſſe.* Enimuerò Marlianus, qui dimenſus eſt, prodidit, *pedum* XVI. *latitudinem* ſe repperiſſe: de altitudine vellem etiam addidiſſet. nec minor ſanè fuit. Dixit ampliùs Plinius, *Corriuatos* VII. *amnes.*) Intellegi opinor, ipſas ſeptem Cloacas præcipuas, tot quot ſunt montes. Nam ex iis defluebant & deriuabantur aquæ ac ſordes, & in magnam vnam confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum eſt: ſed iſtæ tot fuêre quaſi flumina, & alueo grandiore, atque eæ per plana

Lib. I. vrbis. Liuium ſic interpretor, de Tarquinio Priſco: IN-FIMA *vrbis loca circa Forum*, ALIASQVE *interiectas collibus* CONVALLES, *quia ex planis locis haud facilè euehebant aquas, Cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat.*

Lib. V. Has olim *per publicum ductas* idem Liuius alibi ſcripſit: *ſed vrbe* inquit, *incensâ à Gallis, feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita* CLOACÆ *paſſim priuata etiam ſubeunt.*

ſubeunt tecta. Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & cauſſas concutientes quattuor commemorat: quarum vel ſingulæ firmiſſima opera euertant; at non labefactant iſtud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vaſtæ, quæ per vias, & ſuper illas, trahuntur; Ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum; deniq; validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritie opus, quod omnibus reſiſtit? & id per tot ſæcula? Etſi tamen repararunt, aut fulſerunt interim, quod opus fuit. notatq; Liuius, *Cen-* Lib. xxxix.
ſores detergendas Cloacas, & in Auentino atque aliis partibus, quà nondum eſſent, faciendas locauiſſe. Quàm ſumptuoſa illa, aut ſimilis reparatio, dicit apud Dionyſium C. Aquillius. qui ſcripſit, *neglectis aliquando cloacis, &* Lib. IIII.
non defluentibus, Cenſores in earum inſtaurationem mille talenta impendiſſe in redemptores. Ea ſunt *ſexcenta millia* Philippæorum: quid igitur & quanti paratio vniuerſa, ſi tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Caſſiodorum de iſtis, ac finiamus. SPLENDIDÆ *Romanæ ciuitatis* CLOACÆ, *tantum viſentibus conferunt* STVPOREM, *vt aliarum* CIVITATVM *poſſint* MIRACVLA *ſuperare. Videas illic* FLVVIOS, *quaſi montibus concauis clauſos, per ingentia ſtagna decurrere. Videas ſtructis* NAVIBVS *per aquas rapidas, non minimâ ſollicitudine, nauigari, ne præcipitato torrenti, marina poſſint naufragia ſuſtinere: Hinc ô* ROMA SINGVLARIS, *quanta in te ſit poteſt colligi* MAGNITVDO. *quæ enim vrbium audeat tuis culminibus contendere, quando nec* IMA *tua poſſunt ſimilitudinem reperire?* Pulchra concluſio, & in ſcito eo dicto conquieſco.

CAP. XIII.
Traiani Pons in Danubio.

AVD. Non patiar, & te excito. Quid enim? tu & ego deſtituamur in his Cloacis? quæ vt ſint, magnæ, operoſæ, mirabiles; tamen Cloacæ ſunt, & oletum ſuum habent. Exime nos, & mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. ſequere me ad Danubium, & illîc in eius aquis lauemur. AVD. A Tiberi ad Danubium? bonus ſaltus, quis Pegaſus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento ſumma, ima, propinqua, diſſita, permeat & peruadit. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vaſa colligat atque abit. Neſcis tu pugnas illîc cùm maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, ſecurus eſto. Romanus imperator, atque is Traianus, aderit, cum legionibus ſuis copiiſque. Vtinam nunc tales ibi decem, tali diſciplinâ! ô quàm Victoria mox applaudat & circumuolet purpureis ſuis pennis? Sed ecce in Danubio *Pontem* libet memorare, quem dictus ille Imperator ſtruxit: operum omnium fortaſſe, arte & difficultate maximum, ſi non ſumptu. Deſcribit graphicè Dio Caſſius, & gratia ſectori eius Xiphilino eſto, quòd hâc partem non recîdit. O quàm pulchras valenteſque ille alias? nihil pænè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) ſi ſcriptor ille totus exſtaret. Sed de Ponte, ſunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum ſuper Iſtrum ſtatuit, quem* EGO NEC DIGNE QVIDEM HABEO ADMIRARI. *Nam etſi alia pulcherrima Principis eius opera exſtant, tamen hoc eſt* SVPER

PER

PER OMNIA. *Pilæ igitur eius ſunt viginti, è lapide ſecto & quadrato, quæ altitudinem habent* CL. *pedum, latitudinem* LX. *Diſtant inter ſe* CLXX. *pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis* SVMPTVM *in iſtas admiretur? quomodo non & deſtituendi firmandique modum? idque in flumine* MAGNO ET VORTICOSO, *& fundo ipſo infido & limoſo. nam nec auertere quidem curſum fluminis licuit vllo modo. Nec verò de magnitudine fluminis ideò dixi, tanquam ibi maximum ſit (imò verò alibi duplo maius eſt aut triplo, atque inſtar pelagi ſe diffundit:) ſed quia locus ille arctiſſimus ibi locorum, & aptiſſimus ponte iungi, eſt tantus. Quo autem magis in arctum illud ex læto contrahitur, & rurſum in latum ſe effundit; tanto nimirum & rapidiùs fluit, & profundius exſiſtit. Vt hoc quoque difficultatem atque arduum operis valdè auxerit. Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem conſtat, non tamen vſum nobis nunc præbet: ſed pilæ dumtaxat ſtant, quaſi in eum finem modò ſtructæ, vt documento ſint:* NIHIL ESSE QVOD INGENIO HVMANO NON POSSIT EFFICI. Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ tranſirent, an æmulatione in Optimum Principem, *iuſſiſſe ſuperiora* Pontis dirui: atque ita Pilas ſolas manſiſſe. Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, ſe id poſſe. Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare poſſimus. Putat tamen & cenſet, omnia ab hoc opere ſuperata: quod leuiter adſiſtamus, & inſpectemus. Ait, *Pilas viginti* fuiſſe: atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & ſtili ſcriptor, dicit etiamnunc *trigintaſex* exſtare & conſpici, in confinio Valachiæ & Tranſiluaniæ, ad opidum *Seuerinum*.

Vtri credam? ſanè ſi oculi nunc conuincunt ita eſſe, manus & herbam do; videant modò & dicant, qui adſident & vident. Sin rationem & ſcriptionem Dionis ſequor; adſeram audacter de *viginti*: quia ſignanter notat, fluuium ibi arctiſſimum (vt in iis locis) eſſe. Atqui deſcriptio iſta viginti Pilarum, quæ *ſexaginta pedes* latæ ſint; quarum fornices, *centum ſeptuaginta*: quid efficit & colligit, niſi fluuij latitudinē *quattuor mille ſeptingentorū ſeptuaginta* fuiſſe? id eſt, paullo minus, *vnius milliaris*. Si aliter, aut ſi grandius; videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus reſcribere & reformare ipſum Dionem. Nam quod aliquis dicat eum neſciſſe, aut de opinione iſta ſcripſiſſe; ipſe opinetur & erret. cùm vir ille inſignis peritiâ rerum & honoribus, in ipſis iis locis Præſes fuerit Dalmatiæ, Pannoniæque. Itaque ſcire omnino potuit, & debuit, in curâ iſtâ rerum ſcribendarum. Vereor vt Iouius ſit, quod etiam alibi, auditionum facilis, & parum diligens examinis aut veri. Sed vt dixi, vicini aut inſpectores arbitrātor. Ait Dio amplius: *Pilarum interuallum fuiſſe centum ſeptuaginta pedum.)* Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis ſpatium, nec efficiendum, niſi altitudo illa Pilarum acceſſiſſet, & tardè ac lentâ inclinatione fornix ſurrexiſſet. Præterea, *mirari ſe quomodo in tali profundo flumine & verticibus Pilæ firmatæ.)* Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cùm neges auerti flumen potuiſſe aut deriuatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum molitio talis è lapide: ſi ſublicarum & materiæ res eſſet, aliud eſſet. Sed heus tu Hadriane! ſi citare Imperatorem fas, dicā & lis tibi apud me ſit, fortaſſe & punitio: quòd talem pontem vix benè ſtructum deſtruxiſti.

Dicam

Dicam tibi verum vel mortuo? Inuidiſti optimo maximoque Principi, & habere ſuper omnes gloriam voluiſti magis, quàm meruiſti. Valete *Opera publica*: quin tu etiam, mi Auditor, in craſtinum vale aut ſalue.

CAPVT XIIII.

Priuatorum hominum Vrbanæ aut Ruſticæ ædes.

AVD. Ego verè nec valeo nec ſalueo (da veniam immodeſtiæ:) nec amoliris me, niſi nomine plenè perſoluto. An non, poſt *Publica opera*, pollicebaris *Priuata*? & certè ita diſponebas, nec tam madidâ memoriâ ſum, vt hoc effluxerit. LIPS. Diſpoſui, haud nego: ſed fatigor, niſi quòd in extremâ tamen calce, vt curſores, ſpiritus & vires excitabo adſpectu ipſo metæ. *Priuatis* igitur *Operibus* duo nunc conſidero, *Domos* & *Villas*. Illæ fuerunt in tam ſplendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & vt pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificæ, ornatæ, inſtructæ, columnis, marmore, auro, ſtatuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eædem etiam laxæ, patentes: quod docuerint ſatis Valerij hæc verba, de Cincinnato, *cui quattuor ſola iugera aranti nō ſolum* (vt inquit) Lib. IIII. cap. IIII. *dignitas patrisfamiliæ conſtitit, ſed etiam Dictatura delata eſt*. Et tum comparatione quadam & indignatione addit: *Anguſtè ſe habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt*. Nec eſt in ſermone ſupergreſſio: reuera amplæ domus, & præſertim magnatium virorum procerumque. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Inſulis* diſtinguunt. Itaque computant, *In-*

ſulas

ſulas tot à vrbe quadragintaſex millia ſexcentas duas, Domos mille ſeptingentas octoginta fuiſſe: harum longè minore numero, vt quæ tanto grandiores, inſtructioreſque eſſent. Sed de inſtructu, communiter ita Seneca:

Epiſt.xcvi. *Quid inter pueros & nos intereſt? niſi quòd nos circa Tabulas & Statuas inſanimus, cariùs inepti. Illos reperti in litore calculi laues & aliquid habentes varietatis delectant; nos ingentium maculæ columnarum, ſiue ex Ægyptiis arenis, ſiue ex Africæ ſolitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel* CAPACEM POPVLI *cœnationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore inductos, cùm ſciamus quale ſit quod abſconditur: oculis noſtris imponimus. Et cùm auro tecta perfundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? ſcimus enim ſub illo auro fœda ligna latitare.* Primum in ipsâ Domo eſt, *Columnarum* diſpoſitio, & è longinquis petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, ſiquis volet, legito; & de generibus pretiiſque earum totus liber eius exſiſtit. Et quidem notat in vnâ Cœna-

Lib.xxxv. tione *Calliſti*, Claudiani liberti, *triginta* ſe vidiſſe, eaſq; è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & nouitas. Idem, *in atrio Scauri collocatas maximas, atque adeò duodequadragenûm pedum, Lucullei marmoris.* Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, *Parietes marmore inducti:* quod genus *Incruſtationes* Latini, Græci Μαρμαρώσεις dicunt. *Primum autem Romæ parietes cruſtâ marmoris operuiſſe totius domus ſuæ, in Cælio monte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabrûm Cæſa-*

Lib.xxxvi. *ris*, Plinius tradidit auctore Nepote. Id non aliud fuit, quàm marmor in tenues cruſtas ſectum parieti impo- nere ſcitè, & pro tectorio ei dare.

Luca-

Lucanus: *Nec ſummis cruſtata domus ſectiſq; nitebat*
Marmoribus.

Declamator apud Senecam patrem: *In hos ergo exitus varius ille ſecatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat.* Secandi autem ratio (in Plinio, & Iſidoro) arenâ, *& ſerrâ, in præ tenui lineâ verſante arenas, tractuq; ſecante.* Et nos in Italia hodie vidimus fieri. Tertium, *Auro tecta perfundi.* Significat laquearia inaurari tota ſolere, quod paſſim ſcriptores & tradunt & damnant. Muſonius apud Stobæum: τί δ' αἱ περίστυλοι αὐλαί, τί δ' αἱ ποικίλαι χρίσεις, τί δ' αἱ χρυσόφοροι στέγαι; *Quo pertinent hæc atria Columnata? quò variæ iſtæ colorationes? quò aurata lacunaria?* In ſecundo enim membro (vt mea verſio eſt) χρώσεις legi cupiam, & ad marmora variegata parietibus impoſita referam, vel etiam ad Muſiuum opus. Sed de Lacunaribus, item Statius:

Et nondum craſſo laquearia fulta metallo, Lib. 1.
Montibus aut altè Graiis effulta nitebant
Atria.

Lucanus in Cleopatræ regiâ:

Ipſe locus, templi (quod vix corruptior ætas
Extruat) inſtar erat, laqueataq; tecta ferebant
Diuitias, craſſumq; trabes abſconderat aurum.

Quibus verſibus tamen pluſculum etiam latet, & trabes quidem auratas fuiſſe vult: ſed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad ſplendorem & varietatem: præſertim in templis (cum templo autem Lucanus comparat) vt quaſi cælum imitarentur. Arnobius de templis ipſis differens: *Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis ſtructa, laquearibus aut renideant aureis, ſplendeant hic gemmæ & ſidereos*

euomant variatâ interſtitione fulgores : terra ſunt hæc omnia, & ex fæce vilioris materiæ concreta. Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum ſuprà ornatum. De ebore autem, in Ciceronis Paradoxis : *Tecta ebore & auro fulgentia.* In Propertio:

Quòd non Tænariis domus eſt mihi fulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.

Non leues porrò inductiones, aut vt poëta loquitur, ſputa fuiſſe, Panegyricus oſtendit: qui SOLIDO AVRO *tecta laquearia commemorat,* & poëtę ſuprà, *Craſſum aurum* dixerunt. Hieronymus autē in Epiſtolā quadam, longiùs etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuimus quaſi alterâ die morituri, & ædificamus quaſi ſemper in hoc ſæculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hîc etiam & ingenioſa luxuria. nam lacunaria iſta verſatilia faciebant, & aliâ atque aliâ ſubinde facie conuiuas delectabant.

Ad Gaudent.

Epiſt. xci. Seneca alibi: *Verſatilia cænationum laquearia ita coagmentant, vt ſubinde alia atque alia facies ſuccedat, & toties tecta, quoties fercula, mutentur.* En, priuata ingenia & luxuriam : quid exiſtimas Principes tentaſſe & feciſſe? Nero Cæſar in veſtibulo ædium ſuarum *Coloſſum centum viginti pedum* poſuit. Hoc principium : deinde *porticus triplices milliaria; item ſtagnum, maris inſtar, circumſeptum ædificiis ad vrbium ſpeciem. Rura inſuper, aruis, atque vinetis, & paſcuis, ſiluiſq; varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus, cuncta auro lita, diſtincta gemmis, vnionumq; conchis erãt. Cænationes laqueatæ tabulis eburneis verſatilibus,* vt flores; & fiſtulatis, vt vnguenta deſuper ſpargerentur. Præcipua cænationum rotunda, quæ perpetuò, diebus ac noctibus, vice*

* Ita iampridè publicè legédum docuimus.

vice mundi circumageretur. Ita verbatim iſta Suetonius: multa ADMIRANDA, ſi tu ſingillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum inſaniâ (ita appellanda eſt) Plutarchi teſtimonium ſuffecerit, qui de Capitolij magnificâ & impendioſâ ſtructurâ cùm diſſeruiſſet; addidit. *Quòd ſiquis hunc Capitolij magnificum inſtructum miretur, idem ſi Domitiani in aulâ vnam Porticum, vel Baſilicam, vel Balneum, vel pellicum Diætam viderit, exclamet cum Epicharmo,*

Non liberalis aut benignus tu clues,
Profuſione gaudes.

Dicit ſatis clarè, omnia illa Capitolina (quæ & quanta, antè diximus) nugas & quiſquilias videri prę vno membro aliquo Palatinæ domus. Quod mihi quidem ſtuporem incutit, non diſſimulo: & iam lingua hæret.

AVD. Soluam eam quæſtiunculâ. Dixti auro diſtincta vel ebore laquearia, an non & ſiluis? id eſt, an non ibi tales ſpecies, & intermixtæ veræ aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romæ laudibus.

Quid loquar INCLVSAS *inter laquearia* SILVAS,
Vernula quà vario carmine ludit auis?

LIPS. Poëtæ, aut poëtarum potiùs, vulgatam phraſim non attendis: nec *inter laquearia* propriè, ſed συνεκδοχικῶς inter tecta & domos includit eas ſiluas. Luci enim & arbuſta in magnis iſtis ædibus erant: imò & ſuper ædes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, vt Epiſt. CXXII. ſolet, caſtigans & increpans ſuum æuum: *Pomaria*, inquit, *in ſummis turribus ſerunt, quorum ſilua in tectis ac domorum faſtigiis nutant, inde ortis radicibus, quò improbè cacumina egiſſent.* Atque ego Bruxellæ meæ (quam vt alteram patriam colo) hoc vidiſſe memini, ſponſione

ita factum; ſed in breue aliquod tempus, & cùm domus oneri illi non diu eſſet. Satis de *Domibus*: ad *Villas* eamus. vtinam, vtinam! ſed hęc pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudũt. O Iſcanum meum, cur non liberè te fruor & interuiſo? cur natali illo aëre & aquis non me recreo? Da deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed *Villas* tamen Romanas animo & memoriâ luſtremus, vt vel diſpoſui anteà, vel promiſi. De iis hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Piſis & Liguriâ ſcribit: *Eſſe ibi lapicidinas & materiem ad ædificia vberem, ſed quam Romani ad ædificia ferè ſua in vrbe aut & Villis conſumunt*: *Villis*, inquit, *in quibus velut more Perſarum* REGIAS QVASDAM *ſtruunt*. En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, *Regias*, & quidem *Perſarum*, referunt: quid maius ampliuſque in hanc rem dicam? Vis ſpecimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exſtat Gordianorum villa viâ Præneſtinâ*, DVCENTAS COLVMNAS *vno periſtylo habens, quarum quinquaginta Caryſteæ Claudianæ, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidicæ, pari menſurâ ſunt. In quâ* BASILICÆ CENTENARIÆ *tres: ceterâ* HVIC OPERI CONVENIENTIA*: &* THERMÆ, *quales, præter vrbem, nuſquam in orbe terrarum*. Tu ſi lubet, per te ſingillatim luſtra: ductorem me vltrà non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius ſuperbæ reliquiæ exſtant: quid tot aliarum in ſolo Latio, & circa Romam? Vidimus ipſi circa Oſtiam & Ardeam reliquias: & per ſiluas illas aut vepreta, quot Columnæ, aut earum fragmina, cryptæ, porticus, & diſiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio

me

me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana ſpectantem, & ſpernentem? Sed definimus de *Operibus*, & *Româ*: quam decoramus Conſtantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim viſis pleriſq; cum* STVPORE HORRENDO, *de Famâ querebatur vt inualidâ vel malignâ, quòd augens omnia ſemper in maius*, ERGA HÆC EXPLICANDA, QVÆ ROMÆ SVNT, OBSOLESCIT. Si fama non potuit adæquare, multiplici ſuo ore & linguâ: quid ego meo ſermone tenui, ſine ſenſuum ſubſidio, per tenues coniecturas eunte? Sed tu aliique, nec dicta ſuſpicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortaſſe nec id par erit. Philoſophemur autem breuiter, duce Hormiſdâ. qui regij Perſarum ſanguinis, à Conſtantio interrogatus in re præſenti, *Quid de Româ ſentiret? Id tantum ſibi placuiſſe dicebat, quòd didiciſſet* IBI QVOQVE HOMINES MORI. Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia præclara, ampla, ADMIRANDA? quæri vides. vbi qui fecerunt ea, aut moliti ſunt? periiſſe vides. Cogita, & tibi applica. noſipſi, qui hæc meditamur aut loquimur, poſt aliquot annos, dies, horas, puluis, vmbra, nihil. Nunc vale, & abi.

I. LIPSI
DE MAGNITVDINE ROMANA
LIBER IIII.

CAPVT I.

Tranſitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere prædicata.

AVD. Meridies abiit, ego me tibi ſiſto. LIPS. Video, ſed quid ita triſtiore vultu? AVD. Nec læta adfero. LIPS. Quæ? AVD. Tibi. LIPS. Quæ inquam? AVD. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi cenſent. AVD. Obiit tibi ex amicis tuis. LIPS. Hem! ex amicis? effare. AVD. In Galliâ. LIPS. Quis ibi? AVD. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. AVD. Et probus quoque. LIPS. Enecas. etſi ab his notis propemodum iam ſcio *Petrum Pythœum* eſſe. AVD. Diuinaſti. obiit. LIPS. At tu me vulneraſti. ſed quo fato? AVD. Suo, & illâ quam Auguſtus optabat, * εὐθανασίᾳ. LIPS. Virum magnum Gallia amiſit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoque licet ponas. Sed ab exemplo diſce, quàm non temerè heri clauſerim & monuerim de morte. AVD. Profectò præſagium fuit: ſed tu perge ad noſtra. LIPS. Inter hæc triſtia, ad illa amœna? durus es. AVD. Quid ergo? dum viuo, non vis me viuere? Et ego Pythœo noſtro benè eſſe ſpero, & gaudere ac ridere in beatis

* morte facili.

beatis

beatis locis: cur doleam? Theodoſius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cùm mors inſtaret, inſcribi ſepulchro ſuo hoc vnum verbum iuſſit, ΥΓΕΙΑ: id eſt, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & aſylum malorum eſt: & in mundi his fluctibus portus, quem ſapiens nunquam fugiat, & per hæc tempora (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quòd iam non amœna, vt aiebas, ſed potius vtilia aut ſapientia dices; &, vt partitio erat, de *Viris* ac *Virtutibus* Romanorum. LIPS. Ita eſt, quartus hic noſter limes: & libentiùs inſiſtam ac decurram, quia tali argumento. Cur apud te diſſimulem? finis & fructus mihi ſtudiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad ſapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, ſi placet, ambulantes. Amat valetudo, & lingua hæc magis ſoluitur in motu. Communiter igitur primùm (nec ordo hoc abnuit) laudemus *Romanos*: tum & diſtinctiùs quædam addamus. Plinij enunciatio eſt: *Gentium in* TOTO ORBE *præſtantiſſima vna, & in* OMNI VIRTVTE, *haud dubiè Romana exſtitit*. Appellas ab hoc iudice, & ſuſpectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Ammianus prodeat, qui breuibus ſed grauibus verbis *Romam imperij* VIRTVTVMQVE OMNIVM *larem* dixit. Quid homo Gothici ſanguinis, Caſſiodorus? *Roma* VIRTVTVM OMNIVM *latiſſimum templum*. Profectò ſedes ſuas per aliquot ſecula ibi habuêre, nec iniuriâ ipſi Romani templum ſtruxêre HONORI pariter ac VIRTVTI. Vtramque colebant: ſed & *Fortunam* etiam: id eſt (vt rectè interpretemur) Prouidentiam & Fata ab alto, quæ incredibile eſt, quàm preſſo nec tardanti pede

ſecuta ſint Virtutem. His duobus incrementa ſua Roma debuit, his duobus ſtatum ſuum & firmitatẽ. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum ſimul, & tam diuturnum. Iure igitur Ammianus: *Roma vt augeretur ſublimibus incrementis, fœdere pacis æterna* VIRTVS CONVENIT *atque* FORTVNA, *quarum ſi altera defuiſſet, ad perfectam non venerat ſummitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtraque ſuum opus facere niteretur, & pænè diſſidium eſſet in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim ediſſeruit: & breuiter ac neruosè Annæus Florus extulit, *Ad conſtituendum Romanum imperium*, VIRTVTEM *ac* FORTVNAM *contendiſſe videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, ſi Rutilium iudicem capis, ipſa Virtus. Nam ille ſic Romam adfatur:

Quod regnas, minus eſt, quàm quod regnare mereris,
Excedis FACTIS *grandia* FATA *tuis.*

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, ſiue cęlitum illum fauorem; ſed habuit à cauſſis, quas iidem cælites, per virtutum gradus nexuſq;, præſtruxerunt. Vt id liqueat, videamus primùm vniuersè qui *Viri* in imperiô illo fuerint, & tum quæ *Virtutes*.

CAPVT II.

Triplex ordo in populo oſtenſus, & quiſque in ſuâ parte laudabilis.

VIros conſidero dupliciter, & eos qui in Magiſtratu, Imperiis, Conſiliis fuerunt, id eſt *Capita reipublicæ*: & parte alterâ, *minora* etiam *membra*, id eſt Populum & eos qui paruerunt. Dico vtroſque egregios fuiſſe,

ſe, nec quibus alia gens facilè aut ex vero (de Religione, hîc non eſt ſermo aut quæſitio) comparetur. Primores igitur illi in duplici diſcrimine ſunt, *Senatores, Equitéſque*. Illos ſi inſpicias, qui propriè ſedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, ſapientia, maieſtas? Vt qui ordinem eum *Ex* REGIBVS *conſtare dixit, vnus veram eius ſpeciem cepiſſe*, Liuio videatur. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cùm vrbem luſtraſſet, atque etiam blandiloquentiâ & munificentiâ variè tentaſſet, vndique repulſus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hoſtium ſede ſentiret? Vrbem* TEMPLVM *ſibi viſum, Senatum* REGVM *eſſe conſeſſum fatebatur*. Profectò talis fuit, & nec ſub Principum imperio nimis degenerauit. Caſſiodorus de ſuo æuo: *Vrbs ornata tot eximiis Senatoribus, beata tam nobilibus populis*: etſi tunc quidem fateor diſceſſiſſe ab illâ præſtantiâ, & vt grande ædificium, paullatim mole ſuâ deſediſſe, & mox ruiſſe. Erant autem in illo Senatu, vt cum Lucretio hoc dicam, Lib. 12. Flor. lib. 1.

Ductores Danaûm delecti, PRIMA VIRORVM: eximij, inquam, ciuium, genere, cenſu, virtute. Nam hęc ſpectabant: nec temerè viles aut ſordidos (etſi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret:) inopes numquam, & improbos rarò admittebant; aut ſi tales, non tenebant. Cenſores enim (ô laudabile & diuinum inſtitutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per ſingula luſtra examinabant, ac relegebant: & ſiquis loco eo indignus, aut ſiquid in priuatâ etiam vitâ turpe aut maculoſum, notabant & emouebant. Quomodo id fiebat? ſilentio, & ſine accuſatione vllâ, aut cauſſæ apud iudices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu, quod

publicè & ſollemniter fiebat, nomen eius præteribant, quem motum Senatu vellent. Ita cùm in albo illo non eſſet, nec in Senatu cenſebatur. Cauſſa quidem iis mouendi ſemper erat, & hanc ſubſignabant, & volentibus edebant: ſed certare de eâ lite, nihil opus erat. iudicium ſufficiebat: quod à tam grauibus viris (nã primores ferè Senatus erant) bonũ meruiſſe, laus & approbatio habebatur; culpa & damnatio, triſte. AVD. Pulchrum, bis pulchrum: ſed cum eâ lege, ſi viri illi boni eſſent. quid ſi & per affectum iudicaſſent? LIPS. Rarenter, aut vix eueniſſe legimus. Nam voces ſtatim omnium damnaſſent, & exagitaſſent: & fac tamen ſemel iterumque eueniſſe, quid magni mali, præ magnò illo bono, erit? Non enim alia pœna; quàm Ignominia: facilè aut contemnenda, aut eluenda, qui publica iudicia aut teſtimonia pro ſe haberet. Denique alij Cenſores mox reponebant. Nam & hoc ſcire debes, non in grauibus & grandibus peccatis hanc Cenſuram interueniſſe: ea enim legibus & iudiciis ſeruabantur: ſed minoribus delictis, aut domeſticis flagitiis. à quibus vacare & caſtos eſſe primos illos Ordines maximè volebant, & quorum vita erat in exemplum. AVD. Iterum exclamo, Pulchrum! Sed dic ſodes, multi igitur iſti tam electi in Senatu? LIPS. Initio à Romulo *centum* facti, & *Patres*, iidemque *Senatores*, vel à curâ, vel ab ætate dicti. Poſteà ad *trecentos* creuêre, & in liberâ Republicâ ſic manſêre, vſque ad Liuium Druſum. Is in Tribunatu, cùm opes Senatus vellet extollere, eoſdem iudiciis etiam præponere, numerum auxit, & ad *ſexcentos* fecit. Manſiſſe ita ad Cæſarem opinor, qui per bella ciuilia non opes ſolùm, ſed honores multis largiturus, amplificauit, & vel ad *mille* allegit.

Diſ-

Diſplicuit Auguſto, & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties recenſione, purgauit: & denique ad modum veterem, id eſt *ſexcentos*, redegit. Qui ſanè ſatis amplus numerus, etſi in amplo illo imperio: atque ex his plerique, non ſolùm conſiliis publicis ſemper adhibebantur, ſed etiam in prouincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur. Itaque curia hæc velut promptuarium erat, è quo ſtatim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & ſuffecturos. Et hoc aſpectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipſe, apud Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc vrbem, domibus & tectis,* 1. Hiſt. *& congeſtu lapidum, ſtare creditis? Muta iſtac & inanima intercidere, ac reparari, poſſunt:* ÆTERNITAS RERVM, *&* PAX GENTIVM, *&* MEA CVM VESTRA SALVS, *incolumitate* SENATVS *firmatur.* Et elogia iſta de Senatu, res & veritas multis dictauit. Ita in Cicerone leges: *Senatum* PRINCIPEM SALVTIS, PVBLICÆQVE MENTIS. In Ammiano, ASYLVM *mundi totius.* In Caſſiodoro, *Glorioſum Senatum*, MORVMQVE LVMINA. In Petronio, RECTI BONIQVE PRÆCEPTOREM. Iam in Tacito etiam dicitur, CAPVT IMPERII, *&* DECORA *omnium* PROVINCIARVM. Cur nominatim de *Prouinciis*? quia iam ſub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et vt ditiſſimi honeſtiſſimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos ſub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ cauſſâ ſcripſit: *Pars melior* HVMANI GENERIS *Senatus.* Caſſiodorus: *Quidquid* HVMANI GENERIS *floris eſt, habere Curiam decet.*

decet. Et Panegyricus ſcriptor *: Senſiſti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum eſſe reginam, cùm ex* OMNIBVS PROVINCIIS, *Optimates viros Curia tua pigneraueris; vt Senatus dignitas, non nomine quàm re eſſet illuſtrior, cùm ex* TOTIVS ORBIS *flore conſtaret.* Alter ab hoc ordo eſt *Equitum*: qui & ipſi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec ſi Cenſum haberent (niſi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. ſeruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos in equeſtrem locum redegit, aſſerens* SENATORVM SEMINARIVM *equeſtrem locum eſſe*. Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Cenſum equeſtrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id eſt, *decies mille* Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, vt tunc opes pleriſque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres id quoque Cenſores fecêre, ſiue in *Tranſuectione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) ſiue per luſtra ſingula, cùm ordines digerebant & recognoſcebant. Nam hîc quoque Album erat, ſiue tabulæ, & recitabãt: quique primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. Planè vt qui in Senatu primus recitatus, *Princeps* item *Senatus*, auguſto titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures & ſenes erant: ſed cauſſa & origo, quòd olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè niſi filij Senatorum. Creuit paullatim largiter numerus, & magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: ſed nomen tamen *Iuuenum* manſit. AVD. Iam ſemel ite-

iterumq́ue de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? LIPS. Caue erres: diſtinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, ſi Principum tempora adſpicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero ſtetit, vt diximus, & intrà *ſexcentos*, ſub Auguſto quidem: at iſte, latiùs patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, ſed & alij equites in eum cooptati. Cenſebantur enim Senatorij, qui ius lati claui à Principe impetraſſent: id eſt, inſigne ipſum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, ſed ſententiæ ius fuiſſe non putabis. Inſtitutum enim Auguſti fuit, quod ipſis Suetonij verbis dicam: *Liberis Senatorum, quò celeriùs reip. aſſueſcerent, protinus à virili togâ latum clauum induere, & Curiæ intereſſe permiſit*. Hoc ita Auguſtus, ſed reſtrictè, in *Senatorum liberis*: poſteà Caligula etiam aliis quibuſdam equitibus permiſit. Permiſit dico, aliiq́ue Principes; ſed ſic vt ab ipſis peteretur. Talis eſt ille Iulius Montanus apud Tacitum, *Senatorij ordinis, ſed qui nondum honorem capeſſiſſet*. Hoſ ipſos *Senatores* interdum dici reperio. vt in Tacito: vbi Togonius Gallus cenſet, *Principem diligere Senatores viginti, ſorte ductos, ad cuſtodiam ſui*: & Tiberius cuſtodes oblatos hos amoliens, *Nam quos omitti poſſe, quos eligi? honoribus perfunctos, an iuuenes*? Intellegit hos noſtros *Iuuenes*, qui nondum propriè Senatores, ſed, vt ita dicam, Senaturiebant. Hi ſunt, qui *Illuſtres equites* à Tacito eodem, atque aliis, ad diſcrimen dicuntur: & palàm ipſe Tacitus cum Senatoribus iungit, aut çoæquat. *Auguſtus*, inquit, *inter alia dominationis arcana, ſepoſuit Ægyptum, vetitis ingredi, niſi permiſſu, Senatoribus, aut illuſtribus equitibus Romanis*. Sed ne abducamur à noſtris Equitibus: genus igitur diffuſum, & in vario diſcri-

Dio LIX.

VI. Ann.

crimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui Equo publico, tempore Dionyſij Halicarnaſſæi, id eſt Auguſti, ad *quinque millia* erant, aut ſupra, vt ipſe vidit ac numerauit. Qui in Iudicibus, haud pauciores: imò plures ex Plinio, ſcribente, *Iudicum non niſi quattuor Decurias fuiſſe primò, vixq́; ſingula millia in Decuriis, nondum prouinciis ad hoc munus admiſſis.* Quâ adiectiunculâ notat, largiter plures ſuo æuo fuiſſe: cùm & Caligula *Quintam Decuriam* addidiſſet. Quid iam dicemus in reliquâ claſſe eorum, qui immunes, fuiſſe? Atque iſti Equites. quos Perſeus rex apud Liuium ita laudat & inſignit:

Lib.XLII. *Equites enim illis*, PRINCIPES *iuuentutis*; *equites* SEMINARIVM *Senatus*; *inde lectos in Patrum numerum, Conſules, inde Imperatores creant.* Quæ omnia ſatis clara tibi, ex iis quæ dixi. Supereſt tertius ordo *Plebis*. de quo quid ſingulariter dicam, niſi triplici diſcrimine fuiſſe, Ingenuos, Libertinos, Libertos? Et in militiâ diſcrimen erat ab hoc Genere, itemque à Cenſu, ſicut & in aliis muniis, ſiqua publicè ſubirent. Vita etiam Cenſurę permiſſa: quã tamen neglexiſſe poſteà (malo ſanè publico) Imperatores video, cõtentos duplicem illum priorem ordinem recognoſſe. AVD. Satis decora & vtilis tota hæc Ordinum diſtinctio: ſed vulgò & in occurſu poterántne agnoſci? LIPS. Poterant, & ſtatim quidem, ab habitu. Nam etſi toga communis omnium ciuium veſtis eſſet: tamen diſcrimina alia, ab aliis notis. Vt ſolis Senatoribus, aut iſtis quaſi ſenatoribus, ius *Lati claui* geſtandi erat: quod non aliud, quàm velut bullę è purpurâ, & capita clauorum intexta aut inſerta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, vt Plinius ait,

ait, à plebe diſtinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

CAPVT III.

Juſtitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidiſti, & in claſſes ſuas diſtinctos: ire per Magiſtratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum ſit, nec noſtri nunc ſermonis. Etſi omnia ea optimè & prudentiſſimè inſtituta, ſi quâ vnquam in Republicâ: ſed omittantur, & quod propoſitum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potiùs ADMIRABILES fuiſſe dico, idque à duplici virtute, *Militari* vel *Ciuili*. Illam in imperio & republicâ iure conſidero, vt tutelam eius, imò augmentum: ſine quâ fruſtrà aliquis ſtatus aut commune ſe iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Juſtitiam ac Fortitudinem*, miror. Quod ad illam, neſcio an alia gens conſideratiùs, & cauſſis in Rationis trutinâ libratis, bellum ſuſceperit, quàm iſta. Nam plerique, aut Regum ſuorum arbitrio arma induerũt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hîc aliter. & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius; niſi cognitio & iudicatio ſacerdotũ publicorum interueniſſet, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio ſumpta arma, poſita arma: & religio, non ſolùm iuſtitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnicè Dionyſius: & *Græcos ſuos caruiſſe* eo dicit: & *ſeſe ideò obiter expoſiturum, quid muneris & iuris habuerint: vt*, inquit, *quibus ignota hactenus fuit Romanorum* IN BELLIS RELIGIO, *mirari deſinant felices euentus plerumque habuiſſe. Nam om-*

nium

nium bellorum initia & cauſſas, apparebit iuſtas fuiſſe: atque ideò Deos meritò propitios ſenſiſſe & fauentes. AVD. Prudens & pia ſcriptio Dionyſij, fateor: ſed an vera Lipſi? Itáne omnia bella iuſta, & à talibus cauſſis? Mirum ſanè. cùm video tot regna aut regiones bello petitas, & ſubiectas; atque adeò in paucis annis, cùm extra Italiam pugnare cœperunt, domitum pænè vniuerſum orbem Singularis hæc occaſio vel opportunitas, ſi omnes ſic ordine læſerunt aut laceſſierunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res eſt, dicimus? Bella quædam iuſta, non nego: plura à duobus malorum ſtirpibus nata, Ambitione & Auaritiâ. quod nec ipſi Romani ſcriptores negent. Vis Salluſtium audire? *Romani arma in* OMNES *habent, in eos acerrima, quibus victis* SPOLIA *maxima ſunt.* Et iterum: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis,* VNA *&* VETVS *bellandi cauſſa eſt,* CVPIDO *profunda* IMPERII *&* DIVITIARVM. Quid Tacitus tuus, ille iudicij conſideratus ſimul & liber? RAPTORES ORBIS, *poſtquam cuncta vaſtantibus defuêre terræ, & mare ſcrutantur. Si locuples eſt hoſtis,* AVARI; *ſi pauper,* AMBITIOSI. *quos non* ORIENS, *non* OCCIDENS *ſatiauerit.* Audis, Lipſi, præclara hæc elogia? & ab ipſis quidem Romanis: nec tu veſte aut colore aliquo ſermonis facilè hæc teges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re ſeriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiam dicere non poſſum) quî non rideam? qui verba te dare mihi cenſes, in his quaſi Romanorum verbis, quæ reuera hoſtium eſſe non ignoro. Nónne priora illa Mithridates apud Salluſtium profert, altera Galgacus apud Tacitum? Mirum autem, ſi ij benè honeſteq;
de

de Romanis loquantur aut ſentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & euerſum. O tuam diſſimulationem! quaſi neſcias decorè hæc hiſtoriis inſeri, non quia probè aut verè, ſed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non deſunt, nec vnquam deerunt, magnis imperiis obiectari. Miſerabiles enim ferè victi ſunt, & fauemus imbecillis; & paſſi iniuriã videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaſerunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læſiſſe vis? incipere bella, in alienâ manu eſt: non ponere cùm lubet, & vt lubet. Amittere ſua non iniuſtè incipit, qui aliena aut alios iniuſtè læſit. Sed enim ordo iſte mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, vt aiebas. Ego tecũ hoc ſentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidẽtiam diuinam. Itáne ſerie quadam bella ex bellis nata, prouinciæ ex prouinciis ſubactæ? Illa cauſſas dedit, aut permiſit: & ſemper duplici hoc titulo Romani vſi, vt aut pro *Salute* arma caperẽt, aut pro *Fide*. Pro illâ, vbi res eorũ ageretur; pro iſtâ, vbi Sociorũ. Et hoc de Sociis latè patuit; & eſt illa catena, quę bella & terras cõiunxit aut ſubiunxit. Cicero verè & liberè: *Noſter populus*, SOCIIS *defendendis*, TERRARVM OMNIVM *potitus eſt*. Verè inquã: & vis pauca exempla? Ecce Carthaginienſes validi ſunt, imò æmuli virium Romanarum. obſtant creſcentibus: quid fit? remouendus ille obex, & cauſſam ipſi præbebuut. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: iſti ad Romanos appellant, vt Socios. Veniunt, ſubueniunt, pellunt eos, & quæſita iam ipſis ad ſe trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Siciliæ adiicitur, conceſſu ipſorum. Vides augmentum? Sed enim iam ſiſtimus, & illi manent ac florent? non. in Hiſpaniam malâ

cupidine tranſcendant, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum ſociumque Romanis opidum euertant. Bellum ergo iterum iuſtum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulſi, Hiſpaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam deſunt. Vis iuſtè dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos ſimul laceſſet: atque iſti eos aduocabunt, & ſibi primùm, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipſo Mithridate qui ſceleratiſſimus non regum, ſed mortalium, quid de fraude vel iniuſtitiâ Romanorum queritur? vt volet; ipſe ab illis & nobis audiet, *Va victis.* Non dicam pereant, ſed tamen pareant, qui vincere aut quieſcere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: ſed ex animi tui ſententiâ? LIPS. Ex ſententiâ: ſaltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam ciuili bello nondum infectis &, vt ſic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iuſta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM *cauſſis*, *nec* PACE *ſuperbâ*,
Nobilis ad SVMMAS *gloria venit* OPES.

At poſteà degenerarunt, Auaritia & Ambitio quædam dictarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remiſſiùs, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem ſuperbè* dediſſe? Imò raròdedit, aut impotenter & ſuperbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quoſdam populos puniuit, fateor; ſed non niſi imperio ſuo, & ſtipēdiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulſit, ſi vti eâ potuiſſent, aut voluiſſent? Ipſis Carthaginienſibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cùm pellere terris in eorum

rum manu eſſet;contenti fuerunt reſtringere,& vt imagine hac vtar, pennas incidere, ne temerè & laſciuè ſic euolarent. Sed ſatis ſuper Iuſtitiâ:

CAP. IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

F*Ortitudinem* in militia nunc conſideremus. Quid tamen hîc diffundar? nonne ſatis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: ſed argumenti & contextus etiam cauſâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præſtantiſſimos huic genti fuiſſe,& in omni ꝗuo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcumque bella & hoſtem ibant: ibant, ſed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam ſi decem legiones iungeres, quod item factum: quid niſi Hirtij verbis dicam, *vel cælum diruere* eas potuiſſe? Ecce gygantes nouos,& veros,nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, ſi in *Opere*, *Agmine*, *Acie*, pauliſper eos conſideras? Quod ad Opus,fodiebant,vallum & foſſas ducebant; aggerem, teſtudines, turres ſtruebant: omnia celeriter & induſtriè, vt fidem ſuperet paucos homines tanta, in tantulo tempore, ſtruxiſſe. In * *Poliorceticis* meis dedi exempla.Iam de Agmine,quid iſtud eſt? arma omnia peditem ferre, cibos ſemeſtres aut menſtruos, vtenſilia, & ſeptenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto inceſſu, à ſignis non diſcedere, pari paſſu omnes ambulare, decurrere etiam, cùm

* Itemque in Militia.

opus eſſet, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuiſſe quidem, id conſtat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi ſunt ignauiâ ſuâ aut culpâ? nam hoc addendum eſt: & optimus ille miles ſemper potior, niſi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Abſit* Lib. IX. *inuidia verbo, & ciuilia bella ſileant, numquam ab* EQVITE *hoſte, numquam à* PEDITE, *numquam* APERTA *acie, numquam æquis vtique locis laborauimus.* Vera dictio, & trophæa victarum gentium adſtipulantur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipſe Macedo refutabit: & cùm Romanæ militiæ periculum, ſed cum ſuo periculo feciſſet, vocem è pectore emiſit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare; aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui ſi quiſquam Regum bono & veterano milite inſtructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuiſſe, apud quos, à primâ adoleſcentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honeſtiorum ad remp. accedere, aut magiſtratus capere poterat, niſi decem annos militaſſet. Et pedeſtris ipſa militia, viginti annorum decurſu denique terminabatur. In ipſâ pace, an quietem egiſſe cenſes? exercitia aſſidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipſis alibi caſtris. Ariſtidem operæ pretium eſt in hac re audire: *Quinetiam in militari diſciplinâ vos, ô Romani, omnium aliorum inſcitiam coarguiſtis. Nec enim contrà hoſtes dumtaxat milites veſtros ac Duces, ſed inter ſe primùm committitis & exercetis. Ita fit vt* COTTIDIE STENT IN ACIE, *nec vnquam quiſquam* LOCO CEDAT, *ſed vt in æterno & cæleſti choro, quiſ-*

que

queſtationem ſuam cognoſcat & ſeruet. Reuera ita eſt: & de *ſtatione* quod ait, quis neſcit locum in acie, vel in præſidio, militi ſeruandũ, vel moriendum fuiſſe? Leuiter ab eo diſcedere, à vitâ erat abire: vt ſeueritas quidem volebat ſaluberrimæ illius Diſciplinæ. Inde cõtemptus periculorũ & hoſtium: & in medios illos vel exiguam manum ſi Dux miſiſſet, quis nõ ſine cunctatione parebat? Exemplum illuſtre & notum, ſed ADMIRABILE eſt, in bello Punico primo. Conſul parum prouidè ſuos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, inſinuarat. Hoſtes aditus inſederant, & ſine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus conſilium ſuppeditat: *Conſul, inquit, vides tu collem illum, ab hoſtibus nondum occupatum? illuc cenſeo mittendam cohortem aliquam militum, ſi te & alios vis ſaluos. Hoſtes enim in illos irruent: intereà tu, ſi vir es, te explicabis, & peruades.* Placuit Conſuli ſententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, ſed *Ducem*, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus?* *Meipſum*, ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiſcuntur, & cadunt: ſolus Tribunus inter mortuos, ſemimortuus ipſe, repertus conualuit, & ſæpè vtilem operam reipublicæ poſteà nauauit. Viros iſtos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis? Spartanos tamen excipio, ſolos dignos qui cum Romanis comparentur, ſi vires & copiæ maiores fuiſſent. nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum claſſem, pedites in mare ſe coniicientes & natantes, quaſi in camporum firmitate aggreſſi, manibus ſuis in litus retraxerunt. Paullo vetuſtiora iſta ſunt: ecce magis noua exempla. Bello Afri-

 cano

cano ciuili, Centurio Cæſaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduerſariũ Ducem perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam ſtatim offerre & honorem, ſi deficere à Cæſare, & pro ſe ſtare vellet. Ille autem contrà, hortari vt ipſe deſiſteret, neu contrà tam inuictum virum & copias pugnaret: *Quæ*, inquit, *cuiuſmodi ſint, ſi minus anteà expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortibus vnam, quam putas eſſe* FIRMISSIMAM, *& conſtitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes poteſtate*, NON AMPLIVS DECEM *ſumam: tum ex virtute noſtrâ intelleges, quid ex tuis copiis ſperare debeas*. Ita Hirtius, ſiue Oppius, ſiue Balbus, caſtè & puriter hæc narrauit. AVD. Legi equidem, & memini: ſed quid niſi militaria & vana hæc verba ſunt? Nam vt *decem* contrà *quadringentos* conſiſtant, nulla ratio aut exempla dicent. LIPS. Rationem nunc omitto, etſi ea quoque in veterano iſto robore eſt: ſed exemplis hoc firmari poteſt. Non tu in eodem Hirtio legiſti, *Numidarum copias, in coronæ modum, Cæſaris copias cinxiſſe? Cæſariani interim*, inquit, NON AMPLIVS TRES *aut* QVATTVOR *milites veterani ſi ſe conuertiſſent, &* PILA VIRIBVS CONTORTA *in Numidas infeſtos conieciſſent*, AMPLIVS DVORVM MILLIVM, AD VNVM *terga vertebant*. Hoc etſi mirum, tamen verum eſt: & niſi fallor, ipſo illo ſcriptore arbitro & inſpectore geſtum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis noſtris tradidit: *Accidit res incredibilis, vt equites* MINVS TRIGINTA *Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, vrgerentq́; in oppidum*. Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui *vicies & vicies* in aciem deſcendit? *ſex & triginta* ſpolia ex hoſti-

hoſtibus rettulit? *octo* ex prouocatione occidit? *quinque & quadraginta* vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Caſſium Scæuam? qui in Britannico litore, cùm quattuor commilitonibus in ſcopulo relictus, cùm mari abeunte hoſtibus adire fas eſſet, atque ij confertim irruerent; deſertus ab aliis, ſolus impetum ſuſtinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis ſuis onuſtus, ſolo ſcuto abiecto, in mare ſe dedit, & ad Cæſarem natauit. Qui ſtupens ad viri virtutem, laudare parabat; at ille diſciplinæ memor, *Da veniam Imperator*, inquit, *quòd ſcutum reliqui*. O dictum, factis illis ipſis laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus ſolùm, non ſperes? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrhachium caſtello præpoſitus, ſolus in portâ conſiſtens, contrà Romanas, Romanas dico legiones & copias, id ſeruauit. Quo tempore oculus ei effoſſus, humeri traiecti & femur, ſcutum *centum triginta* ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: ſed nos res dicimus, tam hercules quàm cum *Onera aut Opera* narramus, adeò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites iſtos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannenſi prœlio, cùm vulneribus confectus, manus etiã mutilatus eſſet, ſpoliare ſe conantis Numidæ ceruicẽ brachiis inuadens, ad ſe traxit, & naribus atq. auribus corroſis (cùm alia tela non eſſent, aut tractare nõ poſſet) deforme cadauer aſpicientibus reliquit. De vno loquor: ſed *quínam illi viri fuerũt* (Flori verba dabo) *quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prœlio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hoſtibus ſuis immortui, omnium in manibus enſes, & relicta in vultibus minæ, & in ipsâ morte ira viuebat*. Vide mihi iſtos,

non homines, ſed Martes, ſi fas dicere: & nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, tranſeo ad Duces: etſi quomodo non iſti omnes Duces? Imò quod Thucydides de Lacedæmoniis ſcitè dixit, ὅτι ἄρα, πλὴν ὀλίγων, τὸ στρατόπεδον αὐτοῖς ἄρχοντες ἀρχόντων εἰσί: *quòd, paucis exceptis, exercitus eorum* DVCES DVCVM *eſſent*: id profectò in Romanos conueniebat. Sed tamen Duces etiã aliqui eximij: vt parens ille *Romulus*, vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Curſor*, quem vel Alexandro parem (ſi veniſſet) Liuius opponit; vt *M. Claudius Marcellus* igneo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, ſalubri tarditate; vt *P. Scipio Africanus prior*, diuinâ felicitate; & *poſterior*, diuina virtute; vt denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius Cæſar*: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, ſuper omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus: ſi poſt Cæſarem, tamen vnum addidero, alterius Cæſaris ô fidum vtilemq́; miniſtrum! Is *M. Vipſanius Agrippa* fuit, vir bello prouidus & fortis, & vel cauſſa victoriarum Auguſti, vel inſtrumentum. Nec poſt eum, flacceſcente iam Romanâ indole, quos miter habeo, niſi fortè *Germanicum Cæſarem*, ſed properata mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, ſuo & proprio elogio OPTIMVM MAXIMVMQVE.

CAPVT. V.

Pietas, Probitas, Conſtantia Romanorum.

SED ad *Ciuilem* iam Virtutem venio, domi & in togâ ſpectandam. Eam per omnes ordines diffuſam triplicem maximè reperio, *Pietatem, Probitatem, Conſtan*-

ſtantiam. *Pietas* eminet, vana illa quidem dixerit aliquis, ſed tamen in aſſiduo Numinis cultu (pro ipſorum captu) reuerenter occupata. Incredibile eſt, quàm omnia publicè & priuatim religioſè cœpta, adminiſtrata, patrata: vt totam ciuitatem ſacris operatā & addictam poſſis arbitrari. Atque id ſecundùm vetera inſtituta, nec nouitati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc Dionyſius: *quòd quanquam ſexcentæ nationes penè in vrbem fluxerant, quibus ſingulis ſacra ſua ritusq́ patrij eſſent; tamen ad ſuum æuum* (inquit) *nulla peregrina religio publicè ſuſcepta; aut ſi qua oraculorum monitu introducta, ea ipſa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis.* Quò valdè faciebat, quòd Sacris præeſſent, & ipſi non interpretarentur ſolùm, ſed adminiſtrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honeſti: qui & exemplo plebem eò trahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura ſpernebāt. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & inprimis illa *Probitas*, quam nominaui, id eſt animi morumq́ue integritas quædam & candor. Sine fuco, ſine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in prouerbium abierat, *Homo Romani ingenij, Romana ſimplicitas*, & *Romana fides.* Quâ in re alienum teſtimonium audiamus, & Polybij, id eſt hominis Græci. Deus bone, quàm ille dilaudat, & ſuæ genti præfert! *Apud nos*, inquit, *ſi cui talentum concreditum ſit, & exſtent decem ſyngrapha, decem ſigna, bis totidem teſtes; tamen fidem vix eſt ſeruare. apud Romanos autem, cùm in Imperiis aut Legationibus plurimum pecuniæ in manibus habeant & diſpenſent, tamen officium & fides conſtant, ſolâ iuriſiurandi religione inductis.* Vides Probitatem in hac parte? ſed & in bello candor is fuit, & rarò

aſtu aut fraudibus victoria quæſita aut parta. Tangit grauiter M'. Aquillium Imperatorem noſter Annæus Florus, quòd is bello Aſiatico veneno fontes miſcuiſſet, ad deditionem quarumdam vrbium. *Quares*, inquit, *vt maturam, ita infamem fecit victoriam. quippe cùm contra fas Deûm*, MORESQVE MAIORVM, *medicaminibus impuris, in id tempus* SACROSANCTA *Romana arma violaſſet.* Iam & huic Probitati *Abſtinentia*, ſiue etiam *Continentia*, adhærent: non fœdè aut iniuſtè appetere alienum, parcè & modicè ſuo vti. Et illius quidem (Abſtinentiæ, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerſo populo editum, Marianâ & Cinnanâ proſcriptione? Quippe cùm ij hoſtium ſuorum penates, omnibus opibus aut elegantiis plenos, vulgi manibus diripiendos vltrò obieciſſent: nemo inuentus eſt, nemo, qui iniuſtam hanc prædam è ciuibus peteret, caperétve: ſed, tanquam à ſacris ædibus, omnes manus & cupidinem abſtinuerunt. Et quid in togâ miramur hæc exempla; cùm in ipſo bello, & inter hoſtes, prædæ abſtinentia fuerit? quæ non niſi permiſſu capta, & ſic quoque tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles, ſi cibum, veſtem, aut externa alia ſpectes? Plinium & Plautum teſtes habemus, populum Romanum per aliquot ſæcula, non niſi farre & pulte vulgò vſum. Quòd ſi nuptiæ, feſtiuitas, aut lætius conuiuium eſſet, pro magno pauci piſciculi, & porcinæ aliquot pondo, in obſonium adiecta. Similis in veſtibus frugalitas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui & albidi coloris. niſi quòd ditiorum ſplendentes paullo magis & nitidæ à fulloniâ arte eſſent. Nam Sericum, Holoſericum, ipſa Lintea, ſerò innotue-

notuerunt, & timidè etiam in vſum paucorum venerunt. Adderem Modeſtię laudem, & reuerentem Senatus & procerum ſuorum populum: niſi Tribuniciæ interdum procellæ turbaſſent, quam ego peſtem vnicam & labem reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Conſtantiam* feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in aliis pares alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim oraculum protulit: *Et facere, &* PATI FORTIA, *Romanum eſt:* quaſi hæc in malis magnis Patientia (quæ ipſa eſt Conſtantia) peculiaris eorũ virtus eſſet. Et tu diſpice. Vmquámne vnum aliquem hominem, plus inuicti, & obnixi in omnes caſus, roboris oſtendiſſe, quàm populũ hunc vniuerſum? Exemplis doceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cũ noui generis gentiſque copiis, & inprimis inaudito terrore elephantum. Victor grandibus prœliis erat, Italiam percurrerat, & à trigeſimo pænè lapide Romam proſpexerat. Quid Romani? trepidant ſcilicet, & pacem petunt? Imò oblatam vltrò reſpuunt, & legatos eius cum animoſo hoc reſponſo dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copiis excedito. vbi exceſſerit, de pace ſi volet, agito. Ni exceſſerit; arma & viros, & aciem exſpectato. Neque deſtituros ab incœpto ſe, etiamſi* SEXCENTOS LÆVINOS (ea verba Plutarchus poſuit) *pugna viciſſet.* Qui animi iſti, aut verba ſunt? non contra Pyrrhum, ſed contra fortunam, & pęnè dixerim cęlum, dimicantiũm. Etſi mos ille eorum ſemper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largiri armato hoſti: ſed vbi ea poſita, & obſequioſi aut flexibiles illi viſi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & ſæpe nec expectatas. Generoſorum hoc eſt: ire in aduerſos, parcere aut abſiſtere Dionyſ. lib. VIII.

iam abiectis. Fructus autem Conſtantiæ in Pyrrhum fuit, ſponte Italiâ illum fugere, ipſos eius dominos & potentes fieri. Vide & bellum Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut nouæ? Rara in Africâ ipsâ, cùm Atilius Regulus Conſul, cum toto exercitu oppreſſus, & viuus veniſſet in hoſtium poteſtatem. Nouæ aliquot in mari: cuius anteà expertes & imperiti, claſſes plures vel naufragio vel pugnâ amiſerant. Polybius ſcribit, & ipſe miratur, *ſeptingentas quinqueremes eo bello amiſſas fuiſſe.* Satis autem iacturam eam æſtimas aut intellegis? in quaque earum (Polybio ſic ordinante) *trecenti* remiges fermè erant, milites *centum viginti.* Hos tu ſi vnà computas & colligis, videbis paullo minus *trecētis hominum millibus* periiſſe. Et qui Romani tunc erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiti. O conſtantiam, ô robur, & ô fortunā! nam hæc ſe vertit, & puduit tam merentibus non ſe dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellùm tertium. Annibal ſummus ducum in Italiam ipſam venit, ſiluam exſcindere parat, in quâ ſtabulabantur Martiales iſti lupi: & pænè fecit. Tribus prœliis magnis victor; & vltimo illo Cannenſi, quid niſi totum virilem ſanguinem Romanum exhauſit? Heu cladem! *quinquaginta millia* ſelectorum militum, vnà cum altero Conſulum, cum tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis iacent: & tu Roma adhuc ſpiras? quibus freta? ſenibus, pueriſque, & feminis, quos ſolos pænè reliquos habes? Spiro, inquit, imò alta & vetera ſpiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal arx & Capitolium nos defendet, & è cinere iſto ſuſcitabuntur *rerum domini Romani.* O inſanas, dixerit aliquis, cogitationes! ſed res & exitus docuit

docuit, conſtantes & felices. *Magna populi Romani fortuna* (ait Florus) *ſed* SEMPER IN MALIS MAIOR, *reſurrexit*: & pueros, ſenes, vinctos, ſeruos armauit: & imbecillo aut fœdo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura poſſem. nam in omni Romanâ hiſtoriâ propriæ huius virtutis exempla ſunt: ſed quid maius iſtis poſſum? Claudianus concludat:

NVMQVAM SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, poſt CANNAS MAIOR *Trebiamq́; fremebat*:

Et Liuius: MAGNITVDINEM *populi Romani, aduerſis propè rebus* ADMIRABILIOREM, *quàm ſecundis eſſe.*
AVD. Atqui vnum miror, & pænè doleo, à te omitti.
LIPS. Quod illud eſt? AVD. De Varrone. nam quid admirabilius, quàm cùm ille auctor & cauſſa tantę cladis (nec falsò) diceretur: Romam redeunti obuiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias actas, quòd de Republicâ non deſperaſſet?* Siqua alia hæc plebs fuiſſet, itáne gratias funeſto & furiali capiti? ſputa, ſaxa, tedas, nec vnam mortem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Conſtantiæ propriũ, mederi malis potiùs, quàm iraſci.
LIPS. Eſt & minutum aliud. Nam cùm vrbem ipſam Annibal obſideret, & terrêret: fundus, in quo caſtra eius poſita, publicè ſub haſtâ Romæ væniit: nec minoris, quàm ſi liber, nec inſeſſus ipſe aut Italia ab hoſte eſſent. Item alterum. eodem illo tempore, cùm ad vnam portam Annibal pugnaret & inuaderet, alterâ militem & auxilia in Hiſpaniam emiſerunt. Fiducia hæc, vt verum dicam, humana non fuit: à Deo inſpirante vênit.

CAP. VI.

Contrà Probitatem & Abſtinentiam dicta & obducta quædam.

ET hæc ſufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius cuſtodes & ſacerdotes ſi viritim recenſeam, quando finiam? te, & certè me, fatigem. AVD. Numquam me, neć ſi Iliadem ſermonis tui texas. Sed tamen ſi arbitrari me dicta tua vis, non ſolùm audire: habeo quæ ſpecioſè aut firmiter obducam iis & opponam. Itáne Virtutem hanc attollis? Pietatem omitto: etſi ea externa tota, & miſeratione magis, quàm refutatione digna. Sed de candore & fide adiunxiſti: an non ipſo animo tuo alibi retinente, aut refragante? Proh ſancta Fides, quæ igitur lego alibi aut video, contra tuum numen aut nomen admiſſa? *Caucai* populus Hiſpaniæ ſatis potens & notus fuit. qui cùm pares Romanorum armis & violentiæ non eſſent, legatos ſupplices in caſtra ad Lucullum Imperatorem miſerunt, pacem & fœdus quacumque lege facturos. Ille obſides imperat, & argenti ſtatim talenta centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt ſedulò & obnoxiè. Imperat tum amplius, vt *duo millia* militum in vrbem ſuam accipiat, præſidij cauſâ. Id quoque factum. Sed illis occultò mandatum, vt muros portaſque occuparent: atque ita Lucullus reliquum exercitum induxit, & tubâ ſignum datum, vt ſine diſcrimine, ſenes, pueri, viri, feminæ interficerentur. Ita opidum direptum, deletum: ipſa *viginti millia* hominũ, per ſummũ ſcelus, interempta. O candorem, ô ſimplicitatem! & ecce aliam, in eâdem Hiſpaniâ, ſimilem. Sulpicius Galba Luſitaniam hoſtiliter ingreſ-

greſſus vaſtabat, mirantibus illis nec cauſſæ aut culpæ ſatis conſciis. Legatos mittunt, fœdera priora renouant: illo recipiente, & vltrò miſerante, quòd ſic affligerentur. *Sed*, inquit, *egeſtas fortaſsè vos impulit prædas agere, & belli ſpeciem præbere: medebor. Tripartitò vos diuidam, & in agro ac ſolo pingui collocabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus, cum liberis: in talem vallem, talis illa pars, adſignabo.* Veniunt miſeri, læti ac ſecuri, & in triplici regione diſtincti. ad quorũ primos cùm acceſſiſſet, arma ponere quaſi amicos ſocioſque iuſſit: & iis poſitis, milites immiſit, & fidem ac deos implorantes, ad vnum omnes occîdit. Idem alteris, tertiiſque celeriter factum, & priuſquam fama prioris facinoris ad eos veniſſet. Aſpicio te Lipſi, & oculis vultum ac pectus verbero, ſi tale aliquid infidũ & barbarum, in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc ſunt, dices, & reipublicæ inclinantis. Non nimis, nec longè à bello Punico ſecundo, cùm Reſpublica moribus legibuſque vel maximè floruiſſe cenſetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Auſonum gens in Italiâ fuit, vno tempore, nullo ſatis certo crimine, exciſa. Liuius ipſe narrat, ſuſpectos & delatos à paucis, quaſi deficere ad Samnites vellent: præuentos autẽ à Romanis, qui occultè ſubmiſſis militibus, quibuſdã & togatis, portas trium opidorũ occuparunt: & eâdem horâ, cædibus promiſcuè factis, vrbes & gentem deleuerunt. Audis tu mi doctor? quid iſtis hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ noſtræ niues. Iam & *Abſtinentiam* ac *Continentiam* laudaſti: & vt leuiſſimè dicam, ſubriſi, aut & irriſi. Nam quæ, aut vbi, hæc Abſtinentia? Romæ, & inter ciues fortaſſe? credo, & ex veteri dicto, *Coruus coruo oculum*

non eruit. Sed an eadem in prouinciis,& vbi occaſio aut facultas peccandi? O dij deæque (ſi fas ſic exclamare) quæ illic occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ contactu & vnguibus omnia diriperent, aut fœdarent: in re, iſti Romanorum Præſides fuerunt. Optimus & belliſſimus quiſque ita ſe gerebat, vt bella omnia domum auferret. Demades olim dictitare ſolitus, cùm ad Tribunal aut Magiſtratum iret, *ad Auream meſſem ſe ire*: mihi crede, iſti ibant, & Colchos quiſque Iaſon ſibi ſpondebat. Legiſti tu Ciceronis illa de vno Verre? pleraque talia in aliis,& miſeri prouinciales nõ niſi præda & ſpolium Præſidibus ſuis erant. Quòd ſi in pace talia: per bellum & arma quid ſuſpicamur fuiſſe? & tu tamen illic quoque Abſtinentiam eorum laudas. O iuſtè, ô meritò! & tuâ veniâ, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Aſiâ, cùm communiter *viginti millia talentûm* exegiſſet, priuatim edixit, vt hoſpes militi apud ſe diuertẽti *ſedecim drachmas* in diem daret; cænam inſuper ipſi, & ſodalibus quot vocaſſet; Centurio autem acciperet in diem *quingenas drachmas*, veſtem prætereà duplicem Domeſticam & Forenſem. Hæc Sulla, inquies, homo nequam,& natus ad Diſciplinam militarem diſſoluendam. Benè eſt, accipio excuſationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniam vicit, inter optimos ciuium? Deſtinatum ei Epirum totam diripere,& in prædam militibus dare, quia cum Perſeo rege ſenſiſſent. Quid facit? ipſis Liuij verbis, *Centuriones in ſingulas vrbes ſubmittit, qui ſe dicerent ad præſidia deducenda veniſſe, vt liberi Epirotæ, ſicut Macedones eſſent. Denos principes è ſingulis euocauit ciuitatibus. Quibus cùm denunciaſſet, vt aurum*

Lib. XLV.

&

& argentum in publicum proferretur; per omnes ciuitates cohortes dimiſit, ſic vt vno die in omnes peruenirent. Edicta Tribunis Centurionibusq́; erant, quæ agerentur. manè omne aurum argentumq́; collatum: horâ quartâ ſignum ad diripiendas vrbes datum eſt militibus: tantaq́; præda fuit, vt in equitem quadringenti Denarij, peditibus duceni diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitum humanorum abducta. Muri deinde direptarum vrbium diruti ſunt: ea fuêre opida circa* LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abſtinentiæ mirator, hæc audis? Centuriones ſubmittit, per ſpeciem liberandi; decem primos euocat, vt conſilio & ducibus ſpoliet: ô candidum factum! Milites deinde immittit, diripit, cædit: ô clemens abſtinenſque factum! Sed pulcherrima clauſula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miſeros muros & tecta ſæuitum, & dirui ea iuſſa. In vicinâ Græciâ, quid Hortenſius Prętor patrauit? Legati Abderitæ in ipsâ Româ audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, querenteſq́; opidum ſuum ab Hortenſio expugnatum direptúmque eſſe. Cauſſam excidij fuiſſe, quòd cùm centum millia denariûm, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, ſpatium petierant, quò de eâ re ad Hoſtilium conſulem, & Romam, legatos mitterent. Vixdum ad Conſulem ſe perueniſſe, & audiſſe opidum expugnatum, principes ſecuri percuſſos, ſub coronâ ceteros vaniiſſe.* In ipsâ Italiâ, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cùm milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterum dicet: *In* CORPORA, *in* LIBEROS, *in* CONIVGES, INFANDÆ *contumeliæ editæ.* Libidines, & nón dicenda habes: *iam auaritia*(inquit) *ne ſacrorum quidem ſpoliatione abſtinuit. nec alia modò templa violata, ſed Proſerpinæ etiam intacti*

*Quadragintа Philippici.

Lib. XLIII

f omni

omni ætate theſauri. En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Conſules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce puſillus vnus Præfectus equitum, titulo tenus, Scaptius, cùm pecuniam deberi ſibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiuſque conſultum: homo probus & iuſtus, *quinquaginta equites* ab Appio Proconſule impetrat, *incluſum in Curia Senatum habet in multos dies, adeò vt interierint nonnulli* Lib. vi. ad Attic. *fame.* Hæc Cicero ita narrat, & ſimul ęquabile illud ius inter prouinciales & Romanos oſtendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius teſtium agmen. qui ſcribit Scipionem, captâ Carthagine Nouâ, *omnes obuios occidi iuſsiſſe, nec vt vlli parcerent.* Tum addit, ſollemnem hunc morem Romanis fuiſſe: *Videntur enim*, inquit, *terroris gratiâ hoc illi facere. Itaque frequenter videre eſt, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, ſed etiam canes diſſecari, & aliarum animantiũ membra truncari.* Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

CAP. VII.

Pariter contra Continentiam; & de luxu Romano.

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veſte: voluntate tuâ, aliquid opponam? LIPS. Valdè intereſt ſcilicet quid velim: tu mihi videris, vt Mithridates aliquis, non libero, ſed hoſtili ore & animo, inuehi in Romanos. AVD. Non ita eſt: ſed falſa ſi dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: ſed priùs & iſtæc audi. Continentiam igitur & frugalitatem veterum illorum, ſed planè veterum,

rum,ſi laudas:ego ſuccino,& Fabricios,Curios,Quinctios tecum miror.Sin longiùs trahis; vt non ego,lectio tua & obſeruatio tacitè refellent.Quid? leges illę Sumptuariæ ab antiquo latæ, & ſub bellũ Punicum ſecundum, non oſtendunt morbos in eâ parte fuiſſe, cùm ad publica hæc remedia decurrendum? Ipſæ cænæ,& lautitiæ quæ narrantur,non id clamant? Reminiſcere Pontificiæ illius cænæ apud Macrobium, vbi incognita & nobis quærenda cibôrum genera: reminiſcere & Salluſtij verborum de Metello Proconſule, in Hiſpaniâ: *Cenæ, vltra Romanorum,ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis ædibus per aulæa & inſignia, ſcaniſq; ad oſtentationem hiſtrioniam fabricatis. Simul croco ſparſa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Præterea, ſedenti in tranſennâ demiſſum Victoriæ ſimulacrum, cum machinato ſtrepitu tonitruum,coronam ei imponebat: tum venienti thure, quaſi Deo, ſupplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquiſitiſſimæ,neque per omnem modò prouinciam,ſed trans maria, ex Mauretaniâ volucrum & ferarum, incognita anteà, plura genera.* Conſidera cænaculi apparatum,cænantis habitum aut honores, cænæ ipſius exotica fercula: quis ganeonum & lurconum,poſſit vel auſit imitari? Quis noſtrûm hodie aues aut feras trans mare, cænæ cauſsâ, conquirit? Atqui olim non Metellus ſolùm aliquis,ſed iam vulgus lautiorum. Petronius Arbiter:

Ingenioſa gula eſt, Siculo ſcarus æquore merſus
Ad menſam viuus deducitur. inde Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchylia cænis,
Vt renouent per damna famem. iam Phaſidos vnda
Orbata eſt auibus, mutoq; in litore tantum

 Solæ

Sola deſertis adſpirant frondibus auræ.

Pulchrè & floridè, ſed an poëticè & elatè? non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæſitor & cenſor, auget & attollit. *Non eſt neceſſe* (inquit, ad ſæculi ſui mores) OMNE *perſcrutari profundum, ac ſtrage animantium ventrem onerare, nec conchylia* VLTIMI MARIS *ex ignoto litore eruere. Dij deæq; iſtos perdant, quorum luxuria tam inuidioſi* IMPERII FINES *tranſſcendit. Vltra* PHASIM *capi volunt, quod ambitioſam popinam inſtruat: nec piget à* PARTHIS, *à quibus pœnas nondum repetiimus, aues petere.* Vides affectum & ſtomachum viri, & ſine bile hæc nec in ſermone quidem vſurpantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodoſium Principem, quòd nihil tunc opus eſſet, *ad penum regiam flagitare remotorum litorum piſcem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem.* & tum addit imaginem prioris ſęculi: *Nam delicati illi ac fluentes, & quales ſæpè tulit Reſpublica, parum ſe lautos putabant, niſi luxuria vertiſſet annum, niſi hibernæ poculis roſæ innataſſent, niſi æſtiuâ in gemmis capacibus glacie falerna fregiſſent. Horum gulæ anguſtus erat orbis noſter. namque appoſitas dapes, non ſapore, ſed ſumptu æſtimantes, illis demum cibis acquieſcebant, quos* EXTREMVS ORIENS, *aut poſitus extra Romanum* COLCHVS *imperium, aut famoſa naufragiis maria miſiſſent.* Ecce vitia & prodigioſum luxum, omnia faſtidientem, niſi remota & ſumptuoſa. Sed inferioris tantùm illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico ſecundo, aut circà: cùm ecce Cato Cenſorius publicè queſtus, *Non poſſe ſaluam eſſe vrbem, in quâ piſcis pluris, quàm bos, veniret.* Attende mi Lipſi: hócne noſtro æuo ſit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico,

Conſol. ad Helu.

co, pluris quàm decem boues væniiſſe vnum piſcem: piſcem? piſciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuiſſe, quos *Barbos* hodie, aut *Regulos marinos* vocamus: ſed quidquid fuit, piſciculus, & vix quinque aut ſex librarum. O non delicias, ſed inſanias! vnum ex iis *quinque, ſex, octo, decem millibus* HS. reperio emptum. Seneca iocosè narrat de Tiberio, ſeuero Principe, & luxui nec duce nec fautore. *Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adiicio, & aliorum gulam irrito? quattuor pondo & ſelibras fuiſſe aiebant) Tiberius Cæſar miſſum ſibi, cùm in macellum deferri & vænire iuſſiſſet: Amici, inquit, omnia me fallunt, niſi iſtum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octauius. Vltra ſpem illi coniectura proceſſit. Licitati ſunt: vicit Octauius, & ingentem conſecutus eſt inter ſuos gloriam, cùm* HS.* *quinque millibus emiſſet piſcem, quem Cæſar vendiderat, ne Apicius quidem emerat.* Notetur hîc, quæſo, non pretium ſolùm piſcis, ſed Tiberij mirabilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piſcem voluit, nec donum alteri tradere; ſed pretium ex eo fecit. quod ſordes hodie aliquis fortaſſe (neſcio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, *Aſinius Celer, è conſularibus, hoc piſce prodigus, vnum mercatus eſt* * *octo millibus.* Atque id quaſi ſummum pretium Plinius habet, cùm tamen in Suetonij Tiberio ſit, Principem eum *grauiter queſtum, tres mullos triginta millibus nummûm vaniſſe.* Si numeri recti, certum eſt exceſſiſſe, & ſingulos *ducentis quinquaginta* Philippicis ſtetiſſe. An falſus aut mendax ergo fui, de bobus vel decem? Iam alia ſi conquiram, vereor non longus ſolùm, ſed vanus eſſe. Dicam tamen, vel tui iudicij explorandi cauſsâ, & corriges, ſicubi ego, aut teſtes mei, extra fines veri ibunt.

Epiſt. xcv.

* centumviginti quinque Phil.

* ducentis Philipp. cap. xxxiiij.

f 3 De

De Apicio, quem iam nominaui, res nota eſt, hominem perditæ gulæ fuiſſe: de quo, vt alia ſileantur, mors ſola iudicabit, quam Senecæ verbis dicam. *Apicius*, inquit, *noſtrâ memoriâ* (ſub Tiberio) *vixit, qui ſcientiam popinæ profeſſus in eâ vrbe, è quâ quondam philoſophi pulſi fuerãt, diſciplinâ ſuâ ſæculum infecit. cuius exitum noſſe, operæpretium eſt. Cùm* HS. *millies in culinam congeſſiſſet, ære alieno oppreſſus, rationes ſuas tunc primùm coactus inſpexit. Superfuturum ſibi* HS. *centies computauit, & velut in vltimâ fame victurus, veneno vitã finiuit.* Quam luxuriam, & quam effuſam vitam priuati hominis hanc fuiſſe putamus, cui *centies* HS. (id eſt, *ducenta quinquaginta millia* Philippæorum) paupertas & deſperatio fuit? O quàm multorum millium improba vota hodie ſint, vel *quinquagies* habere? Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios, qui in exemplar & nomen tranſierunt huius vitij: Claudium Æſopum addamus, hiſtrionem. De eo Plinius: *Maximè inſignis eſt in hac memoriâ, Clodij Æſopi, tragici hiſtrionis patina, ſexcentis* HS. *taxata. in quâ poſuit aues, cantu aliquo aut ſermone humano vocales, millibus ſex ſingulas coëmptas, nullâ aliâ inductus voluptate, niſi vt in his imitationem hominis manderet.* Benè hæc poſtrema fortaſſe: ſed an non acrius, *imitatione hominem manderet*? Anthropophagum facere hunc Æſopum vult, qui aues comederet, cùm hominem non poſſet, humanas. Æſtimatio autem ea vnius patinæ eſt, *quindecim millium* Philippæorum. Atque iſte etiam eſt (alij ad eius filium referunt) qui *margaretas ſorbere ſolitus* aceto ſolutas. O ſcelus, in mare deportandum! LIPS. Ne nimis, ne nimis: & an me eò vis? nam ne neſcias, & ego margaretas, vel potiùs margaretulas, arte liquefa-

ctas

ctas ſoleo ſorbere. Nec res magna aut impendioſa eſt. AVD. At ego pretioſas aio, & mens eorum eſt, qui ſcripſere. Tu autem vel aurum & gemmas ſorbe, vt viuas. Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatrę ſponſione nō meminiſti, cùm hæc ſe *centies* HS. vnâ cænâ diceret abſumpturã? Ille negare, & rem *ἀδύνατον* cenſere: ad ſummũ, iudex & ſculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, ſequenti die illa cænam apparat pollucibilem, ſiquis vnquam, & denique vt Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poſcere: cùm illa arridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit. & ſimul ex compoſito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vnionem quem aure dextrâ geſtabat, ſingulare naturę opus, detractum in phialam demiſit. cumque, vt natura eſt, ſtatim liquefactum abſorbuit: parata & in alterum, quem ſiniſtrâ gerebat, manum iniicere, ni prouidè & properè Munatius, victum Antonium clarè pronuntiaſſet. Quidni victum? cùm ſola ea gemma vel *centies* HS. eſſet? ſiue, vt noſtra æſtimatio, *ducentis quinquaginta millibus* Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc conſecuta eſt, vel aſtu: an re ipsâ & ſimpliciter Caligula, de quo Seneca? *C. Cæſar, quem mihi videtur Natura edidiſſe, vt oſtenderet quid ſumma vitia in ſummâ fortunâ poſſent, centies* HS. *cænauit vno die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quomodo prouinciarum tributum vna cæna fieret*. Nam ſi margaretæ vel lapilli abſumendi, quid ingeniis magnis aut inuentis opus? via ſtrata & nota iam erat, per veſtigia Cleopatræ. In Suetonio tamen ſic lego, de ipſo iſto Caligulâ: *Commentus eſt portentoſiſsima genera ciborum; vnguentis calidis frigidiſque lauabatur; pretioſiſsimas margare-*

a quæ fieri non poſſet.

Conſol. ad Heluo.

garetas, aceto liquefactas ſorbebat; conuiuis ex auro panes & obſonia apponebat.. Quid iam Vitellius, ille helluo-
Lib. xxxv. num omnium altiſſimus gurges? de quo Plinius: *Vitellius in principatu ſuo decies* HS. (ita libri veteres) *condidit patinam, cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Ego mallem (ſed tu iudica) *condiit patinam*: quia non de ipsâ lance, etſi grandi & pretioſâ, ſed de inſtructo eius & obſonio eſt ſermo. Scripſit autem Suetonius: *in hac ſcarorum iocinera, phaſianorum & pauonum cerebella, linguas phœnicopterûm, mûrenarum lactes à Carpathio vſque, fretóque Hiſpaniæ, per nauarchos ac triremes petitarum, eum commiſcuiſſe.* Vbi optimus quidam liber *à Parthiâ vſque* (non *à Carpathio*) habet: & conſiderandum eſt, ex Senecæ & aliorum ſuprà verbis. Etſi tamen ſtructura videtur hæc ad *Muranarum lactes* referre. Idem verò Vitellius, non ipſe ſolùm prodigus, ſed alios impellens, *indicebat aliis eâdem die, ientacula, prandia, cœnas, comiſſationes, ipſe omnibus ſufficiens, vomitandi conſuetudine.* Quod Suetonius cùm rettuliſſet, ita addit: *nec cuiquam minus ſinguli apparatus, quadringenis millibus nummûm conſtiterunt.* Heu illuſum vel abuſum, in alienis opibus! nam ea ſunt *decem millia* Philippicorum, ſiue ipſe cenſus equeſter. Super hæc nihil reperio, niſi in Latini Panegyrico obſcurè quoſdam Principum perſtrictos: *Vt taceam*, inquit, *infami delectu ſcriptos in prouinciis aucupes, ductaſq́; ſub ſignis venatorum cohortes, militaſſe conuiuiis: nónne cognouimus cuiuſdam retrò Principis non prandia ſæpe, ſed fercula*, HS. *millies æſtimata, patrimoniorum equeſtrium pretia traxiſſe?* Nec ſatis ſcio, quem aut quos tangat: an Vitellium iam dictum? an potiùs Heliogobalum? de quo in Lampri-
dio

dio eſt: *Numquam minus centum* HS. *cænaſſe,hoc eſt argenti libris* XXX. *Aliquando autem tribus millibus* HS. *cænaſſe, omnibus ſupputatis quæ impendit. Cænas verò Vitellÿ & Apicÿ viciſſe.* Sed hunc aut alios, tamen in Latini eius verbis legendum,* HS. *millè æſtimata.* Quis enim *millies* credat, quod nec tres Cleopatræ, & totidem Caligulæ ac Vitellij, abſumpſerint? Denique magis quadrabit aptumque erit ad id conſequens, de *pretiis patrimoniorum equeſtrium*: quæ paullo plus quàm bis in *millenis* illis continentur. Iam in ipſis Lampridij verbis, non *argenti libras* XXX legi calculus vllus admittit, vt paries cum *centum* HS. ſed potiùs CCL. quæ pura veritas eſſet. Sed monſtra omittimus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortenſius, Lucullus, & hi tales, lumina reipublicæ, abiuerũt. Piſcinæ & viuaria iſtorum nota ſunt: cænę, ex vnâ hac Lucullianâ. In famâ homo erat lautitiarum, & quòd eſſet *non gàneo & profligator, vt plerique ſua haurientium, ſed erudito luxu.* Cepit cupido Ciceronẽ & Pompeium cognoſcendi, ſed inopinatò, & vt ſeriò diſcerent quomodo in dies viueret. Inueniunt in foro, ſalutant, cænam indicunt: Sed *heus tu*, aiunt, *eâ lege ne quid præmandes. nam ſumptũ ſumi in nos, non placet.* Ille tergiuerſari primò per ſimulationem, & *Cràs potiùs*, inquit: cùm negarent, *Ergo nec hoc licet*, inquit, *famulo dicere in quo triclinio cænaturi* ſimus? Permittũt. Ille altâ voce, *Abi, dic in Apollinis cænaturum.* Mox ſequuntur: omnia lauta, ſplendida, regia, cum ſtupore duorum conuiuarum. Sed cauſſam neſciebant ſcilicet, & totam vim habuerat ad apparatum, vnum illud *Apollinis* verbum. Nam homo ita diſpoſuerat, vt cænacula ſuis nominibus diſtin-

*Id eſt XXV. milliõ. Phil.

Tacit. de Petronio.

ćta eſſent; & in quoque tales cibi, & impendia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cùm Diſpenſator aut Coquus audiſſent id nomen, ſciebant ſtatim quid, & quantum, opus eſſet. Summa enim taxata huic cœnaculo, ait Plutarchus, *quinquaginta millium drachmarum* erat: quæ ſunt *quinque millia* Philippæorum. Quid plura ego adferam? vnum hoc Senecæ, ad æui

Epiſt.xcv. ſui mores aptum: *Quid eſt ſumptuoſâ cœnâ flagitioſius, & EQVESTREM CENSVM abſumente? & tricies tamen* HS. *adiiciales cœnæ frugaliſſimis viris conſtiterunt*. Hic vnus ićtus, Lipſi, te conficit: vulgò *cenſus equeſtres* inſumpti; & ab ipſis *frugaliſſimis* viris, *tricies* HS. Quantum hoc poſtremum eſt? colligit *ſeptuaginta quinque millia* Philippæorum. O frugalitas in vno conuiuio ADMIRANDA! & quis Principum hodie vel in nuptiali epulo tantum prodigit? Silebam Lipſi, & ſtupebam: niſi quòd de *Veſte* etiam aliquid ſit addendum. Sumam

Lib.vii. Nat.Quæſt. à Cenſore noſtro Senecâ: *Quidquid eſt boni moris, extinguimus leuitate & politurâ corporum. Muliebres munditias anteceſſimus, colores meretricios, matronis quidem non induendos, viri ſumimus. Tenero & molli ingreſſu ſuſpendimus gradum; non ambulamus, ſed incedimus. Exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma diſponitur.* Iſta de viris: quid de iuuenibus? Pater illius Senecæ:

I.Controu. *Torpent ecce ingenia deſidioſæ iuuentutis, nec in vllius rei honeſtæ labore vigilatur. Cantandi ſaltandíque obſcœna ſtudia effeminatos tenent: & capillum frangere, & ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundiſſimis ſe excolere munditiis, noſtrorum adoleſcentium ſpecimen eſt. Quis æqualium veſtrorum, quid dicam ſatis ingenioſus, ſatis ſtudioſus,*

ſui, imò quis ſatis vir eſt? Emolliti eneruéſque, quod nati ſunt, inuiti manent, expugnatores alienæ pudicitiæ, neglegentes ſuæ. Dei fidem! luculenter vtramque ætatem, ab vtroque ſcriptore, laudatã! Fortaſſe de feminis addam, quas ſcimus cum veniâ peccare, vbi viri gradũ ſtruunt? Tamen quid Propertius?

Matrona incedit cenſus induta nepotum.

Seneca iterùm: *Video vniones non ſingulos ſingulis auribus comparatos: iunguntur inter ſe, & inſuper alij bini ſuperponuntur. Non ſatis muliebris inſania viros ſubiecerat, niſi* BINA AC TERNA PATRIMONIA *auribus ſingulis pependiſſent.* Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. vt Manilius:

Pérque caput ducti lapides, per colla, manúſque,
Et pedibus niueis fulſerunt aurea vincla.

Pedibus etiam aurum, vt ait, ſed & gemmæ: ac Plinius ſcribit, *non crepidarum tantùm obſtragulis, ſed & totis ſocculis addi. Neque enim* (inquit) *geſtare iam margaretas, niſi calcent, ac per vniones etiam ambulent, ſatis eſt.* Addit pro faſtigio inſaniæ, *Viſam à ſe Lolliam Paullinam, ne ſeriò quidem ac ſollenni cærimoniarum aliquo apparatu, ſed mediocrium etiam ſponſalium cænâ, ſmaragdis margaretiſque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, ſpiris, auribus, collo, manibus, digitiſq́; quæ ſummam quadringenties* HS. *colligebant, ipsâ confeſtim paratâ mancupationum tabulis probare.* O monſtra! ô aruſpice, non te vindice Lipſi, digna! Vna mulier, in vno cultu *decies centena millia* Philippicûm habeat? habuit: & pauca hæc ſatis ad Veſtem & cultum. Nam cingi te iam aut ſuſpicor, aut vereor: neque fortaſſe deceat nos iuuenes non dicam tam liberè, ſed tam

liberaliter, nec in vos, ſed apud vos loqui. At tu ſi peccaui, puni: quomodo? contemptu & ſilentio, quę pœna maxima mihi erit.

CAPVT VIII.

Excuſati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sæuitiâ, obiter.

NEVTRVM ego faciam, ô mi Auditor. Contēnam vel te, vel tuum hoc diſcendi ſtudium? nam ita oppoſitionem hāc interpretor. Vel ſileam etiam? quod non aliud ſit, quàm cauſſam non ſolùm perdere, ſed prodere: quod eſſe non poteſt, niſi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non eſt magnum hoc opus, ne erra: quæ tu coaceruaſti, vnius alteriuſque manus impulſu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi iſti muri. Triplex accuſatio à te ſtructa, in Probitatem, in Abſtinentiam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuêre; rapaces quidam aut crudeles; luxurioſi in cibis aliqui aut veſte: ſed quidam, ſed aliqui: & hæc prima reſponſio ſit, & ſcutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot ſæculis, alios vitioſoſque nominatos? Fuiſſe non miror: nec id prodigium aut monſtrum, vt tu aliquoties dixiſti; imò eſſet, ſi non fuiſſent. An tu in hac fæce noſtrâ hominum, puram meramq. virtutem aliquam vis? ſoles nobis imperiorum lucere, ſine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuêre iſta, nec erunt: & Deus in ſuperis illis locis & liquido æthere, ſerenum hoc habet, & ſeruat; cetera omnia inferiora, miſcentur, & turbant. Galbam aut Lucullum aliquem in

Hiſpa-

Hiſpaniâ nominas; Hortenſium, aut Pleminium alibi: quid iſta ſunt, in tot millenis Præſidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Vt ſi guttas aliquot aceti in magnum vas aquæ mulſæ iaciam, non ipſum corrumpam, ſed gratiâ fortaſſe magis ab acore aliquo addam: ſic in magnis iſtis imperiis, magis ſentitur bonorum bonitas, ſi pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos ſic mitigat & componit: *Quomodo ſterilitatem aut nimios imbres, & cetera natura mala; ſic luxum, vel auaritiam dominantium, tolerate.* VITIA ERVNT DONEC HOMINES: *ſed neque hæc continua, & meliorum interuentu penſantur.* Hæ ſunt non Cerialis, aut Taciti, ſed Sapientiæ voces: tu, & alij iſti queruli, audite. Atque hæc ſi locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cotidie enim occurrunt:) quídni magis in illo amplo, diffuſo, ôpulento? Magna peccandi materies & illecebra erat; & quòd procul ab vrbe dominâ & Senatu, & vbi vix cerni vel noſci vitia ſua poſſe arbitrabantur. Et tamen (quæ altera reſponſio) aduerſa ſæpe fuêre, atque etiam animaduerſa. Hoc excuſet Senatum & imperij præſides, quòd legibus pœnas dederunt, quicumque cònuicti ſunt leges alibi violaſſe. Nónne id in Galbâ, Hortenſio, Pleminiô, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuerſis fraudi aut culpæ ſit, peccaſſe aliquos, ſed impunè & liberè peccaſſe. Paullum Æmilium mihi etiam attuliſti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, non enim culpâ, indignum. Cur tamen cùm inuidioſè rem totam narras, hoc callidè ſiles, Senatum ei iuſſiſſe? Ex præſcripto id fecit: & qualecumque eſt, non iam ipſe, ſed Senatus potiùs accuſetur. Cur tamen

men vel iſte? audi & diſce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perſe ſteterant, Romanos oppugnauerant: quæ iniuria eſt, ſi hoſtes hoſtium pœnas luant? At nimias, inquies. Nollem factum, ſi me conſulis, & clementia placeat: ſed ad coërcendas rebelliones aut defectiones, talia quædam à modeſtiſſimis Regibus aut Rebuſpublicis facta, poſſim docere. Addis ſollennem ſæuitiam Romanorum, vt putas, in expugnatione opidorum: homines occidi, canes diſſecari, animantes truncari. Miſeranda ſunt, non nego: nec tamen, vt tu cenſes, referenda inter mea ADMIRANDA. Quid diſſimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et cauſſa aliqua huic rei eſt, *Terror*, quod Polybius dixit: & non facile alioqui manum & finem bellis imponere, niſi hæc interdum, frangendę pertinaciæ, vſurpentur. At canes etiam diſſecti. ô ridiculum te, ſi in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, ſed abſit vt ſupra noſtrum genus. Hæc dici & excuſari poſſunt, & verè poſſunt: non infiteor tamen, ſub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæſare, & præſertim per ciuilia bella, ius omne & fas neglectum aut calcatum: ſed mox attollendum ab Auguſto, aut ſiquem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuiſſe fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, ſeueritas aut terror eſſe nō poterat ad ſatis reprimendum. Leges erant: ſed *inualidum earum auxilium*, ait Tacitus: *quæ vi, ambitu, poſtremò pecuniâ turbabantur.* Itaque ſub Principe ſtatus iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiam aut rapinas Præſidum ſic impunè ſentiebant.

CAP.

Capvt. IX.

Factum idem in Luxu menſarum, aut veſtium.

Satis, quod ad priora duo attinet, excuſaui: venio ad *Continentiam* aſſerendam, in quâ conuellendâ valdè te iactaſti. Argumenta in eam præcipua duo erãt, Leges Sumptuariæ ab antiquo latæ; & Exẽpla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmius pro frugalitate argumentum eſſe. Nam quod eæ coërcent aut emendant, quale eſt? ex emendatione apparet, quam videamus. *Fannia* ecce lex, ſub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc ſententiam: *permitti diebus feſtis centenos æris; ceteris, denos.* O verè admiranda æui continentia, cui ſatis eſſe potuit finitio iam dicta! Nam attendiſti hoc mi Auditor? *centeni* illi æris, decem drachmas nobis reddunt; *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatu celebri, quibus Philippæus vnus ſufficeret in potum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus pænè, non plus hodie abſumpſerit? Atqui Reſpublica tunc ſatis opulenta & florens erat: & maximè autem ſub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Aſiaticæ deliciæ cognitæ: videamus igitur, & laxè lauteque iam epulemur. Ita opinor. nam ecce tulit Sulla, vt *feriis ſollennibus triginta ſeſtertios liceret inſumere; ceteris diebus, ternos.* Hem, hem, hem quid iſtud eſt? itáne regredimur, & recidimus? ego autem iure progredi, & accedere aliquid debere cẽſebam. *Triginta* HS. ſunt, meo calculo, *ſeptem* drachmæ & ſemis; id eſt, nondum Philippicus: *terni* autem, nec drachma. Avd. Ego hæc non credo Lipſi, nec fero: ridenda & explodendæ ſunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui ſic copioſè

vixit?

Lib.II. cap.XXIIII vixit? LIPS. Rem habes, & verba ipſa apud Agellium: tu vide. AVD. Corrigenda ſunt: & HS. *trecenos* legendum, non *tricenos*. LIPS. O bonum promptumq. Criticum! ſagacitas magna eſt, viceris vel Luceium. Sed deſine, deſine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ præiuit, in quâ non niſi *triginta aſſes* (tres denarij) *permiſſi diebus feſtis*. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc ſiſtimus? Auguſtus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, & ſub quo illa in ipſo flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profeſtis diebus ducenti ſeſtertij; Kalendis, Idibus, & aliis quibuſdam feſtiuis, trecenti; nuptiis autem & repotiis, milleni finiuntur.* Sunt *quinque* Philippæi, profeſtis; feſtis, *ſeptem cum dimidio*; nuptiis, *vigintiquinque*. Quid tu, cùm hæc legis, non cogitas, tot illos illuſtres Equites & Senatores, & cenſum eorum vel Principum opibus hodie comparandũ? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego tibi hodie adfirmo, raro ſollennius paullò conuiuium dari, quod nuptialem illam ſummam non excedat. En, abi nunc; & luxum obiice: quem totum ſatis reieci argumento ipſo tuo legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indicium ſobrij ſaeculi eſt, vbi tali praſcripto legum, coërcetur expenſa cenarum.* Atquin Apicios, Lucullos, Caligulas, aut Vitellios adduxiſti. Quid ad me? cùm Rempublicam laudaui, plurimos in eâ laudaui; nec adſpicere debui, ſiquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi & nocentes herbę. Non obſtant, quo minùs hęc ſeges vber & laudabilis ſit: nec tales certè mihi dabis ante labentem Remp. id eſt Sullanum æuum. AVD. Imò dedi Lipſi. nónne Cato de piſce exclamauit ſupra bouem? nónne *frugaliſſimis etiam viris*, vt Seneca dixit, cænæ

tricies

tricies conſtiterunt? Hæc purganda ſunt, ſi potes: aut labitur tuum illud legibus ſolis nixum. LIPS. Vah, quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catonis occurſat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in linguâ*. Sed audi quod verum eſt, nec nimium in boue te iactes. Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem vænijſſe vltra *quaternas aut quinas* drachmas. AVD. Totum bouem? LIPS. Totum. AVD. Quaternas? LIPS. Ipſas. AVD. Si hoc doces, tum ego dixerim vel me bouem eſſe. LIPS. Quid ſi amplius doceo, & ad Drachmam vnam te duco? AVD. Habebo hoc caput & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quartuſque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, diſces, & credes. Plinius ita ſcribit. nam ipſa verba recitanda ſunt: *M. Varro auctor eſt, cùm L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos*, ASSIBVS SINGVLIS *farris modios fuiſſe, item vini congios, ficique ſiccæ pondo triginta, olei pondo decem*, CARNIS *pondo duodecim*. Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obſeruaſti? AVD. Nihil reſpondeo, ſtupeo: & tamen nihil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, ſed non attendiſti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, ſingulis aſſibus vaniſſe*: & fac igitur bouem pependiſſe quadringentas aut quingentas libras: quid erunt niſi *quaternæ* aut circiter drachmę? Sed illa nimis vetera ſunt, inquies. Nec id quidem, ſed bello * Punico primo euenerunt: haud longè à Catonis ęuo. Et demus poſteà aliquid mutaſſe, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius nobis dicet. Ille, ipſo Catonis ęuo, ſcribit de fertilitate & copiâ Galliæ Ciſalpinę: *ſuis etiam ſæpe temporibus, medimnum frumenti Siculum, quattuor*

Lib. XVIII. cap. III.

* Anno Vrbis DII.

Lib. II.

obolis vaniiſſe; hordei, duobus; metretam autem vini, tantidem quanti hordeum. Iſta magis mira ADMIRANDA ſunt, medimnum Siculum (ſex modios continet) non niſi duabus Drachmę partibus vęniſſe; metretam vini (*duodecim congij ſunt, ſi Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. Addit etiam facetum corollarium, *Viatorem in iis locis; nihil cum diuerſitore aut hoſpite paciſci, ſed benè & lautè habitum, abeuntem ſoluere dimidiatum Aſſem.* O ſi nobis peregrinari ita fas! tota iuuentus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promiſſum meum plenè ſoluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cùm Lucullus prædas è Ponto egit, ſic abundanter, vt *mancipium quattuor drachmis vanale eſſet; bos, vnâ; capra, oues, veſtes, alia, pari vilitate.* In Appiani Mithridatico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Sileo, & bos à tuâ linguâ tranſiit in meam. LIPS. Imò tu, vt volebas, in bouem. Nec tamen, vt feriò loquamur, ſentio vel aſſero, tam grandem vilitatem hanc ſemper fuiſſe: ſed analogiâ talem, & quã leges illæ Sumptuarię ſatis oſtendunt. Abſque eâ enim, quid niſi irriſio & illuſio eę ſunt? Facit huc, quod de Pomponio Attico, inſigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener eſſet, & è poſteris Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius ſcribit. *Cùm*, inquit, *inprimis lautus eſſet eques Romanus, & non parum liberaliter in domum ſuam omnium ordinum homines inuitaret, ſcimus non amplius quàm terna millia æris, peraquè in ſingulos menſes, ex ephemeride, eum expenſum ſumptui ferre ſolitum: atque hoc non auditum, ſed cognitum prædicamus.* Hæc notanda profectò. Atticus inter planè diuites erat, inquit, idem inter liberales, & domus

* Libræ nũ fereles 120.

eius ac menſa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in menſem, quàm *tria millia æris* abſumpſit. Sunt *triginta Philippici*: ergo in diem, *Philippicus vnus*. Hęc in florentiſſimâ re Romanâ facta: & quid vltrà addam? Vnum etiam, ne ſubterfugere videar de *Frugaliſsimis tuis viris*, qui *Tricies* abſumpſêre. Sed heus tu, ſatin' plenè & ex fidę Senecæ verba attuliſti? Ego faciam, & pluſcula recitanda ſunt, vt de ſententiâ conſtet. Ait, contra luxuriam diſſerens: *Non in facto laus eſt, ſed in eo, quemadmodum fiat. Quid eſt cenâ ſumptuoſâ flagitioſius, & equeſtrem cenſum conſumente? Quid tam dignum cenſoriâ notâ; ſiquis, vt iſti ganeones loquuntur, ſibi hæc & genio ſuo præſtet? & tricies tamen* HS. *adiiciales cenæ frugaliſsimis viris conſtiterunt. Eadem res ſi gulæ datur, turpis eſt; ſin honori, reprehenſionem effugit.* Mens huius viri, non in re peccatum ſæpe eſſe, ſed in cauſſâ & fine. Tu epulum ſumptuoſum das; ſed gulę aut vanitatis cauſſâ: alius dat, ſed legis & moris cauſſâ: ille peccat, hic minimè, quia non cupidini, ſed conſuetudini eſt obſecutus. Sicut, inquit, in *Adiitialibus epulis*, viri etiam frugales multum impenderunt, ſed quia debebant. Totum in eo, vt ſciamus ſeriò, quæ ſint iſtę *Adyciales*: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & *Aditiales* omnino ſcribo. Intellego eas, quę in *aditu* honoris, & auſpiciis quaſi primis, etiamnunc dari ſolent: ſed olim maximè Sacerdotiorum. Inde *Pontificiæ, Saliares, Augurales, Diales cenæ*, prouerbiis celebratæ: & Seneca de *Aditialibus* ſcripſit, *honori eas dari.* Talis illa apud Macrobium, ex Indice Metelli Pontificis tranſſcripta: *Ante diem* IX. *Kal. Septembres, quo die Lentulus* FLAMEN INAVGVRATVS *eſt.* Datę igitur

in ipsâ inauguratione, & aditu, vt dixi: & quídni ſic *Aditiales*, vt *Initiales*? Ne aliò igitur traxeris ea Senecę; nec à ſollennibus ſacriſque epulis, ad communem ſæculi luxum. Sed addidiſti etiam in fine de Veſtibus, & viros feminasque laſciuiiſſe. De his, non nimis nego, nec excuſo: conceſſu omnium peccet in nugis ille ſexus, ad ſeria non aptus. Sed viri, parum aut nihil in veteri Republicâ: ſub Principibus cœpere, nec Principibus ipſis inuitis. Frangi aut mitigari altos & generoſos animos, veſtium, conuiuiorum, ludorum, deliciis aut remiſſionibus, haud abs re eorum eſt: nec Auguſtus &
III. Ann. ſagaciores illi ignorarunt. Itaq. Tacitus ſcripſit, *Luxus menſæ, à fine Actiaci belli, vſque ad arma, quis Ser. Galba rem Romanam adeptus eſt, per annos centum, profuſis ſumptibus exercitos fuiſſe*. Sed anteà negamus: & cum Liuio totum hoc de Virtute claudimus, *Nulla vnquam Reſpublica nec maior, nec* SANCTIOR, *nec* BONIS EXEMPLIS *ditior fuit: nec in quam tam* SERÆ *Auaritia Luxuriáque immigrauerint; nec vbi tantus, ac* TAM DIV *Paupertati ac Parcimoniæ honos fuerit.*

CAPVT X.

Doctrinæ ſtudia Romæ, & Salaria in Doctores.

ABSOLVI igitur de Virtute, niſi placet ornamentum vel adiumentum eius me adtexere *Doctrinam*. Nam & ea Romæ viguit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe; ſi Dionyſio & Plutarcho credam, *Romulum & Remum litteris & omni liberali doctrinâ inſtitutos Gabiis fuiſſe*. Cur verò non credam? opera & facta non abnegant expolitum Romulum fuiſſe, & ſequen-

tes item Reges: & multa Græcanica inſtituta in moribus, verba ipſa in linguâ compârent. Et erat transfuſa ipſa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleuiſſe tamen hæc paullatim, fateri debêmus, & vſque ad bellum Punicum ſecundum, raras Romę vel elegantias, vel litteras fuiſſe: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Poſteà intrata & capta ipſa Græcia, victores iterum cepit, & feliciter artes ſuas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, ſed primò ad Eloquentiam maximè: vt quæ coniuncta cum rebus gerendis, & aptiſſima gubernantibus eſſet. Mox & Hiſtoria ſucceſſit, & Philoſophia, & quidquid ad animos moresque colendos, aut honeſtè oblectandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem! & maximè, quia cum modo & temperie fuit: quod nec omnes paſſim ſe darent, nec nimis etiam darent. Non omnes, ſed primores ferè & ij qui vel erant in Republicâ, vel ad eam ſe præparabãt. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adſpirabat, neque erat harum rerum; Senatus & Equites, pręter illam, animi cultum adſumebant, & mente non manu ſolùm conſpici volebant. Modum etiam plerique ſeruabant, nec vt mancipia quædam litterarum eſſent; ſed vt quatenus opus, haurirent, & ad rem atque vſum transferrent. Talis Scipio ille poſterior, talis Cornelius Sulla, Pompeius, Lucullus, Cæſar, alij vno verbo, quicumque in Rep. eminentes poſteà fuerunt. Quod Thucydides Athenienſes ſuos profiteri facit: φιλοκαλοῦμέν τε μετ' εὐτελείας, καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας: *Elegantes ſumus, ſed cum parcimoniâ; philoſophamur, ſed ſine mollitie*: id, inquam, cõuenientiſſimè Romani veteres ſibi vindica- Lib. II.

rint. Itaque ſtudium hoc Doctrinæ publicè viguit, & doctores paullatim, in priuatis primò Principum ædibus, mox & in publico, ac ſtipendiis publicis, auditi vel

Sueton. conducti. Quis neſcit C. Cæſarem *omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ eſſent, ciuitate donaſſe?* Qui ſummus extero honos, & nullâ pecuniâ æſtimandus. Etſi nec hæc defuit, primò quaſi è priuatis loculis data: mox è fiſco annuatim appenſa. Primus id Veſpaſianus

Suet. inſtituit: qui *Latinis Græciſque Rhetoribus annua centena conſtituit.* Ea reddunt *bis mille quingentos* Philippæos: vbi hodie vel eximiis doctoribus largiendos? Atqui & medicis *quingena* HS. mercedem annuam fuiſſe Plinius docuit: quæ ſunt *duodecim millia & quingenti* Philippæi: cur non igitur admittam vel *ſexcenta* excellenti alicui data fuiſſe? Imò fuerunt *Eumenio Rhetori*, & doctori in ſcholis Auguſtoduni: quem Conſtantius princeps ſub Auguſtis Diocletiano ac Maximiano *ſalarium in ſexcentis millibus nummûm accipere iuſſit.* Ita ipſe ſemel iterumque profitetur in Oratione, quæ exſtat: nec *ſexagena* reſcribi mihi aliquis perſuadebit. Scilicet alienum nimis à MAGNITVDINE ROMANA eſt, *quindecim millia* Philippæorum, ſingulari doctori, & qui Magiſter Palatij fuiſſet, dari? nihil eſt: & credere audeant, ſiqui non audent ſperare.

CAP.

CAPVT XI.

Diuturnitas Romani imperij, & in occaſione de patriâ Conſtantini.

SED peregiſſe curſum meum ſermonis videor, & vela colligo, & nauigo in portum. Vidiſti quàm magnum hoc imperium *à Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus Viriſq;* fuerit: & potuiſſem *à Tempore* addere, ac diuturno ſtatu. Nam quod alibi imperium, modicè magnum, tamdiu perſeuerauit? Atque iſtud maximum, tot ſæcula ſtetit: & reliquiæ eius cum nomine, etiamnunc in Germaniâ & AVSTRIACA domo feliciter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vſurpare: *Cùm Fortuna alata ſit ac vaga, & modò Aſſyrios, Medos, Perſas, Macedonas, Carthaginienſes luſtrauerit, eóſdemque reliquerit: videtur ad Tiberim alas poſuiſſe, volubilem globum reliquiſſe, & vrbem quaſi perpetim inhabitatura intraſſe.* Quid Homeri iam olim vaticinium, quàm mirabile eſt?

Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει, Iliad y.
Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.
Nunc autem Troiana Æneas ſceptra tenebit,
Et nati natorum, & qui naſcentur ab illis.

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Regum, ex eo ſanguine; & ô occultam decreti vim! primus Imperatorum, Cæſar. Etſi autem mutatio aliqua ſtatus interuenit, tamen imperium manſit: primò ſub Regibus, tum Conſulibus, tum Principibus: & ſub illis, ſciſſum diuulſúmque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam tranſlatum. Conſtantinus id fecit, quod non ignoras: & cauſſam dedit ruinæ aut incli-

inclinationi deinde rerum. A v d. Oro te mi doctor, benignè & honeſtè de hoc viro loquamur, & qui vt ſidus illuſtrauit vicinam noſtram terram. L i p s. Ego verò loquor in omni aliâ re: & præſertim quæ ſacra & pietatem tangit. Quis neſcit illum, Deo duce, depuliſſe tenebras, quæ orbem terrę denſâ ſuperſtitionum nube obſidebant? Ille diſſipauit, lucem intulit, templa nobis & Chriſto aperuit, vanis cultoribus & diis clauſit. Magnus igitur laudatuſque vir; ſed quid tamen ea lux propriè ad vicinam noſtram terram, vt dicebas? A v d. Nam quis neſcit in Britãniâ ortum hunc eſſe, & gloriã etiam redundare ad natalem terram? L i p s. Ego verò neſcio, & ambigo, & propior ſum vt negem. A v d. Túne, contrà eruditiſſimis viris nuper aſſerta? & clarum hunc etiam Panegyrici ſcriptoris locum? Nam ille apud ipſum Conſtantinum hæc profert: *Pater tuus liberauit Britannias ſeruitute, tu etiam nobiles* ILLIC ORIENDO *feciſti*. Quod os tuum erit, contra verba tam expreſſa, euntis? Niſi hoc dicis, æui eius oratorem neſciſſe Principis ſui patriam, & in re tam nobili, ignauè & fœdè apud ipſum erraſſe. L i p s. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perfricabo quidem. Fides apud me eſto Panegyriſtæ: ſed quid dicit igitur? *Ortum illic* Conſtantinum: at non in tuam ſententiã fortaſſe, ſed meam dicit. Ea eſt, non ipſum ibi, ſed imperium eius ortum: nõ Conſtantinum, ſed Principem. Verè tibi dico, (ſiſte, nec reſilias) hæc eius mens eſt: *Tu nobiles feciſti Britannias, quòd illìc ortus factúſque es Imperator*. Prima imperij tui lux illîc, & illinc, fulſit. Nec diſſimile nimis in verbo, quod paullo ante idem Orator dixit, *Conſtantine oriens Imperator*. A v d. Percuſſiſti me nouâ interpretatione:

tione: ſed quid tu tamen contra communem omnium aſſenſum? LIPS. Nego, communem: imò nemo veterum hoc ſcripſit. Mediæ aut nouellæ ætatis hæc aſſertio eſt, nec niſi ab illo imperij ortu orta. Quid? nónne Nicephorus, Eccleſiaſticæ hiſtoriæ ſcriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Conſtantium, cùm ad Perſas legatus iret, Drepanum Bithyniæ veniſſe, diuertiſſe, Helenam hoſpitis ſui filiam nouiſſe, Conſtantinum hunc genuiſſe.* Cur autem ille hoc tam conſtanter, tam nihil ambigens, aut de varietate inferens, ſi variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, veriſſima Nicephorum tradidiſſe. Quo teſte? quem nemo reſpuat, veteri, & ab ipſo Conſtantini æuo. Is eſt Iulius Firmicus, qui Matheſeon libros ſcripſit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Auguſtus noſter ac* TOTIVS *orbis Imperator, Pius, Felix, ac Prouidus Princeps* CONSTANTINVS *ſcilicet* MAXIMVS, DIVI CONSTANTII *Filius, auguſtæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberãdum orbem à* TYRANNICIS *immoderationibus, & ad comprimenda domeſtica mala, fauore propitiæ maieſtatis electus eſt,* APVD THARSVM GENITVS, *à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ proſperis nactus fuerat auſpiciis,* ROMANVM ORBEM *ſalubri gubernationis moderamine ſuſtentat.* Ea de Conſtantino noſtro accipienda eſſe, primùm doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Conſtantinum eius filium* capiendum; quoniam in libris vulgatis legitur, *Diui Conſtantini filius*: ſed profectò id improbum eſt, & *Conſtantij*, vt recitaui, legendum. Multa docent clarè. primùm quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuiſſe. atqui Conſtantinus ille, inter tres Conſtantini Magni filios, ſorte duntaxat Gallias,

Lib. VII. Eccl. Hiſt. cap. XVIII.

lias, Hiſpanias, Britanniaſque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo extinctos; & quòd *Romanum* orbem ſalubriter facit gubernantem? Atqui partem modò, vt dixi: nec eam ipſam diu tenuit, intra triennium occiſus. Quid, quòd diſertè mox idem Firmicus, *Conſtantinum maximum Principem, & eius* INVICTISSIMOS LIBEROS, *Dominos &* CÆSARES appellat? Certè non habuit tales minor ille Conſtantinus, & palàm ad noſtrum hunc ſpectant. Iſta præmiſi, ſiquis (vt ſunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Conſtantinum illum ſuum Principem *apud Tharſum* genitum. Quæ illa eſt? an nobilis in Ciliciâ? non eſt, ſed in Bithyniâ ego eam inuêni. Nam Stephanus de Vrbibus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarſum* hanc (ita ſcribunt, ſine adſpirante litterâ) in Bithyniâ ſignatè ponunt, iuxta Nicomediam ipſam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* eſſe, quod Nicephorus nominauit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam ſinus & curuatura maris eſt, quæ loca talia communi nomine *Drepana* Græci, quaſi *Falces*, à ſimilitudine, vocabant. Inde paſſim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium noſtrum vide. At proprium eius loci opidique nomen, & magis reſtrictum, *Tarſus* fuit. Mea hæc coniectatio eſt: nec moueòr, ſi poſteri, aut Britanni ſcriptores, aliter de totâ re tradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, ſcribenti natum Conſtantinum *περὶ τὴν τῆς δακίας πόλιν, circa vrbem Dacia.* Corrupta, aut falſa ſunt: & quoties vanitatum manifeſtus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipſum iſtud Drepanum, *Helenopolis* appellatum poſteà, in honorem matris;

tris; & Pontus vicinus Polemoniacus, item *Helenopontus*: ſed & ſedes imperij in viciniam tranſlata, nónne affectũ in patriam teſtatur? Ipſum denique æuum Conſtantini adiuuat, ſi conſideras natum eum circa annum ∞ XXIIII vrbis conditæ: quo tempore quieta adhuc Britannia, & turbæ pòſt motæ, & pater ad eas ſedandas miſſus. Ergo verius antè, & alibi, natum eſſe. Sed tu, aut alius, vt volent: ego ſine fraude cenſui, & Sermonem meum totum finiui.

CAPVT XII.

Concluſio, & Laudatio magni Imperij.

AVD. O ſermonem æternùm mihi vtilem, & iucundum! & clarâ voce fateor, nunc deniquè admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas tamen & iſtam: Fuerítne vtile gentibus ſub tam magno illo eſſe? an non nimia & aſpera iſta ſeruitus, ſine vindice & domino quem appellares? LIPS. Haud inepta nec importuna quæſtio: & ſcio eſſe, quæ illud damnare aut certè accuſare poſſint; ſed plura ac grauiora, quæ abſoluere & alleuare. Inprimis quanti facias, ſub magno tali imperio pacem ac quietem gẽtium vbique fuiſſe? Nuſquam arma, hoſtis, prædo; arabant, ſerebant, metebant; conuiuia, coniugia inibant, liberos gignebant, educabant: omnia ſecurè, & nec auribus quidem læſis rumore belli. Nam ſi quod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quód velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus & præſidiis ſuis, audirent. Pulchrè Ariſtides: *Bella verò vix vnquam nunc creduntur exſtitiſſe, ac pro commentis habentur*

à pleriſque. Quod ſi alicubi ad limites conflictus fuerit, (vt in magno & immenſo imperio facilè fit, ob Getarum inſaniam, vel Afrorum miſeriam, vel rubri maris accolarum infelicitatem, qui commodis boniſque ſuis neſcierunt vti) mox iſta, tamquam fabula, cum omni memoriâ euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, etſi militiam bellumq; habetis inter patria inſtituta. Atque iterùm idem (quomodo enim melius certiuſque vetera repræſentẽ, quàm veteris ſcriptoris verbis?) idem in eam laudem: *Vniuerſus orbis ſub vobis, tamquam feſtum diem agitans, quos olim gerere ſolebat gladios depoſuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem lætitiam liberè ſe conuertit. Et alia quidem contentiones aut certamina vrbes reliquerunt; vnum omnes habet, vt earum quæq; pulcherrima & iucundiſſimo aſpectu appareat. Itaque omnia plena gymnaſiis, fontibus ſiue aquaductibus, porticibus, templis, tabernis, ſcholis; vt aliquis verè dixerit inclinantem & labantem mundum, reſtitutum à vobis eſſe. Nec vrbes ſolùm ſplendore & decore lucent, ſed tota adeò terra, inſtar horti aut paradiſi, conſpicitur exculta. Vt miſeratione planè digni videantur, ſiqui imperio veſtro non ſubiacent (qui pauci tamen ſunt:) vt qui tantis bonis careant.* Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: etſi non minus vno ictu penetrat Cornelij noſtri breuiloquium: *Quippe immota, aut modicè laceſſita pax*: quod ille de Principum æuo ſcripſit. Iam verò alterum bonum, quanti eſt, Communicatio inter ſe hominum & rerum, viis vndique liberis commerciiſque? In animo tuo cogita, ſi tutò nunc Byzantium, Perſarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipſe fortaſſe atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria

oculo

oculos pedeſque ferretis? AVD. Affectum meum tangis. capior vnicè peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aſpectus. LIPS. Optimus quiſque in hac cupidine: & alti æthereiq; animi, vt ipſe æther, gaudent motu. Sed ſub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutiùs quàm hodie, non dicam ab vrbe ad vrbem, ſed pænè per vrbem aut circa eam ire. Viſere illîc licebat magna aut nobilia illa opida, clara & inclyta ingenia: Athenas, Alexandriam, Rhodum, ad alia terrarum ſe conferre, diſciplinæ aut cultus cauſsâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prędones aut piratas placantes, ſiue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec eo grauì ſub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res longinquæ aduehebantur, ignotæ antea oſtendebātur: & totus orbis eâ communione, quaſi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cùm etiam omnes linguis diuiſi, vnâ Romanâ iungerentur, atq; ea cum imperio quaquauerſum ſe propagaret. Plinius hæc grauiter & meritò attollit, in Italiâ dilaudandâ: *Numine Deûm electa, quæ cælum ipſum clarius faceret, ſparſa congregaret imperia, ritusq; molliret, & tot populorum diſcordes ferasq; linguas ſermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuitérque, vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.* Iterumque alibi idem: *Videmus*, inquit, *alia aliundè, vltrò citróque, humana ſaluti* (nam de herbis & re medicâ illîc loquitur) *in toto orbe portari*, IMMENSA ROMANÆ PACIS MAIESTATE, NON HOMINES

Lib. III. cap. V.

Lib. XXVII. cap. I.

MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBVSQVE, *verumetiam* MONTES *& excedentia in nubes iuga*, PARTVSQVE *eorum & herbas quoque inuicem oſtentante*. Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes anteà feras, ob montes aut locorum naturam aſperam, aut ob frigus aliámve cauſſam, ſub imperium aſſumentes; eaſipſas ex diſiunctis & inſociabilibus, vnà commerciis iunxerunt, & pro agreſti vitâ, ciuilem agere docuerunt*. Sed & Claudianus, de Româ:

Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quòd veluti patriis regionibus vtitur hoſpes,
Quòd ſedem mutare licet; quòd cernere Thulen,
Ruſſus & horrendos quondam penetrare receſſus.
Quòd bibimus paſsim Rhodanum, potamus Orontem,
Quòd CVNCTI GENS VNA SVMVS.

O verba & res pulchræ! & potéſtne maior eſſe voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges ferè eadem; pondera, & menſuras, & numos: & plura, quorum bonorum ſenſus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio eſt; & eſſet maior, ſi leges & politia illìc meliores. At noſtra Europa miſera, quàm iam à multis ſæculis expers eorum eſt? iactatur aſſiduis bellis, aut diſſidiis. quare? quia regna aut dynaſtiæ paruis aut modicis finibus incluſæ, ſemper in vicinos cauſſam habent timendi vel ſperandi, querendi vel vlciſcendi. Idem & ante Romanum imperium erat: quod Plutarchus aſſeruit, & pulchrâ imagine addidit, *Iſtud velut* ANCHORAM *fuiſſe fluctuanti mundo.* Quid propriè de noſtrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna belláque per Gallias ſemper fuêre, donec in noſtrum ius concederetis*. Fuêre mi Auditor, & nunc erunt, donec

talis

talis aliquis euentus. Avd. Per ignem ſermones tui eunt, & vide ne amburare. Lips. Ego verò apud te liberè, & vt Philoſophi in ſcholis, de Republicâ diſſero: neque ſunt iſta, neque erunt fortaſſe, & (dicet aliquis) nec debent. Lib. 11. Deo euentus permitto: ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad ſubditorum omnium vſum, & denique contra communem Turcarum hoſtem fore, potens & validum caput vnum. Tu Deus salvs et tvtela rervm, da quod expedit; da, ſi non imperio, ſaltem fœdere coire ac iungi, da lætos & pacatos ad læta & pacata loca tua venire. In quo finio, & te mi Adoleſcens, dimitto.



NOTÆ
EIVSDEM I. LIPSI
IN LIBRVM I.
CAPVT I.

XPυσόμετρα.) Pro verſu melius, *χρυσέῃ μίτρᾳ* diuiſim: etſi aliquis fortaſſe ob liquidam illud excuſet. Quod autem ſequitur, *de incolatu Olympi in ipſâ terrâ*, id verò pulchrè ad ſplendorem & decorem vrbis Romæ refertur, quæ fuit velut cælum in terris. Et eſt affatus ad ipſam ROMAM vt diuam, & quæ vrbem eam templum aut ſedem haberet. Pagina 5. linea 2.

CAP. V.

Forum Iulij in Galliâ Narbonenſi.) Claſſis igitur illa ſeruiit & vſui fuit non Galliæ ſolùm, ſed Hiſpaniæ & toti tractui ad fretum Gaditanum. Pag. 14. lin. 18.

Sed vbi, ignoro.) Ego verò nondum repperi, etſi Theodoſiæ, in Boſphoro, *portum fuiſſe vel centum nauium capacem* Strabo affirmet lib. VII. Sed an ibi, an alibi (nam plures etiam portus) ſiquis eruit, oſtendet. Pag. 15. lin. 7.

CAP. VII.

Huius Principis plurima coloniæ.) In ſolâ Italiâ *duodetriginta* eum collocaſſe Suetonius ſcripſit: & plurimas alibi terrarum, cùm Nummi ſub eo cuſi, tum agnomina ab illo oſtendunt. Pag. 30. lin. 19.

Sed nec Velleij iudicium valdè probo.) Cui tamen cauſſam aliquam eſſe, etiam hodie Hiſpani experiuntur: ſed non illam propriè, quam Velleius ſuſpicatur aut timet. Hoc vſus docuerit, longinquas aut externas colonias, ſi coniugiis miſceantur cum indigenis, paullatim ipſos aut poſteros tranſire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum vis? vnica ratio, à coniugiis, & (ſi poteſt) à mixtione arcendi: quod Iudæi olim & nunc ſeruant. nec alia magis intima & vera cauſſa, cur & creſcat aſſiduè ea gens, & in veteri lege & inſtitutis, aliena à populis, perſeueret. Pag. 31. lin. 5.

LIB. II.
CAP. II.

In agros, & in corpora eorum.) Illud ipſum conqueritur & exaggerat ſic Böundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: οὐ πρὸς τῷ τἄλλα πάντα καὶ νέμειν καὶ γεωργεῖν ἐκείνοις, καὶ τῶν σωμάτων αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φέρομεν; *Nonne, præter cætera omnia, & paſcitis & aratis illis* (Romanis) *& corporum etiam* ANNVVM *tributum pendentes?* Notetur de Anno, vt in Appiano: etſi alibi de menſtruo etiam eſt lectum: ſed nempe ratione anni. Pag. 41. lin. 16.

CAP. III.

Hoc totum pro priori ſententiâ magis ſit.) Nimirum quia *Cenſum* appellant, & *Numiſma cenſus*, apparet ex ipſâ voce cenſionem & æſtimationem opum interueniſſe. Multa de his capitibus: & ego ad Taciti I. librum, & Pag. 50. lin. 16.

eruditiſſimus Briſſonius De ſignificatione verborum quædam adnotauit: ſed veritas, opinor, eſt indictiones fuiſſe in capita, pro modo opum, cuiuſmodi hodie *Taillas* Galli, nos *Impoſitiones* aut *Æſtimationes* vocamus.

CAP. IX.

Pag. 73. lin. 10. *Etſi non ad vſum tales.*) Sicut & in torque aureo, quem *centum pondo Diuo Auguſto Galli dederant*, vt eſt in Quinctiliano. Hæc in ſpeciem tantùm: imò plerùmque nudo nomine, Pecunia ipſa data.

Pag. 74. lin. 7. *Hoc prætextu rapinas extorſionesq́; vſurpatas.*) Ita & Plinius igitur in Traiani laudibus ponit, *non ſpoliis prouinciarum, & extorto ſociis auro, ſed hoſtilibus armis, captorumq́; regum catenis triumphum grauem.* Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

CAP. X.

Pag. 81. Quæ in fine huius paginæ & deinceps diſſero ſuper Frumentationis magno modo, maiora vero & æquo quibuſdam videantur fortaſſe: & nos hæremus. Nixi tamen ſumus auctoritate Sex. Victoris & apertis in Auguſto verbis, ex quibus hæc ſumma conficitur. Et verò cogitandum eſt, nec maximos Romanos Modios fuiſſe: definitque Plinius, *leuiſſimi tritici modium libras viginti pendere, grauiſſimi vigintiſeptem.* Sed libras Romanas & XII. vnciarum nempe accipe, hodiernis valdè minores. Quid, quòd nec id frumentum totum in plebem datum præſumendum eſt? Aula & Palatini omnes ſuas Annonas delibabant, in vrbe omnes Milites: credo & in claſſe ad Miſenum. Ea profectò magna ratio eſt, & reliquum deinde plebi ceſſit. Hæc excuſent aut approbét: ſed quid ſi in Victore tamen vitium eſt, & reſcribimus *annua centies centena millia?* Ea triplicata profectò fecerint aut acceſſerint ad Canonem illum diurnum Seueri LXXV. *millium*, etſi paullo plus etiam reddant. Ita in Spartiano nihil mutemus: & inclinare huc incipio, quia certò colligo ſub Seueri æuum, frumentantium numerum non plus *ducentis millibus* hominum, aut circiter, fuiſſe. Nam Dio Caſſius in Seueri liberalitatibus ſcribit, *decem aureos viritim dediſſe populo frumentario, & Prætorianis ſuis: atque eam donationem aſcendiſſe ad bis millies* HS. Æſtimationem hanc pecuniæ ſi in capita ſua redigas, per denos cuique aureos: reperies iuſtè *ducenta quinquaginta millia* accipientiũ fuiſſe. Atqui inter eos ipſos & Milites fuêre, vt ſcripſit: qui ferè *quinquaginta* illa redundantia millia reddant. In hac autem computatione Aureos Romanos ſcilicet accipimus, qui XXV. drachmas reddunt. Cùm hæc de Româ veteri dixerim, ſubit & de Nouâ dubitare. Enimuero ſi *octoginta millia* in diem accipis modiorum, vt ex Socrate adſtruxi; ingens largitio eſt. Sin cum Nicephoro tot *millia medimnorum* in annum; exiguum fortaſſe nimis efficitur, & vix *quattuordecim millibus* hominum alendis. Valdè etiam illatio Ægypti imminuta ſit, ſi ad hunc modum redacta. Dubito, & velim alios cogitare. Theodericum Gothum, Italiæ Regem, hunc morem in parte ſeruaſſe, memoriæ de eo tradunt, & in Ricobaldo quodam ſcriptum: *A Romanis cum gaudio ſuſceptus eſt, quibus ille ad ſubſidium, tritici ſingulis annis* CXX. *millia modiorum conceſſit.* Sed hæc largitio tam longè à priſcâ, quàm ille à priſcis.

LIB. III.

CAP. III.

Orbis compendium & epitome.) Quod dictum Polemoni ſophiſtæ tribuitur à Galeno. Pag. 128. lin. 3.

Ita in vniuerſum ſint quatuor.) Tot iſti milliones hominum ſi nimij videantur, alius recidito pro ſuo captu: me magnitudo Romæ infixa animo ad magna omnia duxit. At hodie quàm longè abſumus? Paullus Iouius in Leonis Decimi rebus, quo tempore vrbs florentiſſima, verbatim ita ſcribit: *Cenſebantur eo tempore ciuium & inquilinorum octoginta quinque millia, vt hinc quoque clades noſtras non iniquâ æſtimatione defleamus, cùm ad triginta duo millia capitum vrbem redactam proximi Cenſores in annona caritate reppererint.* Heu, quid hæc ad illam veterem? imò quid ad aliam aliquam non inter primas? Cæſarea Cappadociæ ad *quadringenta millia* incolarum habuit: quod diſertim Iohannes Zonaras in Valeriano ſcripſit. Mediolanum quàm multos, argumento ſit Procopij ſcriptio, aſſerentis *Gothos, cùm id cepiſſent, trucidaſſe illic trecenta virorum millia; feminas autem abduxiſſe captiuas.* Atqui nec omnes viros deletos par eſt: & quantum feminarum puerorumque fuiſſe? Sed alibi etiam hæc talia videbimus, & vetera non fuiſſe ad noſtros modulos liquebit. Ad magnitudinem autem & multitudinem Romæ veteris, egregius etiam Lucani locus eſt lib. 1. Pag. 129. lin. 9.

— vrbem populis victiſq́ue frequentem
Gentibus, & GENERIS, coëat ſi turba, CAPACEM
HVMANI.

Totum genus humanum capi eâ potuiſſe quàm ineptè aut ſtultè dixerit, ſi nihil ſupra hodiernum ambitum fuit?

Vt paullatim Italia pæne deſerta eſſet.) Nam & Varronis tempore iam in vrbem ex agris influebant, & quod ipſe queritur, manus in theatro mouere, quàm in aratro, malebant. At Lucanus iam plenius: Pag. 132. lin. 13.

At nunc ſemirutis pendent quòd mœnia tectis
Vrbibus Italiæ, lapſiſq́ue ingentia muris
Saxa iacent, nulloq́ue domus cuſtode tenentur,
Rarus & antiquis habitator in vrbibus errat:
Horrida quòd dumis, multoſq́ue inarata per annos
Heſperia eſt, deſuntq́ue manus poſcentibus aruis.

& plura quæ addit; etſi cauſſam conijcit in ciuile bellum. Idem alibi:

— videmus
Tot vacuas vrbes, generis quò turba redacta eſt
Humani? toto populi qui naſcimur orbe
Nec muros implere viris, nec poſſumus agros,
VRBS nos VNA capit.

Quod poſtremum epiphonema valdè eſt pro ingenti etiam meâ Româ.

CAP. VII.

An quia & Iani in eo templum.) De quo Martialis capiendus lib. x. epigram. XXVIII. Pag 65. lin. 2.

Peruius exiguos habitabas antè penates,
Plurima quà medium Roma terebat iter,
Nunc tua Cæſareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane, quot ora geris.

Significat inter exiguas ædes antea fuiſſe id templum, nunc cinctum à Cæſare porticibus, ſtatuis, & alio fori ornatu: ac videre tot fora, quot haberet ora, id eſt quaterna. nam quadruplex iſte Ianus fuit.

CAP. VIII.

Pag.167. lin.17. *Verti ego Sellas.*) Alius tamen aliquis *Solia*: ſed iſta Græci ἐμβατὰς vel ἐμβάσεις magis nominant, ab ingreſſu in ea & deſcenſu, quàm καθέδρας. Addo vix videri tot Solia in vllis Thermis fuiſſe, quot hic numerantur. Nam & ſanè ſatis grandia, nec aliud quàm *Aluei* quidam (ita Vitruuius atque alij nominant) in queîs calidâ lauarentur, & ſæpe plures vnà. Ex Martialis aliquot Epigrammatis apparet: tum & ex Sidonij aliis verbis, eâdem epiſtolâ, quibus nominat *Solij capacis hemicyclum*. *Capax* ait, ergo magnum eſt: *hemicyclum* ergo ipſum vetus Sigma eſt. Vt non aſſentiar iis, qui in Sidonij verbis legunt, *quot ſolet ſigma perſonas*: nec de menſali Sigma hîc eſt ſermo. Enimuerò in ipſis ruinis Thermarum Romæ hæc hemicycla palàm apparent: & credimus *Solia* fuiſſe. Quidquid tamen ſit, capacia ea fuêre: & inde *Oceani ſolium*, magni maris nomine dictum.

CAP. IX.

Pag.172. lin.1. *Argenteas ſtatuas.*) Quarum ſi non origo, tamen crebritas maxima ſub Auguſto fuit. quod Plinius, ſed & Suetonius oſtendunt.

Ibid. lin.2. *Domitianus ſtatuas ſibi in Capitolio.*) De quibus Plinius in Panegyrico: *Itaque tuam ſtatuam in veſtibulo Iouis opt. max. vnam alterámve; & hanc aream cernimus: at paulloantè aditus omnes, omnes gradus, totaq. area hinc auro, hinc argento relucebat, ſeu potiùs polluebatur, cùm inceſti Principis ſtatuis permixta Deorum ſimulacra ſorderent,*

CAP. XIIII.

Pag.193. lin.14. *Et ad marmora variegata referam.*) Quod approbent Mamertini hæc in Gratiarum actione Iuliano Principi: *Neque ei comparandæ ſunt* PICTVRATÆ *marmorum cruſtæ, & ſolido auro tecta laquearia, qui maiorem anni partem in nudâ humo cubant.* Notes & *Solidum* illic laquearium aurum, de quo mox ſequitur: vt & in Statio,

Pendent innumeris faſtigia nixa columnis,
Robora Dalmatico lucent ſatiata metallo.

Vbi *ſociata* veriùs putem, quia ſolidum ita aurum inductũ iunctumque.

LIB. IIII.

CAP. IX.

Pag.241. lin.17. *Aſſibus ſingulis farris modios, item vini congios.*) Non nimis abit, præſertim in vino, quod de ſuo æuo Martialis ſcribit:

Amphora vigeſſis, modius venit ære quaterno.

Nam Amphora XLVIII. ſextários continet: ergo Congius eâ ratione *aſſium duorum & ſemis.*

INDEX

INDEX CAPITVM
LIBRI PRIMI.

OCCASIO & ingreſsio ſermonis. Cap. I. Pag. 1.
Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum. Cap. II. 3.
Fines imperij Romani; quando maximi; & Prouinciæ breuiter adnumeratæ. Cap. III. 7.
De copiis & præſidiis ſparſim circa limites, itemque in ipsâ vrbe. Cap. IIII. 13.
De Copiis in mari aut fluminibus; de Claſſicis variis earumque ſedibus. Cap. V. 21.
De Coloniis, & modus fructusque deducendi. Cap. VI. 28.
Multitudo Romanorum, & ratio adſciſcendi gentes, aut transferendi. Cap. VII. 32.

LIBRI SECVNDI.

De Priſcis populi Romani vectigalibus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portoriis. Cap. I. Pag. 38.
De Tributis & Capitatione. tum inquiſitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidiſſe. Cap. II. 41.
Inquiſitum item in Capitationis modum, & penſum vniuerſorum Tributorum. Cap. III. 47.
De Ærario militari, & Vigeſimâ, Vigeſimaquintâ, Centeſimâ ad id explendum. Cap. IIII. 54.
De Metallis, & argenti, auri, aliarumque rerum fodinis. Cap. V. 58.
De Vrinario vectigali & Chryſargyro, item de Meretricio. Cap. VI. 60.
De opibus Byzantini imperij: & clauſula ac finis Tributorum. Cap. VII. 63.
Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inſpecti æſtimatique. Cap. VIII. 66.
De Auro Coronario, & Coronis dictum. Cap. IX. 72
Impenſæ publicæ in Militem, Magiſtratus, Populum: & de Frumentatione. Cap. X. 77.
Impenſæ in Ludos obiter oſtenſæ. Cap. XI. 85.
Dona Principum effuſa, & primò Iulij Cæſaris. Cap. XII. 89.

Auguſti Principis dona. Cap. XIII. Pag. 94.
Aliorum Principum dona. Cap. XIIII. 10[illegible]
De priuatorum aliquot opibus, & materia huius finis. Cap. XV. 104.

LIBRI TERTII.

Ad Opera Romana tranſitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum. Cap. I. Pag. 110.
Diuturna opera, & caput omnium Roma. De ſitu eius, & in primis de magnitudine indagatum. Cap. II. 115.
Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo. Cap. III. 125.
De ædificiis vrbis Romæ communiter, & eorum altitudo. Cap. IIII. 132.
Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quædam, & primò de templo Capitolino exactius dictum. Cap. V. 13[illegible]
Item de templo Panthei, Vrbis, & Pacis. Cap. VI. 150.
Fora Romana deſcripta, & diſtinctè Romanum, Iulium, Auguſtum, Tranſitorium, Vlpium. Cap. VII. 157.
De Balneis Thermiſque, & breuiter de Roſtris. Cap. VIII. 16[illegible]
De Statuis, & earum cuſtodela. Cap. IX. 17[illegible]
De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ. Cap. X. 17[illegible]
Aquæductuum mira. Cap. XI. 180.
Cloacarum mira. Cap. XII. 18[illegible]
Traiani pons in Danubio. Cap. XIII. 188.
Priuatorum hominum Vrbanæ aut Ruſticæ ædes. Cap. XIIII. 191.

LIBRI QVARTI.

Tranſitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere prædicata. Cap. I. Pag. 198.
Triplex ordo in populo oſtenſus, & quiſque in ſuâ parte laudabilis. Cap. II. 200.
Iuſtitia & Clementia in bellis. Cap. III. [illegible]
Fortitudo Romanorum militaris. Cap. IIII. 211.
Pietas, Probitas, Conſtantia Romanorum. Cap. V. 216.
Contra Probitatem & Abſtinentiam dicta & obducta quædam. Cap. VI. 222.

Pariter contra Continentiam, & de Luxu Romano. Cap. VII. 226.
Excuſati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sæuitia, obiter. Cap. VIII. 236.
Factum idem in Luxu menſarum, aut veſtium. Cap. IX. 239.
Doctrinæ ſtudia Romæ, & Salaria in Doctores. Cap. X. 244.
Diuturnitas Romani imperij, & in occaſione de patriâ Conſtantini. Cap. XI. 247.
Concluſio, & Laudatio magni Imperij. Cap. XII. 251.

Approbatio.

Quatuor hos I. Lipſij de Magnitudine Romana libros, prælo dignos cenſeo, quòd eruditi ſint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illuſtrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholicæ fidei aduerſetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apoſtolicus ac Regius librorum Cenſor.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Noſtro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam noſtram Cæſaream. Poſtquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illuſtria inprimis illa & quaſi diuina ſunt, quæ in litteris liberalibusque diſciplinis conſiſtunt, quibus ſcilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, ſed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita diſtinguuntur, vt tanquam Dij quidam ſplendeſcere in terris videantur: rem ſanè præclaram ſeque dignam illi præſtant, qui diligentem iis ipſis in literis ac diſciplinis operam ponunt, præclariſſimam verò & Reipub. vtiliſſimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, ſcribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiæ tenebris quaſi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis noſtræ munus, ad quod Diuino vocari beneficio, conceſſuque ſumus, inprimis pertinere exiſtimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis ſpectata fides, quique iudicare de Lireris poſſint, acceperimus, inſignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura inſitas à primis temporibus ætatis tuę ita literarum ac diſciplinarum ſtudiis excoluiſſe atque exornaſſe, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara floreſcentis minimeque vulgaris eruditionis ſpecimina præbueris, dum obſcura in antiquis ſcriptoribus loca, quæ quædam tanquam luſtra erant, illuſtraſti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, reſtituiſti, dum vetuſta Latinæ antiquitatis rudera in nouam ſubinde ſtructuram ſingulari artificio eleganrer conuertiſti: ad exquiſitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quoſque viros opinionem excitarit, perueniſſe, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio ſcriptis atque in lucem editis oſtendiſſe, vt in eo quod tam feliciter tractes ſcriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire ſit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia ſcribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus ſcripta fuerunt, à mendis purgare, & lectiſſimos quoſque ex Muſarum hortis, in quibus aſſiduè verſeris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haud quaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, cauſa, Cæſareo te noſtro elogio decorandum, & quamuis per te ſatis ipſe animatus ſis, animandum magis patricinioq. noſtro defendendum pro benigna noſtra in te ſuſciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc noſtro priuilegioque te & Typographum tuum aduerſus quorumcunque fraudem, qui lucri cauſa, quod fieri ſolet, eadem excudere aut typis imitari forrè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate noſtra Cæſarea decernimus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typogcaphorum, Bibliopolarum,

aut

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxilio Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici: alter verò ſemiſſis, tibi hęredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, pręſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel ſuo vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcunque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione munito, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti. Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo Nonageſimo ſecundo. Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M^tis. proprium.

Io. Batuitius.

Additum ſigillum Cæſ. M^tis in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, ne quis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecùs faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Feb. M.D.XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi IOANNES MORETE, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE MAGNITVDINE ROMANA *libros quattuor, typis tuis excudas ac diuulges. Ne quis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

AOL 1475841

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. D. XCVIII.

97. K. 61